

DCAF Коопсуздук секторун
башкаруу боюнча
Женева борборунун

20 ЖЫЛДЫГЫ

Аскерге чакырылуучулардын укуктары боюнча юридикалык колдонмо

Елизавета Чмых
Д-р Гражвидас Ясутис
Ребекка Микова
Ричард Стейн

2020

ЭКСПЕРТТИК БААЛООДОН ӨТКӨН ЖАРЫЯ

Аскерге чакырылуучулардын укуктары боюнча юридикалык колдонмо

Авторлор:

- Елизавета Чмых (Elizaveta Chmykh)
- Д-р Гражвидас Ясутис (Dr. Grazvydas Jasutis)
- Ребекка Микова (Rebecca Mikova)
- Ричард Стейн (Richard Steyne)

2020

Эксперттик баалоодон өткөн жарыя

DCAF Коопсуздук секторун
башкаруу боюнча
Женева борборунун
20 ЖЫЛДЫГЫ

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

DCAF тууралуу

DCAF – демократиялык башкаруу, мыйзам үстөмдүгү, адам укуктарын урматтоо жана гендердик теңчилик аркылуу мамлекеттердин жана алардын элинин коопсуздугун жакшыртууга адистешкен коопсуздук секторун башкаруу боюнча Женева борбору. DCAF 2000-жылы негизделген учурдан баштап, өнөктөш мамлекеттерге жана эл аралык тараптарга бул мамлекеттерди колдоп, коопсуздук секторун башкарууну инклюзивдүү жана кеңири реформалар аркылуу жакшыртуу менен тынчтыкка жана туруктуу өнүгүүгө салым кошуп келет. DCAF инновациялык маалымат өнүмдөрүн түзүп, ченемдерди жана мыкты тажрыйбаларды жайылтат, саясат маселелери боюнча жана юридикалык кеңештерди берет, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес коопсуздук секторлорундагы кызыкдар тараптардын дараметин жогорулатууну колдоого алат.

DCAF Фондунун Кеңеши 60ка жакын мүчө өлкөлөрдүн өкүлдөрүнөн жана Женева кантонунан турат. 80ден ашуун өлкөлөрдө иш алып барган DCAF, бүткүл дүйнө жүзү боюнча коопсуздук секторун башкаруудагы (SSG) жана коопсуздук секторун реформалоодогу (SSR) алдыңкы тажрыйбалар борборунун бири катары таанылган. DCAF бейтараптык, калыстык, отчеттуулук, инклюзивдүү катышуу жана гендердик теңчилик принциптерин жетекчиликке алат. Көбүрөөк маалымат алуу үчүн www.dcaf.ch сайтына кирип, биздин Twitterдеги @DCAF_Geneva баракчабызга жазылып койсоңуз болот.

Басуучу

DCAF – Коопсуздук секторун башкаруу боюнча Женева борбору

P.O.Box 1360

CH-1211 Geneva 1

Switzerland

info@dcaf.ch

+41 (0) 22 730 9400

Авторлор: Елизавета Чмых (Elizaveta Chmykh),

Д-р Гражвидас Ясутис (Dr. Grazvydas Jasutis),

Ребекка Микова (Rebecca Mikova), Ричард Стейн (Richard Steyne)

Жасалгачы: Орозобеков Бактияр

Котормочу: Жолдош Турдубаев

Lay-out: DTP studio

ISBN: 92-9222-548-0

Ыраазычылык

DCAF Швейцария Конфедерациясынын Коргоо, жарандык коргоо жана спорт федералдык министрлигине (DDPS) бул басылманы чыгарууда көрсөткөн зор колдоосу үчүн ыраазычылык билдирет.

Эскертүүлөр

Бул басылмадагы пикирлер авторлорго таандык жана ал Швейцария Конфедерациясынын Коргоо, жарандык коргоо жана спорт боюнча федералдык министрлигинин (DDPS) пикирин же көз карашын чагылдырбайт.

Бул документте көрсөтүлгөн URL-даректер басылма жарыяланган учурда жарактуу болгон. Бул басылмада келтирилген URL даректердеги кийинки өзгөртүүлөр үчүн DCAF дагы, авторлор дагы жооптуу эмес.

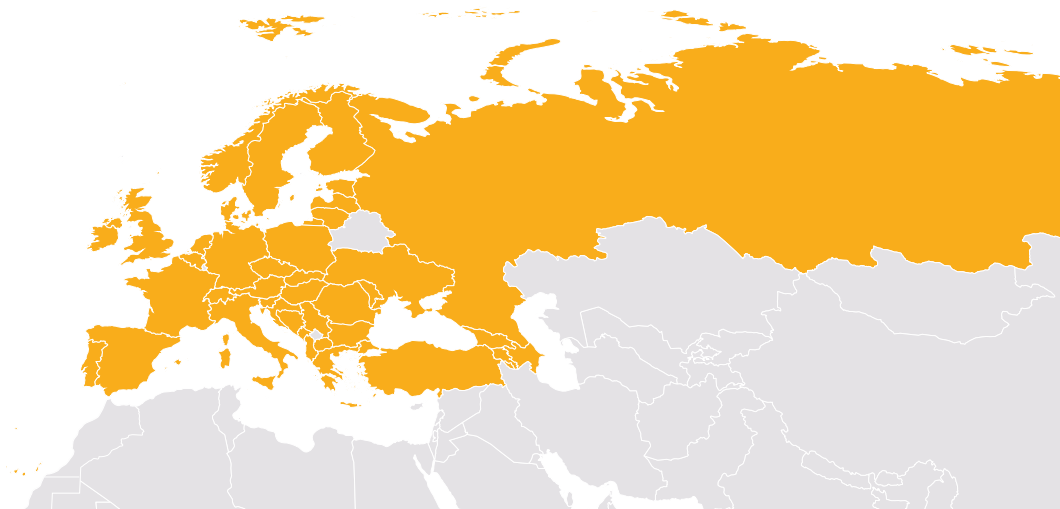
@DCAF 2020. Бардык укуктар корголгон.

Мазмуну

• Европа Кеңешине мүчө мамлекеттер	vii
• Аскердик кызматка чакыруусу бар мамлекеттер	viii
• Кыскартуулардын тизмеси	ix
• Алгы сөз	x
• Кириш сөз	xi
— Аныктамалар жана негизги түшүнүктөр	1
• Укуктардын классификациясы	1
• Мамлекеттердин оң жана терс милдеттенмелери	2
• Укуктарды чектөө же аларды ишке ашырууга тоскоолдук кылуу	3
• Өлчөмдөштүк	5
• Ыктыярына калтыруу эркиндиги	6
• Аскердик тартип	8
— Аскердик кызматка чакырылгандардын укуктарын жөнгө салуучу эл аралык укуктук документтер жана ченемдер	9
• Кыйноолорго, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерге же жазага тыюу салуу жана жашоо укугу	9
• Ой-пикир билдирүү эркиндиги	24
• Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 4-беренесин бузуу менен мажбурлап же милдеттүү түрдө иштетүүгө тыюу салуу	39
• Эркиндикке, жеке кол тийбестикке жана адилеттүү соттук териштирүүгө болгон укук	45

• Ой жүгүртүү, абийир жана дин тутуу эркиндигине негизделген, диний же башка ишенимдери боюнча аскердик кызматтан баш тартуу укугу	57
• Чогулуу жана биригүү эркиндиги	70
• Менчик укугу	78
• Жеке жана үй-бүлөлүк жашоону урматтоо жана корреспонденция укугу	80
• Никеге туруу жана үй-бүлө куруу укугу	84
— Экономикалык жана социалдык укуктар	86
• Татыктуу турак жайга жана тийиштүү турак жай шарттарына болгон укук	87
• Ар-намысты, ден соолукту коргоо, сексуалдык асылуудан коргоо жана эмгек коопсуздугуна болгон укук	88
• Татыктуу жана жетиштүү тамактануу укугу	93
— Сунуштар	94
— Колдонулган адабияттардын тизмеси	97
• Юридикалык документтер	97
• Соттук практика	99
• Башка маалымат булактары	104

Европа Кеңешине мүчө мамлекеттер

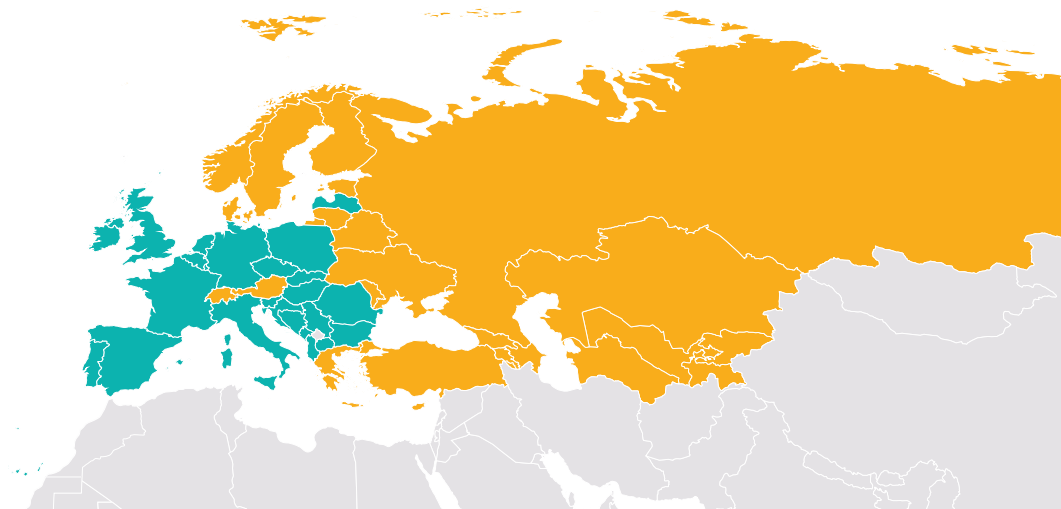

■ Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерди коргоо боюнча 1950-жылкы Конвенцияны 2020-жылдын ноябрына карата ратификациялаган мамлекеттер.

Мындан тышкары, Канада, Ватикан (Папа Тактысы), Япония, Мексика жана АКШ Европа Кеңешинин байкоочу макамына ээ.

- Албания
- Андорра
- Армения
- Австрия
- Азербайжан
- Бельгия
- Босния жана Герцеговина
- Болгария
- Хорватия
- Кипр
- Чех Республикасы
- Дания
- Эстония
- Финляндия
- Франция
- Грузия
- Германия
- Грекия
- Венгрия
- Исландия
- Ирландия
- Италия
- Латвия
- Лихтенштейн
- Литва
- Люксембург
- Мальта
- Молдова Республикасы
- Монако
- Черногория
- Нидерландия
- Түндүк Македония
- Норвегия
- Польша
- Португалия
- Румыния
- Россия Федерациясы
- Сан-Марино
- Сербия
- Словакия
- Словения
- Испания
- Швеция
- Швейцария
- Түркия
- Украина
- Бириккен Падышалык

Европа жана Борбор Азиядагы аскерге чакыруусу бар мамлекеттер

■ Аскердик кызматка чакыруусу бар өлкөлөр

■ Милдеттүү түрдө аскерге чакырылбаган өлкөлөр

- Австрия
- Армения
- Белорусия
- Грекия
- Грузия
- Дания
- Казакстан
- Кыргызстан
- Кипр
- Литва
- Молдова

- Норвегия
- Россия Федерациясы
- Тажикстан
- Түркмөнстан
- Түркия
- Украина
- Өзбекстан
- Финляндия
- Швейцария
- Швеция
- Эстония

- Албания
- Андорра
- Бельгия
- Босния жана Герцеговина
- Хорватия
- Чех Республикасы
- Франция
- Германия
- Венгрия
- Исландия
- Ирландия
- Италия
- Латвия
- Лихтенштейн
- Люксембург
- Мальта

- Монако
- Черногория
- Нидерландия
- Түндүк Македония
- Польша
- Португалия
- Румыния
- Сан-Марино
- Сербия
- Словакия
- Словения
- Испания
- Бириккен Падышалык
- Ватикан

Кыскартуулар тизмеси

- АЭУАХ** Адамдардын жана элдердин укуктары боюнча Африка хартиясы
- АУАК** Адам укуктары боюнча Америка конвенциясы
- ККК** Кыйноолорго каршы конвенция (Кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазага каршы конвенция)
- ЕК** Европа Кеңеши
- АУЕК** Адам укуктары боюнча Европа конвенциясы (Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерди коргоо боюнча конвенция)
- МЭК** Мажбурлап эмгекке тартуу конвенциясы
- ЖСУЭП** Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт
- ЭЭУ** Эл аралык эмгек уюму
- ДИАУБ** ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу
- ЕККУ** Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму (мурунку ЕККК)
- АУЖД** Адам укуктарынын жалпы декларациясы

Алгы сөз

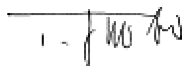
DCAF – Коопсуздук секторун башкаруу боюнча Женева борбору коопсуздук секторун башкаруу боюнча дүйнөлүк мыкты борбор катары көп жылдардан бери аскер кызматкерлеринин укуктарынын корголушун камсыздоо багытында иш алып барып келе жатат. Акыркы жылдары бул багыттагы негизги аракеттер аскердик коомчулуктун эң аялуу бөлүгү болгон аскерге чакырылгандарга багытталган. DCAFтын директору катары мен зор сыймык менен бул юридикалык колдонмону – аскерге чакырылуучулардын адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоого байланышкан эл аралык укуктук усулдар жана ченемдердин тарыхта биринчи жолку терең талдануусу менен тааныштырмакчымын.

Бул колдонмодо Адам укуктары боюнча Европа конвенциясы тарабынан кепилденген укуктарга жана эркиндиктерге өзгөчө орун берилет жана мындай укуктар мыйзамдуу түрдө бузулган же аскердик кызматка чакырылган адамдар үчүн башка жол менен чектелген учурларга көңүл бурулат.

Адам укуктары боюнча Европа соту жана башка институттар тарабынан укуктук ченемдерди колдонуунун тиешелүү практикасын талдоо көрсөткөндөй, аскердик кызматка чакырылган адамдардын укуктары боюнча эч кандай эл аралык декларативдик документтин жоктугу мамлекеттерге өз каалоолоруна ылайык укуктарды аныктоого жана коргоого мүмкүнчүлүк берет. Айрым учурларда бул улуттук практикада жана юриспруденцияда адам укуктарын жана тийиштүү башкаруу принциптерин колдонууну чектөөгө алып келет.

Авторлор белгилегендей, улуттук жана эл аралык юриспруденцияга негизделген алдынкы тажрыйбаларды камтыган бир дагы документтин жоктугу мамлекеттер ичинде да, мамлекеттер ортосунда дагы карама-каршылыктарды жаратат. Ошондуктан бул колдонмо мамлекеттик бийлик органдарына жана эл аралык коомчулукка укуктук режимдер, принциптер жана иш алып баруу ыкмалары аскердик кызматка чакырылгандардын укуктарын кантип ар тараптуу коргоону камсыздоо керектиги тууралуу сунуштарды камтыйт.

Колдонмо аскерге чакырылуучулардын укуктарын колдоо, коргоо жана жүзөгө ашыруу менен иш алып баргандардын баарына, анын ичинде парламентарийлерге, мамлекеттик кызматкерлерге, саясий ишмерлерге, эл аралык уюмдарга, аскердик юридикалык кеңешчилерге, сотторго, кесиптик аскердик ассоциацияларга жана өкмөттүк эмес уюмдарга арналган. DCAF бул колдонмо эл аралык укук боюнча аскерге чакырылгандарга берилген негизги укуктар менен эркиндиктердин максималдуу пайдаланылышын камсыз кылуу боюнча аракеттерибизди колдойт деп үмүттөнөт.

Thomas Guerber

DCAF – Коопсуздук секторун башкаруу боюнча Женева борборунун директору

Кириш сөз

Кансыз согуш аяктагандан кийин Европанын көптөгөн өлкөлөрүндө милдеттүү аскердик кызмат жоюлганы менен, аскерге чакыруу Чыгыш Европада, Кавказда жана Борбордук Азияда (Чыгыш Европа, Түштүк Кавказ жана Борбордук Азия) мурункудай эле кеңири таралган. Мындай практика Армения, Азербайжан, Белорусия, Грузия, Казакстан, Кыргызстан, Молдова, Россия, Тажикстан, Түркмөнстан, Украина жана Өзбекстанда бар. Бул өлкөлөрдүн баары аскерге чакыруу системасын колдонушат. Бирок, албетте, куралдуу күчтөрдүн жеке курамынын арасындагы эң аялуу катмар болгон аскерге чакырылгандарды укуктук жактан коргоо боюнча изилдөөлөр аз жүргүзүлгөн.

Ошондуктан Европа жана Борбордук Азия бөлүмүндөгү кесиптештерим тарабынан даярдалган бул колдонмону сунуштоо DCAF – Коопсуздук секторун башкаруу боюнча Женева борборунун деректиринин орун басары катары мен үчүн чоң кубаныч.

Бул колдонмодо аскердик кызматка чакырылган адамдардын укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоону жана ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн эл аралык укуктук документтер менен ченемдер сунушталат. Колдонмо аскерге чакырылуучулардын укуктарын колдоо, коргоо жана жүзөгө ашыруу менен иш алып баргандардын баарына арналганына карабастан, Чыгыш Европа, Түштүк Кавказ жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мыйзамдарын колдонуунун тиешелүү мисалдарынын болушу аны бул аймактарга өзгөчө актуалдуу кылат. Укуктук ченемдерди колдонуу практикасы Чыгыш Европа, Түштүк Кавказ жана Борбордук Азия мамлекеттеринин мыйзамдары аскердик кызматка чакырылган адамдардын укуктарын коргоо жана сактоо боюнча бир кыйла айырмаланаарын көрсөтөт жана бул үчүн улуттук укуктук практиканы адам укуктары жаатындагы эл аралык укукка шайкеш келтирүү аракеттери талап кылынат. Бул өзгөчө ЧЭКБанын (Чыгыш Азия, Кавказ, Борбордук Азия) көптөгөн мамлекеттери кол койгон Адам укуктары боюнча Европа конвенциясы тарабынан кепилденген укуктарга жана эркиндиктерге тиешелүү.

Бул колдонмо аскерге чакырылуучулардын адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоону жана сактоону илгерилетүүнү DCAFтын бекем жактагандыгын көрсөтөт. Эң башкысы, бул колдонмо улуттук жана эл аралык деңгээлде кызыкдар тараптарга аскерге чакырылган жарандардын өз укуктарын толук кандуу пайдалана алуусуна зарыл болгон чараларды көрүүгө жардам берет деп үмүттөнөбүз.

Darko Stančić

DCAF – Коопсуздук секторун башкаруу боюнча Женева борборунун
Европа жана Борбор Азия департаментинин жетекчиси, деректирдин орун басары

Аныктамалар жана негизги түшүнүктөр

Укуктардын классификациясы

Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерди коргоо Конвенциясы (мындан ары – Конвенция) тарабынан кепилденген укуктарды классификациялоонун көптөгөн жолдору болгону менен, аларды категорияларга бөлүү ар кандай укуктарды чектөө жана андан чегинүүгө мүмкүн болгон чектерди чагылдырат. Конвенцияда бекитилген укуктарды төмөнкү категорияларга бөлүүгө болот:

Абсолюттук укуктар: мамлекеттик бийлик органдары согуш учурунда же өлкөдөгү башка өзгөчө кырдаалдарда дагы өз милдеттенмелеринен баш тарта албайт, ошондой эле эки абсолюттук укукту бири-бирине каршы коюу зарыл болгон учурларды эске албаганда, башкалардын муктаждыктарына же коомдук кызыкчылыктарга абсолюттук укуктарды каршы коё албайт.¹

Конвенцияда бекитилген төрт укук абсолюттук болуп эсептелет, анткени алардын чектелиши же токтотулушу эч качан негиздүү болбойт: кыйноого, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилеге, же жазалоого дуушар болбоо укугу (3-берене), кулчулукта же эркинен тышкары абалда кармалбоо укугу (4 (1)-берене), учурунда кылмыш катары эсептелбеген иш үчүн соттолбоо укугу, жана кылмыш жасалган учурда колдонулгандан башка оор жаза албоо укугу (7-берене).²

Жашоо укугу бир нече өзгөчөлүктөрүнөн улам абсолюттук эместигине карабастан, ал чектөөлөргө жол берилбеген укуктардын толук тизмесин камтыган абалында калып, 15 (2)-беренеге киргизилген.³

1 Падышалыктагы жазык куугунтугу боюнча кызмат. 2019. Адам укуктары жана жазык куугунтугу: Жалпы принциптер (Укуктук колдонмо). Бул жерде: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>

2 Jean-François Renucci. 2005. Introduction to the European Convention on Human Rights – The rights guaranteed and the protection mechanism (Council of Europe Publishing). Бул жерде: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01\(2005\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01(2005).pdf)

3 Ошол эле жерде.

Чектелген укуктар: Абсолюттук укуктар сыяктуу эле, чектелген укуктар башкалардын укуктарына же коомдук кызыкчылыктарга каршы келиши мүмкүн эмес. Бирок, бул укуктарды колдонуудан четтөөгө согуш мезгилинде же улуттук өзгөчө кырдаалдарда жол берилет.⁴ Ага адамдын эркиндиги жана жеке кол тийбестиги (5-берене) ошондой эле адилеттүү соттук териштирүү укуктарын (6-берене) мисал келтирүүгө болот.

Шарттуу укуктар: Мамлекеттик бийлик органдары мындай чектөөгө жол берүүгө негиз болгон учурда жана ал зарыл жана өлчөмдөш болгон шартта бул укуктарды чектей алат. Шарттуу укуктар – бул башкалардын же кыйла кеңири коомдук кызыкчылыктардын укуктарын коргоо максатында чектелиши мүмкүн болгон укуктар. Эреже катары, берененин экинчи бөлүгүндө мамлекеттик бийлик органдары кыйла кеңири коомдук кызыкчылыктарды коргоо үчүн бул укукту ишке ашырууга мыйзамдуу түрдө тоскоолдук кыла турган негиздер белгиленет.⁵ Шарттуу укуктарга төмөнкүлөр кирет: жеке жана үй-бүлөлүк жашоону урматтоо (8-берене), динин же ишенимин билдирүү эркиндиги (9 (1)-берене), сөз эркиндиги (10-берене) жана чогулуу жана биригүү эркиндиги (11-берене).

Мамлекеттердин оң жана терс милдеттенмелери

Адам укуктарына жараша мамлекеттерден күтүлгөн жүрүм-турумдун формалары милдеттенмелердин түрүнө жараша өзгөрүп турат. Буга байланыштуу мамлекеттердин оң жана терс милдеттенмелери бар. Биринчиси Конвенцияда каралган укуктарды коргоо үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын активдүү кийлигишүүсүн, экинчиси алардан мындай укуктарды ишке ашырууга негизсиз тоскоолдук кылган аракеттерден алыс болууну талап кылат.⁶ Конвенцияда каралган укуктардын көбү – терс маанидеги, б.а. тыюуга байланышкан милдеттенмелер. Ал эми көпчүлүк оң милдеттенмелер ачык каралбай калгандыгына карабастан, Конвенциянын текстинде алар Адам укуктары боюнча Европа сотунун (АҮЕС) (мындан ары – Сот) юриспруденциясына негизделген.

Оң милдеттенмелер көпчүлүк учурларда мамлекеттер аткарууга тийиш болгон талаптардын чөйрөсүн кеңейтүүнү көздөйт.⁷ Мисалы, кыйноолорго тыюу салуу мамлекеттер үчүн оң дагы, терс дагы милдеттенмелерди жаратат. Терс милдеттенме

4 Падышалыктагы жазык куугунтугу боюнча кызмат. 2019. Адам укуктары жана жазык куугунтугу: Жалпы принциптер (Укуктук колдонмо). Бул жерде: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>.

5 Ошол эле жерде.

6 Jean-François Akandji-Kombe. 2007. Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. Доступно по: <https://rm.coe.int/168007ff4d>.

7 Ошол эле жерде, 7-бет.

мамлекетти адамдарды кыйноодон алыс болууга милдеттендирет, ал эми оң милдеттенме мамлекеттен бул укукту толук ишке ашыруу үчүн практикалык жана натыйжалуу кепилдиктерди камсыз кылуучу чараларды талап кылат. Мындай кепилдиктерге мамлекет өкүлдөрүнөн башка тараптардын кол салууларынан коргогон укуктук ченемдер, ошондой эле ырайымсыз мамиле болгон учурларды иликтөө боюнча процессуалдык милдеттенмелер (мисалы, айыптууларды аныктоого жана жазалоого жол ачкан ийгиликтүү расмий тергөө) кирет.⁸

Укуктарды чектөө же аларды ишке ашырууга тоскоолдук кылуу

Жалпысынан Конвенцияда бекитилген укуктарды чектөө же аларды ишке ашырууга тоскоолдук кылуу 18-берене аркылуу жөнгө салынат, ал жерде: «Бул Конвенцияда көрсөтүлгөн укуктарга жана эркиндиктерге карата жол берилген чектөөлөр, белгиленген максаттардан башка максаттар үчүн колдонулбашы керек», – деп көрсөтүлгөн. Бул берене Конвенциядагы укуктарды жана эркиндиктерди караган жоболорду толуктоого багытталган.⁹

Укуктарды ишке ашырууга тоскоол болуу мыйзам бузуу болуп санала тургандыгын баалоо үчүн төмөнкү схема колдонулат жана ал негизинен Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 8–11-беренелерине туура келет:

1. Бул тоскоолдук мыйзамда каралганбы? Эгер болсо, анда...
2. Бул тоскоолдук тиешелүү беренедө белгиленген максаттардын бирин көздөгөнбү? Эгер көздөсө, анда...
3. Бул тоскоолдук демократиялык коомдо зарыл беле жана ал өлчөмдөшпү? Эгер болсо, анда...
4. Бул тоскоолдук басмырлоочу мүнөзгө ээби?

Тоскоолдук бузуу болуп саналаары же саналбастыгы тууралуу чечим кабыл алууда Сот жогоруда белгиленген суроолордун ар бирин кезеги менен карайт.¹⁰ Эгерде биринчи үч суроонун бирине “жок” же төртүнчүсүнө “ооба” деп жооп берилсе, анда

8 Aisling Reidy. 2002. The prohibition of torture: A guide to the implementation of Article 3 of the European Convention on Human Rights. Бул жерде: <https://rm.coe.int/168007ff4c>

9 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2018. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 18-беренесин колдонуу боюнча колдонмо. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_18_ENG.pdf

10 Эреже катары, арыз ээси 14-беренеге кайрылбаса, Сот автоматтык түрдө 4-суроону карабайт. Конвенция анын башка беренелеринде каралган укуктарды жана эркиндиктерди жүзөгө ашырууда басмырлоого жол бербөөнүн кепилдигин камтыйт, демек, 4-суроого оң жооп берилсе, анда 14-берене бузулган.

тоскоолдук мыйзамсыз жана Конвенцияны бузган деп таанылат. Бул схеманын биринчи пунктун “мыйзам үстөмдүгү боюнча текшерүү”, экинчи жана үчүнчүсүн “демократиялык коомдогу зарылдыкты текшерүү” деп аташат, ал эми төртүнчүсү 14-беренеге (басмырлоого тыюу салуу) тиешелүү.

Тоскоолдук «мыйзамда каралган» болушу керек же «мыйзамга ылайык» ишке ашырылууга тийиш деген шарт аткаруу бийлигинин укуктарды ишке ашырууга негизсиз кийлигишүү мүмкүнчүлүгүн мамлекет ичиндеги мыйзам чыгаруучу же сот органдары тарабынан чектелишине кепилдик берет.¹¹ Укуктарды ишке ашырууга тоскоолдук келтирүү «мыйзамда каралган» же «мыйзамга ылайык» экендигин аныктоо үчүн Сот төмөнкүдөй кошумча суроолорду берет: Бул бузуу мамлекеттин ички укуктук системасы тарабынан санкцияланганбы? Тиешелүү укуктук ченемдер жаранга жеткиликтүүбү? Бул укуктук ченем жарандын иш-аракети мүмкүн болуучу кесепеттерди алдын ала көрө ала тургандай такпы? Мыйзам тиешелүү материалдык укуктарды ишке ашырууга жетишерлик негиздерсиз тоскоолдук кылуудан керектүү кепилдиктерди камсыздайбы?¹²

Тоскоолдук демократиялык коомдо зарыл беле деген суроо чектөөнүн мыйзамдуулугуна баа берүүдөгү эң талаштуу фактордун бири болуп эсептелет.

Мында аракеттердин жалгыз гана максатка ылайыктуу болгону жетишсиз; тоскоолдук бир же бир нече мыйзамдуу максаттарга байланыштуу курч социалдык муктаждык менен негизделиши керек. Мындай муктаждыктын бар же жок экендигин аныктоо иштин конкреттүү фактыларына жана ошол кездеги өлкөдө өкүм сүргөн жагдайларга негизделет.¹³ Бул шартта мамлекеттин туура, тең салмактуу жана ак ниеттүү иш-аракет жасаганын эле эмес, чектөө өлчөмдөш болгондугун жана тиешелүү, жетиштүү себептерге таянганын да аныктоо зарыл.¹⁴ Төмөндө көрсөтүлүп тургандай, зарылчылык менен өлчөмдөштүк бири-бири менен тыгыз байланышта, анткени сот максатка жетүү үчүн азыраак чектөөчү жол бар-жокпу деген маселени карайт.

Шарттуу укукту ишке ашырууга бөгөт коюнун мыйзамдуулугунун критерийи бул тоскоолдуктун басмырлоочу мүнөзгө ээ экендигине байланыштуу болот. Конвенциянын 14-беренесинде жынысы, расасы, өңү, тили, дини, саясий же башка көз карашы, улуттук же социалдык теги, улуттук азчылыктарга тиешеси, мүлкү, теги же башка негиздер боюнча басмырлоого тыюу салынат. Бул берене өз алдынча

11 Steven Greer. 1997. The exceptions to Articles 8 to 11 of the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жерде: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf), 9-бет.

12 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Крузлен Францияга каршы» иши (11801/85), 1990.24.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57626>, 27-36-пункттар.

13 Steven Greer. 1997. The exceptions to Articles 8 to 11 of the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жерде: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf)

14 Ошол эле жерде.

белгиленген эмес, бирок Конвенциянын башка негизги жоболорун толуктайт. Демек, ал укуктарды жана эркиндиктерди белгилеген беренелердин ар биринин ажырагыс бөлүгү болуп саналат.¹⁵ Бул берене негизги жоболор менен бирдикте каралганы менен, ал тиешелүү материалдык укуктун бузулушун алдын ала болжолдойт.¹⁶ Ошондуктан басмырлоо жолу менен шарттуу укукка тоскоолдук кылуу Конвенцияда кепилденген укуктарды бузуу болуп саналат деген жыйынтыкка келүүгө болот.

Өлчөмдөштүк

Өлчөмдөштүк түшүнүгү Конвенциянын негизги темасы болуп саналат.¹⁷ Өлчөмдөштүк доктринасы коомдогу айрым учурда бири-бирине карама-каршы келген укуктар менен Конвенция кепилдеген адамдын негизги укуктарынын ортосундагы адилеттүү тең салмактуулукка жетишүүдө негизги ролду ойнойт.¹⁸ Өлчөмдөштүк бир нече формаларда байкалат: кандайдыр-бир чара көрүү зарылчылыгынын ажырагыс бөлүгү катары (2 жана 8–11-беренелер), кайрылуудагы айырмачылыктарды объективдүү жана жөндүү негиздөөнүн контекстинде (14-берене) же мамлекеттин аракеттеринин оң милдеттенмесин аныктоо үчүн негиз катары.¹⁹ Демек, өлчөмдөштүк көздөгөн максат менен ошол максатка жетүү үчүн каралган ыкмалардын ортосундагы өлчөмдөш мамилени, ошондой эле арыз берүүчүнүн кызыкчылыктары менен коомдун кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту талап кылат.²⁰

Мындан улам «өлчөмдөштүк принциби каралып жаткан аракеттин же тоскоолдуктун «курч социалдык муктаждыкка» ээ болушун, ошондой эле көздөгөн максатка өлчөмдөш болушун талап кылат» деген жыйынтык келип чыгат.²¹ Көрүлүүчү чаранын өлчөмдөштүгүнө баа берүү үчүн төмөнкү суроолордун жообун тактоо керек: Тиешелүү коомдук кызыкчылыкты тоскоолдуксуз же азыраак кийлигишүү аркылуу коргоонун альтернативдик каражаттары барбы? тоскоолдуктун себептери аны актоо үчүн «олуттуу» жана «жетиштүүбү»? тоскоолдук кылуучу чарага алып баруучу чечимдерди кабыл алуу процесси адилеттүүбү? бийлик тарабынан көрүлүп жаткан чараларга таасирдүү көзөмөл барбы?²²

15 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 14-беренесин жана Конвенцияга карата №12 Протоколдун 1-беренесин колдонуу боюнча көрсөтмөлөр. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf

16 Ошол эле жерде.

17 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 75.

18 Падышалыктагы жазык куугунтугу боюнча кызмат. 2019. Адам укуктары жана жазык куугунтугу: Жалпы принциптер (Укуктук колдонмо). Бул жерде: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>.

19 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 75.

20 Ошол эле жерде.

21 Phillip Leach. 2017. Taking a Case to the European Court of Human Rights (4th edition, Oxford), p. 188.

22 Ошол эле жерде.

Ыктыярына калтыруу эркиндиги

«Ыктыярына калтыруу эркиндиги» адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык өз милдеттерин аткарууда Страсбург институттары мамлекеттик бийлик органдарына берүүгө даяр болгон иш-аракет мейкиндигин билдирет; бул термин Конвенциянын өзүндө да, даярдоо материалдарында да кездешпейт жана алгач 1958-жылы Адам укуктары боюнча Европа комиссиясынын баяндамасында Кипрдеги адам укуктарынын бузулушу боюнча Грекиянын Бириккен Падышалыкка каршы козгогон ишинде колдонулган.²³

«Административдик чараларды соттук кароого карата белгиленген мамлекеттин ички сот практикасынын негизинде иштелип чыккан доктрина алгач Страсбург тарабынан 15-беренеге ылайык өзгөчө кырдаал учурунда Конвенциянын жоболорунан четтөө контекстинде кабыл алынган, андан кийин ушул жободо каралган кризистик чекке жете элек, «өзгөчө» кырдаалдарга ушундай эле негизде колдонулган. Ошондон бери ал Конвенциянын бардык бөлүктөрүнөн “орун алып”, учурда “прецеденттик укук боюнча Страсбург сотунун негизги пункттарынын бири болуп калды”.²⁴ «8–11-беренелерде өлчөмдөштүк түшүнүгүнүн чегинде колдонулгандан тышкары, ыктыярына калтыруу эркиндиги башка контексттерде да тиешелүү: маселен, 5-берене боюнча (мисалы, адамды “психикалык жактан оорулуу” деп камоо тууралуу чечим кабыл алууда), 6-беренедө (мисалы, сотко жетүү укугун чектөөнү кароодо), 14-берене (бардык жагынан окшош болгон жагдайлардагы айырмачылыктар мыйзам боюнча башкача мамилени канчалык деңгээлде актаарына баа берүү учурунда), 15-берене (өзгөчө кырдаалдын болгонун аныктоодо), №1 Протоколдун 1-беренеси (мисалы, бийлик органдарынын менчикти пайдаланууну көзөмөлдөөсү үчүн мыйзамдарды колдонуу укуктарынын көлөмүн кароодо), №1 Протоколдун 2-беренеси (мисалы, мамлекеттик мектептерде кресттердин илинип турушу билим алууга болгон укукка канчалык таасир эте тургандыгын кароодо) жана №1 Протоколдун 3-беренеси (мисалы, шайлоо жана шайлануу укугун чектөөнү баалоодо)».²⁵

Аарон Островский (Aaron Ostrovsky) доктрина Конвенциянын алкагында тексттик негизге ээ эмес, бирок сот тарабынан биринчи кезекте жеке адамдар менен коомдун ортосундагы баалуулуктардын карама-каршылыктарын чечүү үчүн; ар бир жамаат жергиликтүү деңгээлде чече ала турган маселелер менен маданий айырмачылыктарга карабастан, ар бир мамлекетке бирдей талаптар коюлушу

23 Steven Greer. 2000. The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жерде: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf).

24 Steven Greer. 1997. The exceptions to Articles 8 to 11 of the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жерде: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf), 15–16-беттер.

25 Phillip Leach. 2017. Taking a Case to the European Court of Human Rights (4th edition, Oxford), p. 189.

керек болгон абдан фундаменталдуу маселелердин ортосундагы айырмачылыкты аныктоодо сотко жардам берүү үчүн чечмелөөчү курал катары иштелип чыккан деп ырастайт.²⁶

Бирок Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча конвенцияга түзөтүүлөрдү киргизүү боюнча №15 Протоколдо Конвенциянын преамбуласында субсидиардуулук принцибине жана ыктыярына калтыруу эркиндигинин доктринасына шилтеме кошулган.²⁷

Негизи мамлекеттерге өз милдеттенмелерин аткаруунун жолдорун жана каражаттарын тандоо укугу берилиши керек. Буга байланыштуу, соттун талаш-тартыштуу чечимдин же чаранын өлчөмдөштүгүнө баа берүү функциясы адегенде кабыл алынган конкреттүү чечимди адилеттүү тең салмактуулукка жетишти деп эсептесе болобу деген маселени кароо менен чектелген.²⁸ Бирок, акыркы жылдары Сот бир эле максатка жетүү үчүн альтернативалуу каражаттарды колдонуу мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен өзүнүн мамилесин бир аз өзгөрттү.²⁹ Ыктыярына калтыруу эркиндигинин кеңирилиги бир катар факторлорго, анын ичинде ал колдонулуучу мыйзамга жараша өзгөрүп турат. Мисалы, ыктыярына калтыруу эркиндиги 2–4-беренелерге сейрек колдонулат, алар четтетилүүгө жатпайт, бирок бул 8–11-беренелерге ылайык, өлчөмдөштүктү баалоо контекстинде жеке укуктар менен коомдук кызыкчылыктардын тең салмактуулугун баалоодо маанилүү аспект болуп саналат. Ошентип, өлчөмдөштүк ыктыярына калтыруу эркиндигинин маанилүү аспекти болуп саналат, анткени сот арыз ээсинин укуктары азыраак жабыркашы мүмкүн болгон альтернативалуу ыкмалардын бар-жоктугун иликтейт жана, эгер аныкталса, каралып жаткан чаралар өлчөмдөш деп эсептелбей тургандыгы тууралуу чечим кабыл алат.³⁰

Ыктыярына калтыруу эркиндигинин кайсы түрү жана кандай жагдайларда берилгенин аныктоо үчүн сот практикасын талдаган адабиятта төмөнкү кошумча факторлор аныкталган: “бул практика башка катышуучу мамлекеттерде кеңири таралганбы, конкреттүү укуктарга берилген маанилүүлүк, тоскоолдуктун мүнөзү (жана негиздери), Конвенциянын конкреттүү жобосунун тексти жана контекст,

26 Aaron A. Ostrovsky. 2005. What’s so Funny about Peace, Love, and Understanding? How the Margin of Appreciation Doctrine Preserves Core Human Rights within Cultural Diversity and Legitimises International Human Rights Tribunals, *Hanse Law Review*, Vol. 1, p. 47.

27 № 213 Келишим, Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча Конвенцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө № 15 Протокол тууралуу кеңири маалымат. Бул жерде: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/213>.

28 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Хаттон (Hatton) жана башкалар Бириккен Падышалыкка каршы» иши (36022/97), 2003.08.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188>, 123- п.; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Джеймс (James) жана башкалар Улуу Британияга каршы» иши (8793/79), 1986.21.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57507>.

29 Адам укуктары боюнча Европа соту. Сейдич (Sejdić) жана Финчи (Finci) Босния жана Герцеговинага каршы” иши (27996/06 и 34836/06), 2009.22.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491>, 48 п..

30 Karen Reid. 2015. *A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights* (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 76.

мисалы, өзгөчө кырдаал же кандайдыр бир өзгөчө курч жана/же коомдук кызыкчылыктардын карама-каршылыгы барбы, көрүлгөн чара Конвенцияга ылайык келген бир катар эквиваленттүү альтернативалардын бири болуп саналабы жана негизделген чечим кабыл алуу үчүн техникалык тажрыйба же жергиликтүү жагдайлар боюнча кеңири билим талап кылынабы?». ³¹

Аскердик тартип

Аскердик тартип – негизинен гарнизондо же аскерлерди күжүрмөн колдонуучурундагы аскердик кызмат эрежелеринен жана жоболорунан турган, аскерлерди башкаруу же жетектөө ыкмасы. ³² Сот тарабынан аскердик тартиптин маанилүүлүгүн таануу көбүнчө Конвенциянын конкреттүү жоболорунун аскерге чакырылгандарга жана жарандарга карата кандай колдонулуусундагы айырмачылыктарды түшүндүрөт. Мисалы, **«Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы»** иши боюнча чечим кабыл алуудагы жагдай. ³³ Сот 10-беренедө бекемделген сөз эркиндиги аскер кызматындагыларга, ошондой эле Келишим түзүүчү мамлекеттердин юрисдикциясында турган бардык башка адамдарга дагы жайылтылаарын белгиледи. Бирок «армиянын талаптагыдай иш алып барышын аскер кызматчылары тарабынан аскердик тартипти бузуунун алдын алууга багытталган укуктук ченемдерсиз элестетүү кыйын». ³⁴ Соттун талдоосунда берилген аскердик тартиптин ролу төмөндө талкууланат.

Сот ошондой эле мурда: “аскердик кесипти тандаганда арыз берүүчү өз ыктыяры менен аскер кызматчыларынын айрым укуктарын жана эркиндиктерин чектөө мүмкүндүгүн билдирген аскердик тартип тутумуна макул болгон, ал жарандарга жана мамлекеттерге өз аскерлери үчүн жүрүм-турумдун тигил же бул түрүнө, атап айтканда, аскердик кызматтын талаптарын чагылдырган бекитилген тартипке терс мамиле кылууга тыюу салган тартиптик эрежелерди кабыл алууга жол берет», – деп белгиледи. ³⁵ Бул аскердик тартип аскердик кызматтын ажырагыс аспектиси катары жарандык шартта колдонулуп жүргөндөн айырмаланып, айрым укуктарды колдонуунун өзгөчөлүгүн жана аларды чектөөнү баса белгилей тургандыгын билдирет.

31 Steven Greer. 2000. The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жерде: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf), 7-6.

32 Guillaume Le Blond. 2008. Military Discipline. Бул жерде: <http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.967>.

33 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 1976.08.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

34 Европа Кеңеши. 2013. Улуттук коопсуздук жана Европа соттук практикасы. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf, 18-б., 52-п.

35 Европа Кеңеши. 2013. Улуттук коопсуздук жана Европа соттук практикасы. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf, 24-б., 70-п.; караңыз, мисалы, Адам укуктары боюнча Европа соту. «Калаш (Kalaş) Туркияга каршы» иши (20704/92), 1997.01.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58042>.

Аскердик кызматка чакырыл- гандардын укуктарын жөнгө салуучу эл аралык укуктук документтер жана ченемдер

Кыйноолорго, адамгерчиликсиз же кадыр- баркты басмырлоочу мамилелерге же жазалоого тыюу салуу жана жашоо укугу

1. Сыпаттама жана укуктук документтер

Кыйноолорго, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого тыюу салуу жашоо укугунан айырмаланат. Анткен менен аскердик кызматын өтөп жаткан аскерге чакырылуучулардын өлүмү менен байланышкан иштер көбүнчө кыйноо же катаал мамиле жасаган деген айыптоолорго ылайык козголот жана Адам укуктары боюнча Европа соту өз практикасынын басымдуу бөлүгүндө бул эки укукту тең колдонот. Демек, кыйноолор боюнча көптөгөн доо-арыздарда сот мамлекеттин жашоого болгон укукка карата өзүнүн оң жана терс милдеттенмелерин бузган-бузбаганын текшерет.³⁶

Кыйноолорго каршы Конвенция³⁷ (ККК) кыйноону «кайсы бир жактан же үчүнчү тараптан маалымат алуу же күнөөсүн мойнуна алдыруу үчүн, анын же үчүнчү жактан маалымат же жасаган иш-аракетин мойнуна алдыруу максатында, денесине же психикасына атайылап оор жаракат келтирүү же азап чектирүү аракети, ошондой эле

36 Караңыз: Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мосендз (Mosendz) Украинага каршы» иши (52013/08), 2013.17.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115887>, 115-п.; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мурадян (Muradyan) Арменияга каршы» иши (11275/07), 2017.24.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168852>, 161-п.

37 Кыйноолорго жана башка катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазага каршы конвенция (1984-жылы 10-декабрда кабыл алынган, 1987-жылы 26-июнда күчүнө кирген).

аны же үчүнчү тарапты коркутуу же мажбурлоо үчүн, же кандайдыр бир мүнөздөгү басмырлоого негизделген ар кандай себептер менен, эгерде мындай ооруксунуу же азап чегүү мамлекеттик кызмат адамы же кызматтык милдеттерди аткарган башка адам тарабынан же алардын тукуруусу боюнча, же алар билип турганда же унчукпай макул болгондо жасалуучу аракет» катары аныктайт.³⁸ ККК боюнча милдеттенмелер ошол эле беренедеги «мындай жосундар мамлекеттик кызмат адамы же расмий аракеттеги башка адам тарабынан, же алардын тукуруусу боюнча, же алардын билип турганда же унчукпай макул болгондо жасалганда» деген аныктамага ылайык, кыйноо катары эсептелбеген башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге да тиешелүү.³⁹

Кыйноолорго тыюу салуу көптөгөн эл аралык документтерде, анын ичинде Адам укуктарынын жалпы декларациясында (АУЖД),⁴⁰ Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пактыда (ЖСУЭП)⁴¹ жана КККда каралган. Кыйноолорго тыюу салуунун милдеттүү мүнөзү келишимдер менен чектелбейт, анткени ал эл аралык адаттык укуктун ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана ага ылайык, Эл аралык сот тарабынан таанылган.⁴² Мындан тышкары, кыйноо эл аралык укуктун (*jus cogens*) императивдүү ченемин⁴³ билдирет, ал иерархиялык жактан башка эл аралык жана улуттук мыйзамдардан жогору турат, алардан четтөөгө жол берилбейт жана бардык мамлекеттердин эл аралык коомчулуктун алдындагы милдеттенмеси болгон *erga omnes* катары саналат.⁴⁴ Мындан тышкары, адам укуктары боюнча ар кандай аймактык ченемдик документтерде кыйноолорго тыюу салуу каралган. Аларга: Конвенция,⁴⁵ Адам укуктары боюнча Америка конвенциясы (АКАК)⁴⁶ жана Адамдын

38 ККК, 1-берене.

39 ККК, 16(1)-берене

40 Адам укуктарынын жалпы декларациясы (Башкы Ассамблея тарабынан 1948-жылы 10-декабрда кабыл алынган). Бул жерде: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, 5-беренеде: “Эч ким кыйноого же ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазга дуушар болбошу керек”, – деп белгиленген.

41 Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 7-беренесинде (1966-жылы 16-декабрда кабыл алынып, 1976-жылы, 23-мартта күчүнө кирген) “Эч ким кыйноого же ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазга дуушар болбошу керек”, 10(1)-беренесинде: «Эркиндигинен ажыратылган бардык адамдар гумандуу мамилеге жана инсандык кадыр-баркынын урматталышына укуктуу», – деп белгиленген.

42 Геноцид кылмышынын алдын алуу жана жазалоо жөнүндө Конвенцияны колдонуу (Хорватия Сербияга каршы), Эл аралык соттун чечими (Укуктук баа берүү, 2015-жылдын 3-февралы), 98-п.; Кылмыш ишин козгоо же экстрадициялоо милдети боюнча маселелер (Бельгия Сенегалга каршы), Эл аралык соттун чечими (Юридикалык баа берүү, 2012-жыл, 20-июль), 99-п.

43 Караңыз: КМП, Эл аралык укук бузуулар үчүн мамлекеттердин жоопкерчилиги жөнүндө беренелердин долбоору, комментарийлер менен, 2001-ж. Бул жерде: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, 26-берене жана ага комментарий, айрыкча 5-пунктча; Кылмыш ишин козгоо же экстрадициялоо милдети боюнча маселелер (Бельгия Сенегалга каршы), Эл аралык соттун чечими (Юридикалык баа берүү, 2012-жыл, 20-июль), 99-п.

44 Мурдагы Югославия боюнча Эл аралык кылмыш трибуналы. «Прокурор Анто Фурунд`иджа га (Anto Furund`ija) каршы», 1998.10.12. Бул жерде: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>; пп. 151–154.

45 Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча Конвенциянын (1950-жылы 4-ноябрда кол коюлган, 1953-жылы 3-сентябрда күчүнө кирген) 3-беренесинде: “Эч ким кыйноого, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазга дуушар болушу мүмкүн эмес”, – деп жазылган.

46 Адам укуктары боюнча Америка конвенциясынын 5-беренеси (1969-жылы 22-ноябрда кол коюлган,

жана элдин укуктары боюнча африкалык хартия (Банжул хартиясы) кирет.⁴⁷

Дээрлик баары катышкан ККК ар бир Келишим түзүүчү мамлекетти өзүнүн юрисдикциясына кирген каалагандай аймакта кыйноо актыларын болтурбоо үчүн мыйзамдык, административдик, соттук же башка чараларды көрүүгө милдеттендирет.⁴⁸ «Ар бир Катышуучу мамлекет кыйноолордун бардык актылары өзүнүн жазык мыйзамдарына ылайык каралышын камсыз кылат. Ушул эле нерсе кыйноо аракетине жана кыйноолорго шериктеш болгон же катышкан ар бир адамдын аракеттерине карата колдонулат. Ар бир Катышуучу мамлекет мындай кылмыштар үчүн алардын оордугун эске алуу менен тиешелүү жазаларды белгилейт».⁴⁹

Мындан тышкары, «Ар бир катышуучу мамлекет окуу материалдары жана кыйноого тыюу салуу жөнүндө маалымат укук коргоо органдарынын кызматкерлерин, жарандык же аскер кызматкерлерин, медициналык персоналды, мамлекеттик кызмат адамдарын жана ар кандайча кармалган, камакка алынган же түрмөгө кесилген адамдарды кармоого жана суракка алууга тийиштиги бар башка адамдарды даярдоо программасына толугу менен киргизилишин камсыз кылат. Ар бир катышуучу-мамлекет бул тыюуну ушундай адамдардын милдеттерине жана функцияларына тиешелүү эрежелерге же нускамаларга киргизет».⁵⁰

Тергөөлөргө карата, «ар бир Катышуучу мамлекет анын юрисдикциясына караштуу кайсы аймакта болбосун кыйноолор жасалган деп айтууга жүйөлүү негиздер болгондо, анын компетенттүү органдары ыкчам жана калыс тергөө жүргүзүүнү камсыз кылат».⁵¹ Катышуучу мамлекеттер «тийиштүү мамлекеттин юрисдикциясындагы кайсы бир аймакта кыйноого кабылдым деп ырастаган ар бир адамга ошол мамлекеттин компетенттүү органдарына арыз менен кайрылуу жана мындай даттанууну тез жана калыс кароо укугун камсыздайт. Арыздануучуну жана күбөлөрдү анын арызына же кандайдыр бир көрсөтмөсүнө карата ар кандай катаал мамиледен же коркутуудан коргоо үчүн чаралар көрүлөт».⁵² Бул укук жабырлануучунун коргоого болгон укугуна да тиешелүү.⁵³ Кыйноо менен адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты басмырлаган

1978-жылы 18-июлда күчүнө кирген) гумандуу мамилеге болгон укукту камсыз кылат: «1. Ар бир адам өзүнүн дене, психикалык жана моралдык жактан бүтүндүгүн урматтоо укугуна ээ. 2. Эч ким кыйноого же ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган жазгага же мамилеге дуушар болбошу керек. Эркиндигинен ажыратылган бардык адамдар инсандык кадыр-баркын урматталышына укуктуу».

47 Адам жана элдердин укуктары боюнча Африка хартиясынын 5-беренесинде (1981-жылы 1-июнда кабыл алынган, 1986-жылы 21-октябрда күчүнө кирген): «Ар бир адам адамдын инсандык кадыр-баркын урматтоого жана анын юридикалык субъектиликтерин таанууга укуктуу. Эксплуатациялоонун жана кадыр-баркты басмырлоонун бардык түрлөрүнө, өзгөчө кулчулукка, кулдукка сатууга, кыйноого, ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган жазгага же мамилеге тыюу салынышы керек», – деп белгиленген.

48 ККК, 2(1)-берене.

49 ККК, 4-берене.

50 ККК, 10-берене.

51 АУК, 12-берене.

52 АУК, 13-берене.

53 АУК, 14-берене.

мамиленин ортосундагы айырмачылык кыйноолорду катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин же жазалоонун күчөтүлгөн жана атайылап түрү катары каралышы мүмкүн деген аспектиде келтирилген жабыркоонун ар кандай даражалары катары кабыл алынат.⁵⁴ Адамдын кадыр-баркына шек келтирүүчү мамиле адамга терс таасирин тийгизип, каралып жаткан иш-аракеттердин кесепети адамды кемсинтүү жана кордоо максатын көздөйт.⁵⁵ Кыйноо да, катаал мамиле жабырлануучунун дене-боюна эле эмес, психикасына да оорчулук келтирген аракеттер түрүндө да болушу мүмкүн.⁵⁶

Жашоого болгон укук көпчүлүк эл аралык жана аймактык адам укуктары боюнча документтерде ушундай эле бекитилген: АУЖДнын 3-беренеси, ЖСУЭПтин 6-беренеси, Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 2-беренеси, Адам укуктары боюнча Америка конвенциясынын 4-беренеси, Африка хартиясынын 4-беренеси жана Адам укуктары боюнча Араб хартиясынын 5–8-беренелери. Бул укукту коргоо мамлекетке терс дагы, оң дагы милдеттерди жүктөйт.

Мамлекет чектөө каралган жагдайлардан башка учурда, мындай укукту өмүрүнөн ажыратуудан баш тартууда гана колдонбостон, адамдарды өлүмдөн коргоо боюнча да чечкиндүү чараларды көрүүгө тийиш. Бул позитивдүү милдеттерге төмөнкүлөр кирет: мамлекеттин күч түзүмдөрүн зарылчылык пайда болгондо гана өлтүрүүчү күч колдонууга үйрөтүү, өмүргө белгилүү болгон коркунучту болтурбоо үчүн алдын алуу чараларын көрүү, адамдардын өлүмүн чектөөгө көмөктөшүүчү улуттук мыйзамдарды ишке ашыруу (мисалы, ооруканалардын жана медициналык кызматкерлердин ишин жөнгө салуу), өлүмгө алып келген мыйзамсыз аракеттерди иликтөө жана аларды жазалоо жана камакта жаткандардын бакубаттыгы үчүн жоопкерчиликти алуу.⁵⁷ **«Ранцев Россияга жана Кипрге каршы»** деген иштен үзүндүлөрдө⁵⁸ эске алынышы керек болгон үч айкын позитивдүү милдеттенме бар: “218. 2-берене мамлекеттен кишини атайылап жана мыйзамсыз түрдө өмүрүнөн ажыратуудан баш тартууну гана эмес, анын юрисдикциясындагы адамдардын өмүрүн коргоо үчүн тийиштүү чараларды көрүүнү да талап кылаарын белгилейт [бул позитивдүү милдеттенмелердин бар экендиги тууралуу жалпы туюнтма]. Биринчи кезекте, бул

54 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ирландия Бириккен Падышалыкка каршы» иши (5310/71), 1978.18.01. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>, 167-п. Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы. Бардык адамдарды кыйноодон жана башка катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоодон коргоо жөнүндө декларацияны камтыган Резолюция 3452 (XXX), 1975.09.12., 1(2)-берене.

55 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Янков (Yankov) Болгарияга каршы» иши (39084/97), 2004.11.03. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61539>, 105-п.

56 АУЖКБ, № 20 ЖСУПтин жалпы комментарий: 7-берене Адам укуктары боюнча комитеттин 1992-жылы 10-марттагы 44-сессиясында кабыл алынган (Кыйноолорго же башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазага тыюу салуу), 5-пункт.

57 Эл аралык сот адилеттиги боюнча ресурстук борбор. Жашоого болгон укук: Сереп. Бул жерде: <https://ijrcenter.org/thematic-research-guides/right-to-life/> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

58 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ранцев (Rantsev) Кипрге жана Россияга каршы» иши (25965/04), 2010.07.01. Бул жерде: https://www.unodc.org/res/cld/case-law/2010/case_of_rantsev_v_cyprus_and_russia_application_no_2596504.html/Rantsev_vs_Cyprus_and_Russia.pdf, 218 жана 232-п.

милдет мамлекеттен адамга каршы кылмыштарга тоскоолдук кылууга багытталган натыйжалуу жазык-укуктук ченемдерди кабыл алуу аркылуу жашоого болгон укукту кепилдикке алууну талап кылат, мындай жоболорду бузуулардын алдын алуу, ага бөгөт коюу жана жазалоо үчүн укук коргоо механизми тарабынан колдоого алынат [бул системаны түзүү милдети болуп саналат]. Бирок ал ошондой эле тиешелүү жагдайларда өмүрүнө коркунуч жараткан адамды башка бирөөнүн кылмыштуу аракеттеринен коргоо боюнча алдын алуучу ыкчам чараларды көрүүгө мамлекеттик бийлик органдарынын позитивдүү милдеттенмесин да билдирет [бул – ыкчам түрдө коргоону камсыз кылуу милдети]. Андан кийин Сот төмөнкүдөй иликтөө жүргүзүү милдетин кароого өтөт:⁵⁹ «232. Сот бир нече жолу ырастагандай, Конвенциянын 1-беренесинде каралган мамлекеттин жалпы милдети менен бирдикте “Конвенцияда аныкталган Конвенциянын 2-беренесине ылайык жашоого болгон укукту коргоо милдети [өзүнүн] юрисдикциясындагы ар бир адамдын укуктарын камсыз кылуу» деген талаптар күч колдонуунун натыйжасында адамдар өлтүрүлгөн учурларда кандайдыр бир натыйжалуу расмий тергөөнү талап кылат».

Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча комитети өзүнүн №6 жалпы комментарийинде: «Катышуучу мамлекеттер кылмыштуу аракеттердин натыйжасында өмүрүнөн ажыратуунун алдын алуу жана жазалоо үчүн гана эмес, өздөрүнүн коопсуздук күчтөрү тарабынан өмүрүнөн мыйзамсыз ажыратууга жол бербеш үчүн дагы чара көрүшү керектигин» белгилейт. Мамлекеттик бийлик өкүлдөрү тарабынан адамдардын өмүрдөн ажыратылышы өтө олуттуу маселе болуп эсептелет. Демек, мыйзам бийлик өкүлдөрү тарабынан адамдын өмүрүнөн ажырап калышы мүмкүн болгон жагдайларды катуу көзөмөлгө алып, чектөөгө тийиш».⁶⁰ «Милдеттүү аскердик кызматты өтөп жаткан адамдарга карата сот мурда камактагылар сыяктуу эле, аскердик кызматка чакырылгандар да мамлекеттик бийлик органдарынын өзгөчө көзөмөлүндө экендигин баса белгилөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болчу, анткени бийлик органдары гана толугу менен же белгилүү бир деңгээлде аскердеги ар кандай окуялардан кабардар болууга жана бийлик өкүлдөрү аскердик кызматка чакырылгандарды коргоого милдеттүү».⁶¹

59 Ошол эле жерде.

60 Жарандык жана саясий укуктар боюнча пакт боюнча эл аралык комитет. Он алтынчы сессия сессия (1982): Жалпы иреттеги сын пикир № 6: 6-берене (Жашоо укугу), 3-п.

61 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Малик Бабаев (Malik Babayev) Азербайжанга каршы» иши (30500/11), 2017.01.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173776>, 66-п.

2. Жашоо укугун чектөө жана кыйноолорго, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерге же жазага тыюу салуу

Жашоо укугун чектөө Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 2 (2)-беренесинин контекстинде бааланышы керек. Анда мындай деп айтылат: «Эгерде өтө зарыл түрдөгү: а) ар кандай адамды мыйзамсыз зомбулуктан коргоо үчүн; б) мыйзамдуу түрдө камакка алуу же мыйзамдуу түрдө кармалган адамдын качып кетишине жол бербөө үчүн; жана в) мыйзамга ылайык, тополоңду же козголоңду басуу үчүн күч колдонуунун натыйжасында өмүрдөн ажыратуу аталган беренени бузуу болуп саналбайт». Мамлекеттин өкүлү тарабынан өтө зарыл учурда же 2 (2) пунктта каралбаган жана пунктчада белгиленген максаттарга жетүүгө өлчөмдөш эмес себептерден улам күч колдонуунун натыйжасынан келип чыккан кандай гана өлүм болбосун 2-беренени бузууга барабар болуп саналат.⁶² Бул критерийлер катуу талап менен чечмеленген.⁶³

Мындан тышкары, Конвенциянын 15 (2)-беренесинде мыйзамдуу аскердик аракеттердин натыйжасында адамдар каза болгон учурларды кошпогондо, 2-берененин жоболорунан чегинүүгө жол берилбей тургандыгы белгиленген. ККК кыйноолорго жана адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге абсолюттук укук катары, жабырлануучунун жүрүм-турумунан көз карандысыз түрдө, эч кандай чектөөсүз же артка чегинүүсүз тыюу салууну карайт.⁶⁴ Анда: «Кандай гана өзгөчө жагдайлар болбосун, согуш абалы же согуш коркунучу, ички саясий туруксуздук же башка өзгөчө кырдаал болобу, кыйноолорду актап албайт», – деп белгиленген.⁶⁵ Ошол сыяктуу эле, Конвенция өзгөчө кырдаал учурунда кыйноого тыюу салуу милдетинен артка чегинүүнү караштырбайт.⁶⁶ Конвенциянын 3-беренеси анын эң эле абсолюттук жобосу болуп саналат, анда уруксат берилген чектөөлөрдү караган башка пункт жок.⁶⁷ Кыйноолорго жана адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты басмырлаган мамилеге күнөөлүү жана шектелген адамдарга карата мунапыс жана улуттук мунапыс мыйзамдарын колдонуу да эл аралык укукка ылайык кыйноого тыюу салуу менен шайкеш келбейт деп эсептелет.⁶⁸ Демек, кыйноого жана

62 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Макканн жана башкалар Бириккен Падышалыкка каршы» иши (18984/91), 1995.27.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943>, 148–149-пп.

63 Эл аралык Сот адилеттиги боюнча ресурстук борбор. Жашоо укугу: Сереп. Бул жерде: <https://ijrcenter.org/thematic-research-guides/right-to-life/> [кайрылуу датасы: 19-май, 2020-жыл].

64 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ранинен (Raninen) Финляндияга каршы» иши (152/1996/771/972 – №20972/92 – арыз), 1997.16.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>, 55-п..

65 ККК, 2(2)-берене.

66 АУЕК, 15(2)-берене.

67 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ирландия Бириккен Падышалыкка каршы» иши (5310/71), 1978.18.01. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>, 163-п..

68 АУЖКБ, Жалпы иреттеги сын пикир ПГПП № 20: Адам укуктары боюнча комитеттин 1992-жылдын 10-мартындагы 44-сессиясында кабыл алынган 7-берене (Кыйноолорго же башка катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазага тыюу салуу), 15-пункт.

адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге тыюу салууну чектөө маселеси бул милдеттенменин чектөөлөрүн аныктоого тиешеси жок, тескерисинче, биринчиден, кандай аракеттер мындай акт түзөрүн аныктоо маселесине, экинчиден, мындай аракеттерди алдын алуу боюнча мамлекеттердин милдеттенмелеринин көлөмүнө байланыштуу көйгөйлөргө тиешелүү болот. Биринчи көйгөй боюнча, «3-беренедегги аракеттерге туура келүү үчүн катаал мамиле ырайымсыздыктын эң аз деген деңгээлине жетиши керек, аны баалоо иштин бардык жагдайларына, мисалы, мындай мамиленин канчага созулгандыгына, анын физикалык же психикалык кесепеттерине, ал эми кээ бир учурларда, жабырлануучунун жынысына, жашына жана ден соолугунун абалына ж.б. жараша болот».⁶⁹

3-беренени бузуу катары саналган көптөгөн аракеттер, эгерде алар куралдуу күчтөрдүн согуштук шарттарга даярдануу сыяктуу белгилүү бир миссиясын аткарууга өбөлгө түзүү үчүн куралдуу күчтөр тарабынан жасалса, анда ал катаал мамиле деп саналбайт.⁷⁰ Бирок «сот аскерлерге жана аскерге чакырылгандарга карата колдонулбашы керек болгон мамиленин өзгөчөлүктөрүн көбүрөөк аныктап жатат. Адам аскердик кызматты адамдын кадыр-баркын урматтоого ылайык келген шарттарда аткарууга тийиш; аскердик даярдыктын тартиби жана ыкмалары ага аскердик тартипке мүнөздүү болгон кыйынчылыктын күтүлгөн деңгээлинен ашыкча кыйынчылыкты алып келбеши керек; мындай кызматтын практикалык муктаждыктарын эске алуу менен, анын ден соолугу жана жайлуулугу медициналык жардам көрсөтүү аркылуу талаптагыдай кепилденүүгө тийиш».⁷¹ «Жаза же мамиле 3-берененин мааниси боюнча «кадыр-баркты басмырлоо» болуп саналабы деген маселени кароодо, сот анын максаты тийиштүү адамды кемсинтүү жана басмырлоону, ошондой эле анын кесепеттери боюнча, 3-беренеге туура келбеген тартипте ага жана анын өздүгүнө терс таасири болгон-болбогонун эске алат».⁷² Мисалы, «*Лялакин Орусияга каршы*» иши боюнча сот 3-берене бузулган деп тапкан, анткени мамлекеттик бийлик органдары аскердик кызматтын шартынан алып караганда, доогерди тартип сактоо үчүн чечинүүгө мажбурлоо зарылчылыгын ынанымдуу түшүндүрүп берген эмес. Негиздөөнүн жоктугунан улам, каралып жаткан жүрүм-турум 3-беренеден белгиленген иш туура келген чекке жетти.⁷³ ККК боюнча ала турган болсок, Америка Кошмо Штаттары сыяктуу айрым мамлекеттер бул эл аралык милдеттенме экстерриториалдык түрдө (өз аймагынан тышкарыда)

69 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ранинен (Raninen) Финляндияга каршы» иши (152/1996/771/972), 1997.16.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>, п. 55-п. Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ирландия Бириккен Падышалыкка каршы» иши (5310/71), 1978.18.01. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>, 162-п.

70 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Чембер (Chember) Россияга каршы» иши (7188/03), 2008.01.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>, 49-п.

71 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 364.a

72 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ранинен (Raninen) Финляндияга каршы» иши (152/1996/771/972), 1997.16.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>, 55-п..

73 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Лялакин Россияга каршы» (31305/09), 14.09.2015. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152726>, пп. 77-78.

колдонулбай тургандыгын мурда билдиришкен.⁷⁴

Бирок мындай юрисдикциялык чектөөлөрдүн негиздери талаштуу бойдон калган жана КККнын Атайын баяндамачысы 2015-жылдагы баяндамасында мамлекеттер чек арадан тышкарыдагы кыйноолорго карата универсалдуу жазык юрисдикциясын түзүшү керек деген тыянакка келип, мыйзамсыз аракеттер кайсы жерде болгонуна карабастан, мамлекеттерди кыйноо жана ырайымсыз мамиле жасоо актыларына карата юрисдикцияны ишке ашырууга чакырган.⁷⁵ Позитивдүү милдеттенме «мамлекеттин юрисдикциясындагы адамдар кыйноого же адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазга дуушар болбошу үчүн мамлекеттерди чараларды көрүүгө милдеттендирет. Бул чаралар, атап айтканда, аскерге чакырылуучулар сыяктуу аярлуу адамдарды натыйжалуу коргоону камсыз кылууга жана бийликтер билген же билиши керек болгон ырайымсыз мамиленин алдын алуу боюнча акыл-эстүү иш-аракеттерди камтышы керек».⁷⁶

Бирок сот азыркы коомдо мыйзам үстөмдүгүн сактоонун кыйынчылыктарын, адамдын жүрүм-турумунун күтүүсүздүгүн жана артыкчылыктардын жана ресурстардын контекстинде кабыл алынышы керек болгон практикалык тандоолорду эске алуу менен мамлекеттердин позитивдүү коргоо милдеттенмелеринин чөйрөсүн чектейт.⁷⁷

Андыктан бул милдеттенме «мамлекеттик бийлик органдарына аткарылбай турган же өлчөмсүз жоопкерчиликти жүктөбөй тургандай чечмеленүүгө тийиш» жана «ар бир эле өмүргө коркунуч туудурган жагдай Конвенциянын мындай тобокелдиктин алдын алуу үчүн мамлекеттик органдарга коюлуучу тез чараларды кабыл алуу талабынын зарылдыгын билдирбейт».⁷⁸ Демек, мамлекеттик бийлик органдары адамдын өмүрүнө реалдуу жана түздөн-түз коркунучтун бар экендиги жөнүндө ошол убакта билгендигин же билүүгө тийиш болгондугун жана алар мындай коркунучтун алдын ала тургандыгына карабастан, өз ыйгарым укуктарынын чегинде оңдоо чараларын көрбөгөндүгүн аныктоо зарыл.⁷⁹

74 Charlie Savage. U.S. Seems Unlikely to Accept that Rights Treaty Applies to Its Actions Abroad, The New York Times, 6 March 2014. Бул жерде: <https://www.nytimes.com/2014/03/07/world/us-seems-unlikely-to-accept-that-rights-treaty-applies-to-its-actions-abroad.html>; Sarah Cleveland. 2014. The United States and the Torture Convention, Part I: Extraterritoriality, Just Security. Бул жерде: <https://www.justsecurity.org/17435/united-states-torture-convention-part-i-extraterritoriality/>.

75 Кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо боюнча Атайын баяндамачынын баяндамасы (A/70/303), 2015-жыл. 70-п.; бул тыянак 2018-жылдагы Кыйноо жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо боюнча атайын баяндамачынын баяндамасында тастыкталган. (A/HRC/37/50), 13 -п.

76 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Плачи (Placi) Италияга каршы» иши (48754/11), 2014.21.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140028>, 49-п.; ошондой эле караныз: Адам укуктары боюнча Европа соту. «Абдулла Илмаз (Abdullah Yilmaz) Туркияга каршы» иши (21899/02), 2008.17.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87046>, 67-72-пп.

77 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Осман (Osman) Бириккен Падышалыкка каршы» иши (87/1997/871/1083), 1998.28.10. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257>, 116-п.

78 Ошол эле жерде; ошондой эле караныз: Адам укуктары боюнча Европа соту. «Малик Бабаев (Malik Babayev) Азербайжанга каршы» (30500/11), 2017.01.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173776>, 66-п.

79 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Осман (Osman) Бириккен Падышалыкка каршы» (87/1997/871/1083),

3. Каралып жаткан маселеге тиешелүү иштер

Адам укуктары боюнча Европа соту кыйноого, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жашоо укугун чектөөтө байланыштуу көптөгөн иштерди карайт. Алардын айрымдарында сот 3-берененин болжолдонгон бузулушу сөзсүз түрдө аныкталбаган учурларда дагы, укуктук коргоонун натыйжалуу болушу (13-берене) сыяктуу башка укуктарды да карайт.

«Абдулла Ильмаз (Abdullah Yilmaz) Түркияга каршы»⁸⁰ доо аскер кызматын өтөп жаткан учурда сержанттык курамдагы аскер кызматкеринин колунан алган жаракатынан улам өз жанын кыйган 20 жаштагы жоокердин атасы тарабынан коюлган. Ал сержантка эки кылмыш иши козголгон. Биринчи иш боюнча беш айга эркинен ажыратуу өкүмү чыгарылып, айыптуунун жакшы жүрүм-туруму үчүн аны аткарууну токтото туруу каралган; ал эми экинчи иш сержанттын аракетин менен өз жанын кыюунун ортосунда себеп-натыйжа байланышынын жоктугунан токтотулган. Сот өз юрисдикциясындагы жактарды башкалардын же мамлекеттердин өкүлдөрүнүн аракеттеринен коргоо үчүн зарыл болгон алдын алуу чараларын көрүү боюнча мамлекеттердин позитивдүү милдеттенмесин белгилеп, мындай милдеттенмелер милдеттүү аскердик кызматты өтөп жаткандардын баарына колдонулат деген жыйынтыкка келген. Бул мамлекеттердин аракеттери же аракетсиздиги, атап айтканда, аскерге чакырылгандарга карата 2-беренеге ылайык жоопкерчиликке алып келиши мүмкүн болгон куралдуу күчтөрдүн кызмат адамдарынын арасында жогорку кесиптик стандарттарды камсыз кылуу талабын билдирет. Иштин жагдайлары сержант өзүнүн карамагындагы мөөнөттүү аскер кызматын өтөп жаткан аскер кызматчыларынын дене жана психикалык жактан соолугун коргоого тийиш болгон аскер адисинин милдеттерин аткарууга жөндөмсүздүгүн көрсөтүп турат. Сот муну ченемдик-укуктук базадагы кемчиликтер деп эсептейт, демек, мамлекеттик бийлик органдары жабырлануучуну командирлеринин туура эмес жүрүм-турумунан коргоо үчүн колдон келгендин баарын жасаган эмес деп чечти. Ошондой эле соттук териштирүүлөр 2-берене боюнча жашоого болгон укукту коргоо үчүн зарыл болгон стандартка жооп бербейт деп тапты.

«Мосендз (Mosendz) Украинага каршы»⁸¹ доо арыз аскер кызматын өтөп жүрүп каза болгон аскерге милдеттүүнүн апасы тарабынан берилген. Ал Конвенциянын 2, 3 жана 13-беренелери бузулганын билдирет. Өлүм расмий түрдө өзүн өзү өлтүрүү катары катталган. Сот өз чечимин **«Сергий Шевченко Украинага каршы»** деген ушундай эле иш боюнча жетекчиликке алган,⁸² анда ал өзүн-өзү өлтүрүү учурларын

1998.28.10. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257>, 116-п.

80 80 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Абдулла Ильмаз (Abdullah Yilmaz) Түркияга каршы» иши (21899/02), 008.17.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87046>.

81 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мосендз (Mosendz) Украинага каршы» иши (52013/08), 2013.17.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115887>.

82 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Сергий Шевченко Украинага каршы» иши (32478/02), 2006.04.07.

жашоого болгон укукту жокко чыгаруу контекстинде кеңири чечмелөө мүмкүн эмес деп эсептейт. Тескерисинче, бул жободон келип чыгуучу позитивдүү милдеттенмелер адам үчүн тобокелдик өзүнө өзү зыян келтирүү мүмкүнчүлүгүнөн улам келип чыгышы мүмкүн, анын ичинде өзүн-өзү өлтүрүү катары эсептелген жагдайлар боюнча натыйжалуу иликтөө жүргүзүү боюнча процесстик милдеттенмелер дагы кирет.

Мамлекеттин милдеттенмелеринин маанилүү өңүттөрүнө токтоло турган болсок, сот өмүргө же дене кол тийбестигине коркунуч келтирүүнүн деңгээлине өлчөмдөш ченемдерди кабыл алуудагы мамлекеттин негизги милдетин белгиледи, алар аскердик иш-аракеттердин жана аскердик операциялардын мүнөзү менен эле эмес, мамлекет катардагы жарандарды аскердик кызматка чакыруу жөнүндө чечим кабыл алган учурларда актуалдуу боло калган адам фактору менен дагы байланыштуу боло тургандыгын белгиледи. Мындай ченемдер аскерге чакырылгандарды аскердик жашоонун кооптуу жагдайларынан натыйжалуу коргоого багытталган практикалык чараларды көрүүнү, ошондой эле бул жагынан ар кандай деңгээлдеги командирлер тарабынан кетирилиши мүмкүн болгон кемчиликтерди жана каталарды аныктоонун тийиштүү жол-жоболорун камтышы шарт.⁸³

Улуттук практиканы баалоодо сот «чоңсунууну» аскерге мурдараак келгендердин жаңы келгендерге карата ырайымсыз мамилесинин формалдуу эмес системасы катары атап, бул өз кезегинде жазасыз калуу жана «баарына жол берүүчүлүк» кырдаалын түзүүгө өбөлгө болгонун, ошондой эле мамлекет болжолдонгон мыйзам бузууларды четке кагуучу ынанымдуу далилдерди келтирүүгө милдеттүү экенин белгиледи. Мамлекеттик бийлик органдары тарабынан негиздүү берилген түшүндүрмөлөргө жана ага байланыштуу процессуалдык милдеттенмелерге баа берип жатып, Сот эч кандай альтернативдүү түшүндүрмө каралбагандыктан жана тергөөдө кетирилген кемчиликтер менен карама-каршылыктардан улам доогердин уулунун өлүмүнүн себептерин натыйжалуу жана туура иликтөөдө мамлекеттик бийлик органдары өз милдеттерин аткарды деп эсептелиши мүмкүн эмес деп тапты.

Арыз ээси өз өмүрүнө кол салууга анын аскер жетекчилигинин кордоосунан жана ырайымсыз мамилесинен улам барганы аныкталгандыктан, мамлекет анын өлүмүнө күнөөлүү деп табылган. Жыйынтыгында сот материалдык жана процессуалдык укуктун ченемдерин бузууга байланыштуу жашоого болгон укук бузулгандыгы тууралуу фактыны аныктады. Арыз Конвенциянын 3-беренесине да жарым-жартылай таасирин тийгизгендиктен, Сот 3-берененин мүмкүн болуучу бузууларын өзүнчө иликтөө талап кылынбайт деп эсептейт. Мындан тышкары, Сот 13-берененин бузулгандыгын аныктады.

Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73040>, п. 56.

83 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Килинч (Kilinç) жана башкалар Түркияга каршы» иши (40145/98), 2005.07.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69269>, 41-п.

«Переведенцевдер Россияга каршы»:⁸⁴ арыз аскер кызматын өтөп жүрүп каза болгон аскерге чакырылуучунун ата-энеси тарабынан берилген. Сот кайрадан бул мамлекеттин армиясындагы «чоңсунуу» көрүнүштөрүнө таянып, жаңыдан чакырылгандар мурунку жоокерлердин ырайымсыз мамилесине дуушар болоорун жана мындай жагдайлар тууралуу тышкы маалымат кыйла тынчсыздандыруу жаратарын белгиледи. Бул жерде Сот **«Мосендз (Mosendz) Украинага каршы»** ишиндеги өз түшүндүрмөсүн кайталап, андагы айтылган аныктама боюнча, аскердик кызматка чакырылгандар мамлекеттик органдардын өзгөчө көзөмөлүндө кала берет, демек, бул алардын кызмат өтөө шарттары негизинен бийликтин өзгөчө юрисдикциясында болот дегенди билдирет. Ошентип, мамлекеттик органдар аларды коргоого милдеттүү.

Сот мамлекеттик органдар аскерге чакырылуучу жоокердин өмүрүнө пайда болуучу реалдуу жана түздөн-түз коркунучтар жөнүндө билеби же билиши керек беле, ошондой эле алар мындай коркунучтан сактануу үчүн алардан күтүлгөн нерселердин баарын жасагандыгына же жасабагандыгына баа берди. Сот мамлекеттик бийлик органдары аскерге чакырылган жоокердин психологиялык көйгөйлөрүнөн кабардар экенин, бирок бул көйгөйлөрдүн олуттуулугун, алардын табиятынан жана оордугунан улам анын өмүрүнө коркунуч жаратарын эске албаганын, кийин бул коркунучтун алдын алуу үчүн тийиштүү түрдө чара көрбөгөнүн, жашоо укугунун олуттуу бузулуу фактысын аныктады. Процессуалдык аспектилерге келсек, Сот процесс калыс жана көз карандысыз болгон, бирок олуттуу кечигүүлөрдөн улам ыкчам кароо талабына жооп берген эмес деген жыйынтыкка келген. Сот тергөөнүн жүрүшүндө кемсинтүү, опузалап акча талап кылуу фактылары, ошондой эле маркум өз каттарында көрсөткөндөй, өзү же чогуу кызмат өтөгөндөр тарабынан жасалып, айтылган жана айтылбай кала берген жаракаттардын болгондугу тергелбегендиктен, карама-каршылыктар жана кемчиликтер бар болгондуктан, тергөөнү тыкыр жүргүзүү талабы сакталбаганын да аныктады.

Чогуу кызмат өтөгөндөргө жоокер каза болгондон үч жума өткөндөн кийин гана сурамжылоо жүргүзүлүп, ал убакта алардын жарааттары айыгып, ошондуктан көрүнбөй калышы мүмкүн экени аныкталган. Сот ошондой эле доогерлердин жакындар туугандар катары кызыкчылыктары адилеттүү жана тийиштүү деңгээлде корголбой, тергөөнүн жүрүшү коомчулук тарабынан тийиштүү деңгээлде көзөмөлгө алынбаганын тастыктады. Демек, Сот жашоого болгон укуктун процессуалдык аспекти си бузулган деп тапты.

«Лялякин (Lyalyakin) Россияга каршы»:⁸⁵ доогер аскердик кызмат учурундагы катаал мамилеге жана компетенттүү органдар тарабынан эч кандай териштирүү болбогондугуна байланыштуу доо арыз менен сотко кайрылган.

84 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Переведенцевдер (Perevedentsevy) Россияга каршы» иши (39583/05), 2014.13.10. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142516>.

85 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Лялякин (Lyalyakin) Россияга каршы» иши (31305/09), 2015.14.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152726>.

Болжолдуу ырайымсыз мамиледе сөз болуп жаткан адамды чечиндирүү, башына ок атуучу курал такап коркутуу, ысык аба ырайында аскердик коргоочу кийим кийгизүү жана башына боёк сыйпоо, анан кайыш кур менен денесине жаракат келтиргендиги, байлап алып, зордуктайм деп коркутушкандыгы айтылат. 3-берененин мазмунуна келсек, сот жабыркоо жана басынуу мыйзамдуу мамиленин же жазанын кандайдыр бир түрү менен акылга сыярлык чектен чыккан болууга тийиш экенин баса белгиледи. Милдеттүү аскердик кызмат көп учурда мындай мамилени талап кылганы менен, башка жагдайда кадыр-баркты басмырлаган же адамгерчиликсиз дегидей аракеттер куралдуу күчтөрдүн ичинде, мисалы, күжүрмөн шарттарды туурап машыкканда же суракка алуу ыкмалары колдонулганда жасала турган болсо, эгерде алар белгилүү бир тапшырманы аткарууга жардам бере тургандыгы далилденсе, тиешелүү чекке жетпей калышы мүмкүн.

Мындай мамиленин коомдук мүнөзү да мааниге ээ болушу мүмкүн же ушул берене боюнча анын кадыр-баркты басмырлаганына баа берүү үчүн оорлотуучу факторду түзүшү ыктымал. Аскердик даярдыктын тартиби жана ыкмалары адамга аскердик тартипке мүнөздүү болгон кыйноолордун күтүлбөгөн деңгээлинен ашкан оорчулук келтирбесе, азап тарттырбаса; ошондой эле мындай кызматтын практикалык муктаждыктарын эске алуу менен анын ден соолугу жана жыргалчылыгы адекваттуу корголсо, мамлекет аскердик кызматты адамдын кадыр-баркын урматтоого ылайык келген шарттарда аткаруусун камсыз кылууга милдеттүү.⁸⁶ Айыптоолор «акылга сыярлык күмөн саноолорсуз» критерийлерине ылайык бааланган, бирок ошол эле учурда жетиштүү күчтүү, ачык-айкын жана ырааттуу корутундулардын же ушуга окшош төгүндөлгүс факты презумпциясынан келип чыгышы мүмкүн болгон далилдер менен бекемделиши керек.

Доогердин кийимин чечүүгө байланышкан жагдайга келсек, сот мунун зарылдыгын жана кийимди чечүүнүн коомдук мүнөзүнөн улам доогер басынтууга кабылгандыгын, анын жаш курагы кошумча оордотуучу жагдайды түзгөнүн ырастоочу жетиштүү далилдер берилбегендигин белгилеп, 3-берене бузулган деп тапты. Бул «сот тарабынан доогерди чечинүүгө жана аскер бөлүгүнүн алдында бир гана аскердик кыска шым менен турууга мажбурлаган факты 3-берененин алкагына кирүүсү үчүн зарыл болгон оордуктун чегине жеткенби же жокпу» деген маселе каралган» алгачкы иш болду.⁸⁷ Башка катаал мамиле боюнча айыптоолорго келсек, далилдердин жарым-жартылай жетишсиздигинен, ошондой эле эффективдүү тергөөнүн жоктугунан сот аларды кароо зарыл эмес деп тапкан. Мамлекеттик органдар катаал мамиле жасоо жөнүндө арыздар боюнча натыйжалуу иликтөө жүргүзүүнү камсыз кыла алышпагандыгын жана ошол эле учурда 13-беренеде укук бузуулар фактысы

86 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Чембер (Chember) Россияга каршы» иши (7188/03), 2008.01.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>, 49-п.

87 Европа Кеңеши – Адам укуктары боюнча Европа соту. Адам укуктары боюнча Европа сотунун калыптанган практикасына сереп, 2015 (Вулф Лигал Паблшерз (Wolf Legal Publishers), 2016). Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2015_ENG.pdf, 32-бет.

болгондугун аныктап, сот 3-берененин процессуалдык аспектиси бузулгандыгын белгилеген.

«Мурадян (Muradyan) Арменияга каршы»:⁸⁸ доогер аскерге чакырылган жигиттин атасы болгон, анын уулу аскер кызматын өтөп жүргөндө көк боорунун айрылып кетиши, калыбы бузулуп, чоңоюшу жана курсагынан алынган жаракаттан каза болгон, аны денесиндеги жаңы жана мурун пайда болгон уюган кандар тастыктап турат. Доогер уулу ырайымсыз мамиледен улам каза болгонун, кийин ага тийиштүү жана өз убагында медициналык жардам көрсөтүлбөгөндүгүн жана бул жагдайлар боюнча тиешелүү органдар натыйжалуу иликтөө жүргүзбөгөндүгүн айтып, даттанган. Сот аскер кызматына чакырылгандар үчүн бир гана мамлекет жооп берет, ошондуктан мындай аскер кызматын өтөө учурундагы ар кандай жаракат же өлүм үчүн канааттандыруу жана ынандыруу түшүндүрмө берүүгө мамлекет милдеттүү деген өзүнүн мурунку практикасына кайрадан кайрылган. Натыйжалуу тергөө жүргүзүү милдети жыйынтыкка эмес, иш-аракетке тиешелүү болуп саналат: мамлекеттик бийлик органдарынын ичинде өлүмдүн себебин объективдүү талдоону камсыздагыдай окуянын далилдерин, анын ичинде, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн, соттук экспертизанын маалыматтарын жана жарааттарды толук жана так эсепке алуучу өлүктү союунун жыйынтыктарын, клиникалык корутундуларды сактоо үчүн жеткиликтүү чараларды кабыл алуусу керек.

Мындан тышкары, тергөөнүн корутундулары бардык тиешелүү элементтерди кылдат, объективдүү жана калыс талдоого негизделиши керек. Жашоо укугунун процессуалдык аспектинин бузулушуна баа берүү менен Сот кызмат адамдарынын ортосунда сүйлөшүп алуу тобокелдигин азайтуу боюнча алгылыктуу чаралар көрүлбөй жаткандыгы тергөөнүн сапатындагы олуттуу кемчилик экендигин эске салды. Сот ошондой эле тергөө учурунда катаал мамиле жасалган фактыларды текшерүүгө жетиштүү көңүл бурулбаганын; тиешелүү күбөлөр өч алуудан корккондуктан ишеничтүү көрсөтмө бере албашы ыктымалдыгын жана бул үчүн кандайдыр бир түзөтүүчү чараларды көрбөгөндүгүн; жана, акырында, медициналык корутундулардын так эместигин белгиледи. Мындан тышкары, иштин көптөгөн аспектилери, анын ичинде жанчылган жерлердин себеби боюнча иликтөө жүргүзүлгөн эмес. Сот ошондой эле Европа Кеңешинин Адам укуктары боюнча комиссарынын армян аскериндеги адам укуктарынын абалы жөнүндө бөлүмүн камтыган, катаал мамиленин көнүмүш практикасын жана жоопкерчиликтин төмөн деңгээлин сүрөттөгөн баяндамасын көз жаздымда калтыра албастыгын билдирди. Демек, сот процессуалдык жактан жашоого болгон укуктуу бузуу фактысын аныктады. Бул корутундулардын негизинде сот 3 же 13-беренелердин бузулушун иликтөө зарыл деп тапкан жок.

88 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мурадян (Muradyan) Арменияга каршы» иши (11275/07), 2017.24.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168852>.

«Залян (Zalyan) жана башкалар Арменияга каршы»:⁸⁹ доо арыз мурдагы эки аскер кызматкер тарабынан берилген, алар кыйноого кабылганын жана эки аскер кызматкерин өлтүрдү деген шек менен кармалгандан кийин, катаал мамиле жасагандыгы боюнча коюлган айыптоолорго эч кандай натыйжалуу иликтөө жүргүзүлбөгөнүн айтышкан. Сот доогерлер жетишсиз далилдерди келтиргенин, атап айтканда, алар берген медициналык экспертизалар 3-берененин олуттуу түрдө бузулгандыгына эч кандай күмөн келтирбегидей далилдердин жетишсиз болгонун белгиледи. Бирок, тергөө сапатсыз жүргүзүлгөндүгүн эске алуу менен, Сот мамлекеттик органдар доогерлердин ырайымсыз мамиле тууралуу жазылган арыздарын натыйжалуу иликтөөгө алган жок деген жыйынтыкка келген. Сот белгилегендей, полиция же башка ушул сыяктуу мамлекеттик өкүлдөр тарабынан 3-берененин бузулушуна байланыштуу жапа чеккен адамдын билдирүүсү же ишеничтүү дооматы тууралуу сөз болгон учурларда, бул жобо натыйжалуу жана расмий тергөөнүн зарылдыгын билдирет.

«Стяжкова (Styazhkova) Россияга каршы»:⁹⁰ бул доогер аскерге чакырылган жоокердин апасы болгон, ал аскердик кызматын өтөп жаткан учурда чыкканына эки ок жеп, денесиндеги көгала тактары болгон абалында сөөгү табылган. Арыз ээси 2, 3 жана 6-беренелер боюнча даттанган.

2-берененин мазмундук аспектинде баа берүү менен, сот бул иштин жагдайларынын маңызы боюнча аскердик кызматка чакырылган адам психикалык жактан жабыркагандыгы (**«Малик Бабаев (Malik Babayev) Азербайжанга каршы»**) тууралуу иштин жагдайларынан аскердик кызматка чакырылган адам бир катар окуялардын натыйжасында өз жанын кыйгандыгы (**«Абдулла Йылмаз (Abdullah Yilmaz) Түркияга каршы»**) тууралуу иштин жагдайынан айырмалоону, өзүн-өзү өлтүрүүнүн реалдуу жана тике тобокелдигин аныктоо үчүн мамлекеттик органдар жетиштүү убакыттын ичинде жайгашкан жерин аныктаса боло тургандыгын белгиледи. Аскерге чакырылгандарга карата жасалган зомбулуктун болжолдуу аракеттери менен алардын өзүн-өзү өлтүрүүсүнүн ортосунда кыска гана убакыт өткөн шарттарда, мындай аскерге чакырылуучулардын командирлери реалдуу жана тике коркунучту алдын ала албайт. Мындай учурларда адамдын жүрүм-турумунун күтүүсүздүгүн этибарга албай коюуга болбойт жана мамлекеттин позитивдүү милдеттенмеси мамлекеттик бийлик органдарына аткарылбай турган же ченемсиз жоопкерчиликти жүктөбөй тургандай чечмеленүүгө тийиш.

Учурда каралып жаткан ишке келсек, мамлекеттик органдарда доогердин уулунун өз жанын кыюусунун реалдуу жана түздөн-түз коркунучун аныктоо үчүн негиздүү эч кандай далилдер жок болгондуктан, сот 2-берененин маңызы бузулганын аныктаган эмес. Процессуалдык жактан сот тергөөнүн ыкчамдыгына,

89 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Залян (Zalyan) жана башкалар Арменияга каршы» (36894/04 жана 3521/07), 2016.17.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

90 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Стяжкова (Styazhkova) Россияга каршы» иши (14791/04), 2020.14.01. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200311>.

көз карандысыздыгына жана коомдук көзөмөлдүн деңгээлине канааттанганын билдирди. Бирок, өзүн-өзү өлтүрүүдөн башка тергөө багыттарынын жоктугунан; же аскер кызматчыларынын аскер кызматына чакырылган адамды ур-токмокко алууга катышканы аныкталбагандыктан, ошондой эле жазык сот өндүрүшүндө тийиштүү процесс колдонулбагандыктан, сот 2-беренеде каралган процессуалдык милдетти бузуу фактыларын белгилеген, ошондуктан 3- же 13-берененин процессуалдык аспектилерин изилдөө зарылычылыгын аныктаган жок. Мындан тышкары, Сот катаал мамиле жасаган же өмүрүнө коркунуч туудурган кылмыштарды жасаган адамдарга карата мунапыс колдонууга жол берилбеши керектигин белгиледи. Демек, тергөө маалында мунапыс мыйзамы күчүнө кирген күндө да тиешелүү укукту бузган шектүүлөргө карата козголуучу жазык иши жокко чыгарылмак эмес.

3-берененин мазмундук аспектинен келсек, сот мамлекеттик бийлик органдарынан алынган маалыматтардын негизинде мыйзам бузуу фактысын аныктады. Сот аскер кызматына чакырылган бул адамды жазалоо аны катуу денесин жабыркатып, басынтууга алып келген, мыкаачылыктын минималдуу чегинен жана аскердик тартиптен сөзсүз ажыратуу деңгээлинен ашкан деген тыянак чыгарды.

4. Башка иштер

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ябансу (Yabansu) жана башкалар Түркияга каршы» (43903/09), 2014.12.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128041>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Чембер (Chember) Россияга каршы» (7188/03), 2008.01.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Малик Бабаев (Malik Babayev) Азербайжанга каршы», 2017.01.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173776>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Плачи (Placi) Италияга каршы» (48754/11), 2014.21.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140028>.

Ой-пикир билдирүү эркиндиги

1. Сыпаттама жана укуктук документтер

Джон Стюарт Милл (John Stuart Mill): «Эгерде бүткүл адамзат бир пикирде жана бир гана адам ага карама-каршы пикирде болсо, бардык адамзат ошол адамды унчукпоого мажбурлоо үчүн, эгерде ал үчүн жетиштүү күчкө ээ болсо, бүткүл адамзатты унчукпоого мажбурлоо үчүн бир нече шылтоо издемек», – деген. Ошол эле учурда, ал өз оюн: «Бийликтин цивилизациялуу коомчулуктун ар бир мүчөсүнө анын эркине каршы мыйзамдуу түрдө жүзөгө ашырыла турган бирден-бир максаты – бул башкаларга зыян келтирбөөнү алдын алуу», – деп уланткан.⁹¹

«Сөз эркиндиги жана ой-пикир билдирүү эркиндиги демократиянын кан тамыры болуп саналат, ал ачык талкууга, ар кандай кызыкчылыктарды жана көз караштарды жүйөлүү түрдө эске алууга, макулдашылган саясий чечимдерди кабыл алуу үчүн зарыл болгон сүйлөшүүлөргө жана мунасага келүүгө жол ачат».⁹²

Сөз эркиндиги эл аралык жана аймактык адам укуктары боюнча документтерде, анын ичинде, АУЖД, ЖСУЭП, АУАК, Адам жана элдердин укуктары боюнча Африка хартиясында (Банжул Хартиясы), Сөз эркиндигинин принциптеринин Декларациясында, Европа Биримдигинин Негизги укуктардын хартиясында жана Адам укуктары боюнча Европа конвенциясында бекитилген.⁹³ АУЖД 19-беренесинде мындай деп айтылат: «Ар бир адам ой-пикирин айтуу жана билдирүү эркиндигине укуктуу; бул укук өз ынанымдарын эч тоскоолдуксуз кармануу эркиндигин жана ар кандай каражаттар аркылуу, мамлекеттик чек аралардан көз карандысыз түрдө маалыматты жана идеяларды издөө, алуу жана берүү эркиндигин камтыйт». Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча комитети ой-пикир эркиндиги жана сөз эркиндиги инсандын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн өбөлгө болуп саналат; алар ар кандай коом үчүн маанилүү жана ар бир эркин жана демократиялык коомдун пайдубалын түзөт, – деп жарыялайт. Бул эки эркиндик бири-бири менен тыгыз байланышта, ошол эле учурда ой-пикир эркиндиги пикир алмашууга, пикирлерди өнүктүрүүгө негиз болот.⁹⁴ Европадагы Коопсуздук жана Кызматташтык Уюму (ЕККУ) да ар бир адам өз оюн эркин билдирүүгө, анын ичинде баарлашуу

91 John Stuart Mill. 1863. On Liberty. Boston: Ticknor and Fields, p. 35.

92 Фридом Хаус (Freedom House). Ой-пикир эркиндиги. Бул жерде: <https://freedomhouse.org/issues/freedom-expression> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 20-апрель].

93 Документтердин тизмесин бул шилтемеден көрүүгө болот: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomOpinion/Pages/Standards.aspx>.

94 Адам укуктары боюнча комитеттин 102-сессиясы, 2011-жылдын 11-29-июлу. Жалпы иреттеги сын пикир №34. Бул жерде: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf> [кайрылуу датасы: 20-апрель, 2020-жыл].

укугуна ээ экенин баса белгилейт. Бул укук өз көз карашын кармануу эркиндигин жана мамлекеттик бийлик органдарынын кийлигишүүсүз жана мамлекеттик чек араларга карабастан маалыматтарды жана идеяларды алуу жана берүү эркиндигин камтыйт. Бул укукту ишке ашыруу мыйзамда каралган жана эл аралык стандарттарга ылайык келген чектөөлөргө гана туура келет.⁹⁵ Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 10-беренесинде: «Ар бир адам өз оюн эркин билдирүүгө укукту», – деп айтылган. Бул укук өз көз карашын кармануу эркиндигин жана мамлекеттик бийлик органдарынын эч кандай кийлигишүүсүз жана мамлекеттик чек араларга карабастан маалыматтарды жана идеяларды алуу жана берүү эркиндигин камтыйт. Бул берене мамлекеттерге телерадиоберүү, телекөрсөтүү же кинематографиялык ишканаларды лицензиялоого тоскоолдук кылбайт.

Беренеден андан ары милдеттер, жоопкерчиликтер жана мүмкүн болгон чектөөлөр түшүндүрүлөт: «Милдеттерди жана жоопкерчиликтерди жүктөөчү бул эркиндиктердин ишке ашырылышы тартип бузууларды же кылмыштуулукту алдын алуу, ден соолукту жана адеп-ахлакты сактоо, башка адамдардын кадыр-баркын же укуктарын коргоо, жашыруун түрдө алынган маалыматтардын ачыкка чыгышына жол бербөө же сот адилеттигинин беделин жана калыстыгын камсыз кылуу максатында мыйзамда белгиленген жана демократиялык коомдо улуттук коопсуздуктун, аймактык бүтүндүктүн же коомдук тартиптин кызыкчылыгында зарыл болгон белгилүү бир формалдуулуктарга, шарттарга, чектөөлөргө же санкцияларга дуушар болушу мүмкүн.⁹⁶ Кийинчерээк сот өз чечимдерине: «10-берене идеялардын жана маалыматтын маңызын гана эмес, ошондой эле алардын берилүүчү формасын да коргойт» деп тактоо киргизген.⁹⁷

Сот өзүнүн практикасында 10-берене толугу менен Интернетке колдонуларын ырастаган.⁹⁸ 10-берене маалымат берүү укугун гана эмес, коомчулуктун маалымат алуу укугуна да кепилдик берет.

Интернет коомчулуктун маалыматка жетүүсүнүн жана таратуусунун негизги каражаттарынын бири болгондуктан, бул аркылуу ал саясий маселелерге жана жалпы кызыкчылык жараткан маселелерге тиешелүү иш-чараларга жана талкууларга катышуу үчүн маанилүү чоң мүмкүнчүлүк бергендиктен, ал 10-беренеден каралган коргоонун алкагына кирет.⁹⁹ Сот белгилегендей, «Интернеттин жеткиликтүүлүгүн

95 1990-жылдагы ЕККУнун Копенгаген жолугушуусунун документи. Бул жерде: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 20-апрель].

96 АУЕК, 10-берене.

97 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ньюс Верлагс ГмбХ энд Ко. КГ (News Verlags GmbH & Co.KG) Австрияга каршы» иши (31457/96), 2000.11.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58587>, 39-п..

98 Европа Кеңеши: ЖМК жана маалымат коому боюнча жетектөөчү комитет. 2014. 1197 Кеңешме – 5 ЖМК «Интернет колдонуучулары үчүн адам укуктарынын принциптери боюнча катышуучу-мамлекеттерге Министрлер комитетинин CM/Rec (2014) 6 сунушу – Түшүндүрмө меморандум». Бул жерде: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804d5b31>; дагы караңыз: Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Маалыматтык бюллетень – Жаңы технологиялар. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_New_technologies_ENG.pdf.

99 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Таймс Ньюспейпа Лтд (Times Newspapers Ltd)» (№№ 1 и 2)

жана анын чоң көлөмдөгү маалыматты сактоо жана берүү жөндөмдүүлүгүн эске алганда, ал коомчулуктун жаңылыктарга жеткиликтүүлүгүн кеңейтүүдө жана жалпысынан маалыматты жайылтууга көмөктөшүүдө маанилүү ролду ойнойт» жана: «Интернетте колдонуучу тарабынан түзүлгөн иш-аракет ой-пикир эркиндигин ишке ашыруу үчүн болуп көрбөгөндөй платформаны түзөт».¹⁰⁰

Интернет улуттук-укуктук ченемдерге жана жергиликтүү коопсуздук маселелерине карама-каршы келбеген шартта, куралдуу күчтөр, анын ичинде аскерге чакырылуучулар үчүн алмаштырылгыс байланыш каражаты болуп калды. Аскерге чакырылуучулар өз пикирин айтууга, белгилүү бир шарттарда мамлекеттик органдардын кийлигишүүсүз жана мамлекеттик чек араларга көз карандысыз түрдө маалыматтарды жана идеяларды алууга жана таратууга укуктуу.

Алар ошондой эле айрым учурларда, атүгүл аскердик жетекчиликке тиешелүү маалыматтарга да жеткиликтүү болууга тийиш.¹⁰¹ Бул ченемдерди урматтоо жана толук ишке ашыруу куралдуу күчтөр үчүн абдан маанилүү. ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросунун (ДИАУБ) өкүлү Грациелла Павоне (Graziella Pavone) белгилегендей, “Сөз эркиндиги ой-пикир айтуу, баарлашуу жана иштешүү менен байланышта болгондуктан, армия анын өнүгүүсүнө көмөктөшүүдөн пайда гана көрө алат, анткени ал аскердик уюмдун ичиндеги моралдык дем-күчтү жогорулатып, ачык-айкындыкты жакшыртууга алып келиши мүмкүн».¹⁰²

2. Сөз эркиндигин чектөө же аны ишке ашырууга тоскоолдук кылуу

Сөз эркиндигине болгон укук абсолюттук эмес жана белгилүү бир шарттарда чектелиши мүмкүн. ЖСЭПтин 19 (3)-беренесине ылайык, кандай гана болбосун чектөө мыйзам тарабынан каралууга; башкалардын укуктарын же абруюн сыйлоо максатында колдонулууга; мамлекеттик коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын саламаттыгын же адеп-ахлагын коргоого салым кошууга тийиш; жана мыйзамдуу максатка жетүү үчүн зарыл жана өлчөмдүү болушу керек. Жогоруда белгиленгендей, Конвенциянын 10 (2)-беренесинде: милдеттерди жана жоопкерчиликтерди жүктөөчү

Бириккен Падышалыкка каршы» (3002/03 и 23676/03), 2009.10.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91706>, 27-п.; жана Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ченгиз (Cengiz) жана башкалар Түркияга каршы» (48226/10 и 14027/11), 2016.01.03. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>, 49-п.

100 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ченгиз (Cengiz) жана башкалар Түркияга каршы» (48226/10 жана 14027/11), 2016.01.03. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>, 52-п.

101 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Тарсасаг а Жабдсагйогокерт (Társaság a Szabadságjogokért) Вегрияга каршы» иши (37374/05), 2009.14.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92171>, 35-п.; Адам укуктары боюнча Европа соту. Дело «Жаштардын Сербияга каршы адам укуктары боюнча демилгеси» (48135/06), 2013.25.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120955>, 20-п.

102 ЕККУ. Куралдуу Күчтөрдөгү ой-пикир эркиндиги жана сөз эркиндиги ДИАУБ менен ЕАВОПтун Варшавадагы талкуусунун чордонунда, 2018-жыл, 17-сентябрь. Бул жерде: <https://www.osce.org/odihr/395732> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 20-апрель].

эркиндиктерди ишке ашыруу бир же бир нече максаттарды көздөп, «мыйзамда белгиленген» жана «демократиялык коомдо зарыл болгон» айрым чектөөлөргө (ж.б.) дуушар болушу мүмкүн деп айтылат”.

Мындан тышкары, аскерге чакыруу контекстинде «баш аламандыкты же кылмыштуулукту алдын алуу» максаты «белгилүү бир социалдык топтун алкагындагы» баш аламандыктын алдын алууну, демек, аскердик тартипти сактоону камтый тургандыгы аныкталган. («Энгель (Engel) Нидерландияга каршы»). 10-беренедө каралган укуктарды чектөөгө келсек, конкреттүү чектөөлөрдүн же тыюу салуулардын жана/же аларды бузуу менен байланышкан жаза чараларынын мыйзамдуулугу жөнүндө суроолор келип чыгышы мүмкүн.

Эгерде зордук-зомбулукка үндөө үчүн түз айтылган сөздөр атайылап колдонулса жана андан соң зомбулуктун реалдуу ыктымалдыгы пайда болгондо, зордук-зомбулукка үндөө 10-беренедө каралган коргоонун алкагына кирбейт. Азчылыктарга карата кастык сөздөрү 10-беренедө корголбойт.¹⁰³ 10-беренени ошондой эле укуктарды кыянаттык менен пайдаланууга тыюу салган 17-берененин жоболору менен биргеликте кароого болот жана Конвенциядагы эч бир жобо кандайдыр бир топ же адам кандайдыр бир иш-аракет менен алектенүүгө же белгиленген укуктар менен эркиндиктердин кайсынысын болбосун жокко чыгарууга же аларды Конвенцияда каралгандан көбүрөөк өлчөмдө чектөөгө багытталган кандайдыр бир иш-аракеттерди жасоого укук берет дегендей чечмеленбейт. Демек, 10-берене негизсиз мазактоо же улут аралык зомбулук жөнүндө сөз болуп жаткан учурларда колдонулбайт.¹⁰⁴ Бул башкалар сыяктуу эле аскердик жагдайга да тиешелүү. Мисалы, «Ружак (Rujak) Хорватияга каршы» ишинде¹⁰⁵ аскер кызматчысынын башка аскер кызматкерлери менен болгон талаш-тартышта айткан сөздөрүнөн улам тартиптик жазага тартууга даттануусу ушул берененин алкактарына кирбейт.¹⁰⁶ Сот «адепсиз жана уятсыз сөздөр сыяктуу сөздүн айрым түрлөрү ойду билдирүүдө кемсинтүүчү сөздөрдүн бирден-бир максаты кемсинтүү болуп саналгыдай олуттуу роль ойнобойт» деп тапты.¹⁰⁷

10-беренеге ылайык коргоо колдонулган учурларда, ченемдин өзү сөз эркиндигин ишке ашырууга мамлекет тоскоолдук кыла турган жана чектей турган жол берилген максаттардын тизмесин аныктайт. Сот 10-беренедө каралган укуктарды чектеген чаралардын мыйзамдуулугун аскердик контекстте бир нече жолу карап чыккан.

103 Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Bychawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигин коргоо»: Юристер үчүн колдонмо. Европа кеңеши. Бул жерде: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>.

104 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 368.

105 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Владимир Ружак (Vladimir Rujak) Хорватияга каршы» ишиндеги алгачкы чечим (57942/10), 2012.02.10. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114145>.

106 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 368.

107 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Владимир Ружак (Vladimir Rujak) Хорватияга каршы» ишиндеги алгачкы чечим (57942/10), 2012.02.10. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114145>, 29-п.

Чектөөлөрдүн маанилүү түрлөрүнүн бири аскер кызматкерлеринин коомдук маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгүнө тиешелүү.

Мамлекеттердин куралдуу күчтөрдөгү маалыматка жетүүнү чектөө зарылчылыгы боюнча тынчсыздануусун ашыкча колдобостон, сот армиянын туура иштеши үчүн аскердик тартиптин бузулушуна жол бербөө үчүн эрежелер керек экендигин жана кээ бир учурларда белгилүү бир маалыматтын (мисалы, улуттук коопсуздукка тиешелүү жашыруун маалыматтардын) жеткиликтүүлүгүнө мыйзамдуу түрдө чектөө киргизиши мүмкүн экендигин белгиледи.¹⁰⁸ Куралдуу күчтөр кандайдыр бир деңгээлде мамлекеттин өкүлү болгондуктан, аларда кызмат өтөп жаткан адамдардын пикирин билдирүү эркиндиги аскердик кызматтын мүнөзүнө жараша чектелиши мүмкүндүгү тууралуу кеңири божомолду чагылдырат.

Куралдуу күчтөрдүн мүчөлөрү маалымат алуу жана берүү укугу негиздүү чектелген учурда аскердик операцияларга тартылышы же талаа машыгууларына катышуусу мүмкүн. Бул шарт аскерге чакырылгандарга да, куралдуу күчтөрдүн кесипкөй мүчөлөрүнө да тиешелүү, бирок алар ар кандай жана бирдей эмес мамиледе болушу мүмкүн.

Сот Энгельдин (Engel) ишинде армияларга мүнөздүү иерархиялык түзүм, алардын наамдарына жараша айырмалоону билдирет деп аныктады. Ар түрдүү наамдар ар кандай жоопкерчиликтерге ылайык келет, бул өз кезегинде тартиптик талаптардагы айрым теңсиздиктерди шарттайт. Ошентип, Европа конвенциясы компетенттүү мамлекеттик бийлик органдарына аскер кызматкерлеринин ар кандай категорияларына жасалуучу мамиленин негиздүү айырмачылыктарын эске алуу менен өзү каалагандай кароо эркиндигин берет.¹⁰⁹

Сот ошондой эле аскердик кызматка чакырылгандар аскердик тартипти, жүрүм-турум кодекстеринде жазылган айрым эрежелерди сактоого умтулуусун көрсөтүүгө жана сөз эркиндиги сыяктуу укуктардын мыйзамдуу чектелишинин шартында улуттук коопсуздукка байланышкан ар кандай милдеттерди аткарууга милдеттүү деп тапты. Албетте, сөз эркиндигине карата бардык чектөөлөрдү актоо үчүн бир гана аскердик тартипти сактоонун зарылдыгы жетишсиз.

«Йокшас (Jokšas) Литвага каршы» ишинде сот Келишим түзүүчү мамлекеттер аскердик тартипке «чындап кооптуулук» жаралганда сөз эркиндигине мыйзамдуу түрдө чектөө киргизүүгө укуктуу болсо да, алар мындай чектөөлөрдү атүгүл армияга каршы багытталган жөн гана ой-пикирин билдирүүгө бөгөт коюу үчүн киргизе алышпайт деп белгиледи.¹¹⁰ Бул максатка мыйзамдуу жетүүнүн чектөөлөрү төмөндө талкууланат.

108 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 366-67.

109 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши» (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 1976.08.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

110 Stefan Kirchner & Vanessa Maria Frese. 2014r. The Freedom of Expression of Members of the Armed Forces Under the European Convention on Human Rights in *Jokšas v. Lithuania*. *Baltic Journal of Law & Politics* 7:1. p. 12-28.

Жашыруун маалыматтар жана мамлекеттик сырлар аскердик кызматтын ажырагыс бөлүгү жана улуттук коопсуздук үчүн сөз эркиндигине кошумча чектөөлөр киргизилиши ыктымал чөйрөлөр болуп саналат. **«Хаджианастассиу (Hadjianastassiou) Грекияга каршы»** ишинде аскер кызматкери жашыруун деп табылган маалыматтарды ачыкка чыгарганы үчүн соттолгон. Жоокер айрым курал-жарактар жөнүндө техникалык маалыматты ачыкка чыгарган жана ошондуктан улуттук коопсуздукка олуттуу зыян келтиргени үчүн күнөөлүү деп табылды. Айыптоо өкүмү бул аскер кызматкеринин сөз эркиндигине тоскоол болгонуна карабастан, Сот аны туура деп тапты.¹¹¹

Чектөөлөр ошондой эле куралдуу күчтөрдүн саясий бейтараптыгын камсыз кылуу зарылчылыгы менен дагы негизделиши мүмкүн, бул максат эл аралык укукта да, адам укуктары боюнча мыйзамдарда да таанылган. ЕККУнун коопсуздуктун саясий-аскердик аспектилери боюнча жүрүм-турум кодексинин 23-пунктунда ар бир мамлекет жеке жоокердин жарандык укуктарын камсыз кылуу менен өзүнүн куралдуу күчтөрүнүн саясий бейтараптыгын камсыздайт деп айтылат.¹¹² 2011-жылы НАТОнун жана АКШнын Ооганстандагы командачысы генерал Жон Р.Аллен (John R. Allen) НАТОнун Ооганстандагы машыгуу миссиясынын программалык командачысынын орун басары генерал-лейтенант Питер Фуллерди (Peter Fuller) кызматтан алган.

Бул чечим президент Карзайды (Karzai) алабарман жана кекеч деп мүнөздөп, ооган саясатын сынга алган генерал-лейтенант Фуллердин (Fuller) орунсуз коомдук комментарийлеринен кийин кабыл алынды.¹¹³ Куралдуу күчтөрдүн саясий бейтараптыгы жөнүндөгү маселелер «Реквенъи (Rekvényi) Венгрияга каршы» ишинде да чагылдырылган.¹¹⁴ Бул иш полиция жана коопсуздук кызматкерлерине кандайдыр бир саясий партияга кирүүгө же кандайдыр бир саясий ишмердикке катышууга тыюу салган конституциялык өзгөртүүлөргө тиешелүү болгон. Алдыда боло турган парламенттик шайлоого байланыштуу улуттук полициянын башчысы полиция кызматкерлеринен саясий иштерден алыс болууну талап кылып, саясий ишмердүүлүк менен алектенүүнү каалагандар кызматтан кетүүгө аргасыз болорун айткан.

Доогер Венгриянын Конституциясынын 40/В-беренесинин 4-пунктунда камтылган “саясий ишмердикке” катышууга тыюу салуу Конвенциянын 10-беренесин бузуу менен сөз эркиндигине болгон укугуна негизсиз тоскоолдук кылууга барабар деп ырастаган. Сот бул иште мамлекеттик кызмат адамдарынын айрым

111 Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Bychawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигин коргоо»: Юристер үчүн колдонмо. Европа Кеңеши. Бул жерде: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-ex-pression-eng/1680732814>.

112 ЕККУ. 1994. Коопсуздуктун аскердик-саясий аспектилери боюнча жүрүм-турум кодекси. Бул жерде: <https://www.osce.org/fsc/41355?download=trueosce>.

113 Rod Nordland, 5 November 2011. General Fired Over Karzai Remarks. New York Times. Бул жерде: <https://www.nytimes.com/2011/11/06/world/asia/us-general-fired-over-remarks-about-karzai.html> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 22-апрель.

114 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Реквенъи (Rekvényi) Венгрияга каршы» иши, 1999.20.05. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58262>.

категорияларына, анын ичинде полицияга жүктөлгөн саясий ишмердиктен баш тартуу милдети тиешелүү кызматтарды саясаттан тышкары болууга жана ошону менен өлкөдө плюралисттик демократияны чыңдоого жана колдоого жардам берүүгө багытталганын баса белгиледи. Полиция кызматкерлери жарандардын жүрүм-турумун жөнгө салуу ыйгарым укуктарына ээ, ал эми кээ бир өлкөлөрдө аларга кызматтык милдеттерин аткарууда курал алып жүрүүгө уруксат берилген. Ошентип, жарандар полиция менен өз ара аракеттенүүдө алардын өз милдеттерин калыс аткаруусуна кооптуулук жаратуучу, алардын саясий көз карашын колдобогон саясий жактан бейтарап кызматкерлерге туш болушат деп күтөт. Соттун пикири боюнча, полициянын коомдогу маанилүү ролу анын саясий бейтараптыгы үзгүлтүккө учурап, анын натыйжасында беделин төмөндөбөөсүн камсыз кылуу зарылчылыгы, демек, айрым учурларда анын кызматкерлеринин сөз эркиндигин чектөө зарылчылыгы демократиялык принциптерге шайкеш келет.¹¹⁵ Ушундай эле принциптер аскер кызматкерлерине да тиешелүү деп айтууга болот.¹¹⁶

Аскерге чакырылган жактардын укуктарын кароонун соттук практикасынын жоктугунан улам бул чөйрөдө саясий бейтараптык талабы жана ага байланыштуу чектөөлөр канчалык деңгээлде колдонула тургандыгы белгисиз. Бир жагынан алганда, аскердик кызматка чакырылгандарга белгилүү бир чектөөлөр колдонулат деп күтүүгө болот. Бирок алардын абалы кесипкөй аскер кызматкерлеринен айырмаланат. Аскердик кызматка чакырылгандар өз эркиндигин чектөөгө макулдук берген эмес жана алардын аскер кызматкери деген макамы, аныктама боюнча, убактылуу болуп саналат. Мындан тышкары, алардын милдеттери, адатта, бийликтин ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу эмес, кесиптик даярдоо менен гана чектелет.

Ошондуктан алардын жеке укуктарын мамлекеттин мыйзамдуу кызыкчылыктары менен салыштырганда, аларга башка аскер кызматчыларына тиешелүү чектөөлөрдү коюу өлчөмдүү эмес деп табылышы мүмкүн. Аскерге чакырылуучулардын «активдүү» жана «пассивдүү» саясий катышуусун айырмалоо аркылуу «алтын ортолукту» табууга болот: демек, аскерге чакырылган адамдардан саясий турмушка жигердүү катышууну (мисалы, шайлоо өнөктүктөрүнө катышуу; саясий партиялар жана саясий уюмдар уюштурган чогулуштарга же башка коомдук иш-чараларга жигердүү катышуу, ошондой эле саясий билдирүүлөр, макалалар, баяндамалар же саясий талаптарды жарыя кылуу) токтотууну же токтото турууну талап кылуу мыйзамдуу болмок, ошол эле учурда аларды саясий партияларга мүчөлүгүн сактап калуу же пассивдүү түрдө алардын катарында болуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу мыйзамсыз деп табылышы мүмкүн.

115 Ошол эле жерде.

116 DCAF, ЕККУ/ДИАУБ. 2008. Адам укуктары жана Куралдуу Күчтөрдүн негизги эркиндиктери боюнча колдонмо. ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары бюросу тарабынан басылып чыккан. Бул жерде: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/HandbookHumanRightsArmedForces-080409.pdf>.

Жалпысынан алганда, аскердик тартип, улуттук коопсуздук, баш аламандыктын жана кылмыштуулуктун алдын алуу жана жашыруун маалыматты коргоо мамлекеттерге аскерге чакырылуучулардын сөз эркиндигин мыйзамдуу түрдө тоскоол кылууга жана чектөөгө мүмкүндүк берүүчү негиз болуп саналат. Маселен, Энгелдин (Engel) ишинде сот 10-беренедө кепилденген сөз эркиндиги Келишим түзүүчү мамлекеттердин юрисдикциясына баш ийген башка адамдар сыяктуу эле куралдуу күчтөрдүн мүчөлөрүнө да жайылтыларын ырастады. Бирок армиянын талаптагыдай иштеши үчүн жоокерлердин аскердик тартипти бузушуна мүмкүндүк бербей турган укуктук режим керек; андыктан сот аскерге жүктөлгөн «конкреттүү милдеттерди» жана «жоопкерчиликтерди» этибарга албай коё албайт».¹¹⁷

Буга байланыштуу документти басып чыгарганы жана тараткандыгы үчүн доогерлерди жазалоодо (дисциплинардык бөлүмгө жайгаштыруу менен) 10-берененин талаптары бузулган эмес, бул максат жана жыйынтык деп табылган. «Ле Кур Гранмезон (Le Cour Grandmaison) жана Фриц (Fritz) Францияга каршы» иши да ушундай эле маселени көтөргөн.

Германия Федеративдүү Республикасынын француз полкунда кызмат өтөгөн доогерлер Германия Федеративдүү Республикасында француз аскерлеринин болушун сынга алган баракчалар жана Германиядан француз аскерлерин чыгарууну талап кылган петицияларды таркатып, кызмат өтөгөндөрдүн арасында баш ийбөөчүлүккө үндөгөндүгү үчүн соттолгон жана шарттуу түрдө бир жылга эркинен ажыратылган.

Доогерлер Аскердик юстиция кодексин жана Армиядагы тартиптин жалпы эрежелери жөнүндө жарлыктын колдонулушу алардын ой, абийир жана сөз эркиндигине болгон укуктарына шек келтиргендигине байланыштуу 9 жана 10-беренелер бузулду деген арыз менен кайрылышкан. Сот доогерлерге өкүм улуттук коопсуздукту коргоо жана аскер чөйрөсүндө баш аламандыкка жол бербөө максатында чыгарылган деген жүйөнү туура таап, макул болгон эмес.¹¹⁸ Бул иштерди «Австриянын Демократиялык солдаттар ассоциациясы (Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs) жана Губи Австрияга каршы» иши менен карама-каршы коюуга болот.¹¹⁹ Анда сот мамлекеттин белгилүү бир журналды Австриянын армиясы тараткан мезгилдүү басылмалардын тизмесине киргизүүдөн баш тартуусу куралдуу күчтөрдө тартипти сактоонун мыйзамдуу максатын көздөгөн, бирок бул максатка өлчөмдөш эмес, анткени мезгилдүү басылма, ал «сын айтуу жана сатиралык» тематикада болгонуна карабастан, баш ийбөөнү же зордук-зомбулукту сунуштабай, жөн гана

117 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08.06.1976. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

118 Anna-Lena Svensson-McCarthy. 1998. The International Law of Human Rights and States of Exception with special reference to the travaux préparatoires and case-law of the international monitoring organs. Brill. p. 179.

119 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Австриянын Демократиялык солдаттар ассоциациясы (Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs) жана Губи Австрияга каршы» иши (15153/89), 1994.19.12.. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57908>.

нааразычылыктын конкреттүү себептерин жана талкуу, реформалоо боюнча сунуштарды баяндаган деп тапты. Бул «демократиялык мамлекеттин армиясында мындай армиянын кызмат кылганына коом кандай жол бериши керек» деген түшүндүрмөнүн алкагында болгон деп табылды. Ушул эле сыяктуу «Григориадес (Grigoriades) Грекияга каршы ишинде»¹²⁰ аскердик кызматка чакырылган запастагы офицердин командирине жиберген катында «Грекиянын куралдуу күчтөрү жөнүндө кээ бир одоно жана катуу сөздөрдү» айтуу аны кылмыш жоопкерчилигине тартуу жана айыптоо үчүн жетиштүү негиз болгон эмес, муну менен 10-берене бузулганы аныкталды.

Сөз эркиндигине карата колдонулуучу чектөөлөр белгилүү критерийлерге, анын ичинде өлчөмдөштүккө, демократиялык коомдогу зарылчылыкка жана басмырлоосуз колдонууга жооп бериши жана улуттук мыйзамдарда так сүрөттөлүшү керектигин белгилей кетүү керек. Сөз эркиндигин чектөө чаралары ошондой эле өзүм билемдиктен адекваттуу коргоону камсыз кылууга жана акылга сыярлык чекте болжолдуу болууга тийиш.¹²¹ Жалпысынан алганда, сот мамлекеттерге аскер кызматкерлеринин, анын ичинде аскерге чакырылгандардын укуктарын чектөөгө байланыштуу иштерди өз ыктыярына жараша кароо эркиндигин берет.¹²² Бул бир жагынан “улуттук коопсуздук” түшүнүгүнүн бүдөмүктүгүнө жана анын ар түрдүү чечмеленишине да байланышкан. Бирок, эгерде мамлекет чектөөнүн алгылыктуу укуктук негизи бар экенин көрсөтө албаса, анда ал соттун мындай чектөөнү кабыл алышына үмүт артпай эле койсо болот. Ыктыярына ылайык кароо эркиндиги ачык-айкын эмес бойдон калып жана соттун чечимдери ар кандай болушу мүмкүн экендиги белгиленди; судья Лохмус өзүнүн өзгөчө пикиринде айткандай: «Сот 10-берененин алкагында мамлекеттердин өз ыктыярына жараша кароо жөнүндөгү доктринасын колдонууда айырмачылыктарды белгилейт. Кээ бир учурларда колдонулган өз ыктыярына жараша кароо эркиндиги кеңири болсо, башка учурларда ал чектелүү. Бирок бул баалоо өз ыктыярына жараша кароо эркиндигинин чегин кайсы принциптер аныктай турганын табуу кыйын».¹²³

Конвенция системасы тарабынан колдонулган өлчөмдөштүк тести укуктарды чектөө же аларды ишке ашырууга тоскоолдуктун өзгөчөлүгүн жана мыйзамдуу максатка жетүү үчүн канчалык негиздүү экендигин эске алууну талап кылат. Мисалы, улуттук коопсуздукка байланыштуу бардык маалыматтарды таратууга толук жана шартсыз тыюу салган мыйзамдар, чалгындоо кызматтарына коомдук көзөмөл жүргүзүү

120 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Григориадес (Grigoriades) Грекияга каршы» иши (121/1996/740/939), 1997.25.11. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&file-name=001-58116.pdf>

121 Европа кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Аскер кызматкерлеринин адам укуктарына карата катышуучу мамлекеттерге Министрлер комитетинин CM/Res (2010) 4 сунушу жана түшүндүрмө меморандум. Бул жерде: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/CoE-Guidelines-on-Human-Rights-of-members-of-the-armed-forces.pdf?x96812>, стр. 51.

122 Ошол эле жерде.

123 Адам укуктары боюнча Европа соту. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/webseervices/content/pdf/001-58080>.

мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарса, алар мыйзамдуу максатты көздөгөн учурда деле 10-беренени бузуу катары саналат, алар “демократиялык коомдо зарыл” деп эсептелбейт.¹²⁴

Башка мисалдар төмөндө көрсөтүлгөн. Демек, жалпысынан өз ыктыярына жараша кароо эркиндигине карабастан, соттун «10-берене армиянын казармаларында иш-аракетин токтотпойт» деген бир нече жолку эскертүүсү аскер казармаларында деле күчкө ээ экени анык (мисалы, «Григориадес (Grigoriades) Грекияга каршы» ишин караңыз). Дагы бир көрсөтмөнү Йоханнесбург Принциптеринин 12-принцибинен табууга болот. Анда “мамлекет улуттук коопсуздукка тиешелүү бардык маалыматтарга жетүүнү кескин түрдө четке кага албайт, бирок мыйзамда маалыматтын конкреттүү жана тар категориялары гана белгилениши керек, аларды ачыкка чыгаруудан улуттук коопсуздуктун мыйзамдуу таламдарын коргоо үчүн баш тартуу зарыл” деп айтылат.¹²⁵ Тиешелүү маалыматка жетүүнү камсыз кылуу жана аны жайылтууга уруксат берүү белгилүү бир жагдайларда мамлекеттердин демейки позициясы болууга тийиш, бирок мыйзамдуу түрдө чектөөлөр киргизилиши мүмкүн. Мисалы, документтерди объективдүү жана мыйзамдык негизде категорияларына жараша бөлүүгө болот. Мындан тышкары, улуттук коопсуздук, коргонуу же эл аралык мамилелерди коргоо маселелери да жеткиликтүүлүктү чектөө үчүн укуктук негиз болуп калышы мүмкүн.¹²⁶ Бирок, корголуучу кызыкчылыктардын чөйрөсүн аныктоо жана алардын улуттук коопсуздук талаптарына жооп беришин камсыз кылуу үчүн мамлекеттер улуттук мыйзамдарда мындай өзгөчөлүктөрдү так жазып чыгышы керек.

Аскерге чакырылуучулардын мамлекеттик кызмат адамы катары жасаган жана жеке адам катары жасаган билдирүүлөрүн аныктоо жана айырмалоо зарыл. Мамлекет үчүн бул айырмачылык маанилүү, анткени расмий түрдөгү мамлекеттик милдеттерин аткаруу учурунда айтылган сөздөр аны менен байланышкан.¹²⁷ Аскердик кызматка чакырылгандардын укуктары кепилдениши керек, бирок алардын кызматтык өзгөчөлүгүнөн улам айырмалоо кыйын бойдон калууда, демек, жеке адам катары иш алып барган учурларда алардын сөз эркиндигин коргоо зарыл.

124 Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Bychawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигин коргоо»: Юристар үчүн колдонмо. Европа Кеңеши. Бул жерде: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-ex-expression-eng/1680732814>, 51-бет.

125 Ошол эле жерде, 53-бет.

126 Европа Кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Аскер кызматкерлеринин адам укуктарына карата катышуучу мамлекеттерге Министрлер комитетинин CM/Rec (2010) 4 сунушу жана түшүндүрмө меморандум. 53-бет.

127 Stefan Kirchner & Vanessa Maria Frese. 2014. The Freedom of Expression of Members of the Armed Forces Under the European Convention on Human Rights in *Jokšas v. Lithuania*. *Baltic Journal of Law & Politics* 7:1. 12–28-п.

3. Каралып жаткан маселеге тиешелүү иштер

«Йокшас (Jokšas) Литвага каршы»:¹²⁸ 2002-жылы доoger Литванын куралдуу күчтөрүндө белгилүү бир шарттарда мөөнөтүнүн соңуна чейин токтотулушу мүмкүн болгон беш жылдык келишим боюнча кызмат өтөгөн. 2006-жылы Литванын бир гезитинде доoger жаңы мыйзамдарды тартиптик өндүрүштө аскер кызматкерлеринин укуктары жетишсиз корголгондугу үчүн сынга алган макала жарыяланган. Ички кызматтык териштирүү башталып, бирок акырында доoger аскердик тартипти бузган эмес деген негизде токтотулган. 2006-жылы доoger жаш курагына ылайык кызматынан кетип, анын келишими азыркы мыйзамдын жоболоруна ылайык токтотулган. Доoger административдик соттордо бул чечимге каршы чыккан, ал жеке пикиринен улам басмырланганын мисал келтирип, соттордон анын батальонундагы башка аскер кызматкерлеринин көрсөтмөлөрүн алуу жана талдоо өтүнүчү менен кайрылган, анын пикири боюнча, алар дагы жаш курагына ылайык иштен бошотулушу керек эле.

Жогорку административдик соттун чечими менен доogerдин арыздары канааттандыруусуз калтырылган. Сот, негизинен, «10-берененин таасири аскер казармасынын босогосунан өтпөй калбастыгын» жана мамлекеттер сөз эркиндигине чектөөлөрдү «аскердик тартипке реалдуу түздөн-түз кооптуулук жаралган учурда» киргизе алгандыгына карабастан, «пикирлер армияга каршы багытталган болсо дагы, пикир айтууга тоскоолдук келтирүү үчүн мындай эрежелерди колдонууга» жол берилбейт. Бирок фактылык негизде сот доogerдин өз пикирин гезитке жарыялаган аракетин эч кандай мыйзамдык жоболорду бузбагандыктан, ал боюнча мурдагы кызматтык иликтөө токтотулганын, демек ага карата эч кандай тартиптик жаза колдонулган эмес деп белгиледи. Ошентип, соттун пикири боюнча, доoger мурунку тергөөгө байланыштуу Конвенциянын бузулушунан жабырлануучу болду деп айта алган эмес, ошондуктан анын келишимди бузуу боюнча даттануусу канааттандыруусуз калтырылган.

«Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы»:¹²⁹ аскердик кызматка чакырылган адамдардын улук офицерлерди сындаган документти басып чыгаруусуна жана жайылтуусуна тыюу салуу сот тарабынан алардын сөз эркиндигине негиздүү тоскоолдук деп табылган. Ошол эле учурда сот «кеп аларды сөз эркиндигинен ажыратуу жөнүндө эмес, бул эркиндикти кыянаттык менен пайдалангандыгы үчүн гана жазалоо жөнүндө болду» деп чечти.¹³⁰ Тактап айтканда, сот бул доogerлер

128 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Йокшас (Jokšas) Литвага каршы» иши (25330/07), 2013.12.11. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-128039>.

129 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08.06.1976. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

130 Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Bychawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигин коргоо»: Юристер үчүн колдонмо. Европа Кеңеши. Бул жерде: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>, 19-бет.

аскердик казармаларда атмосфера абал ансыз деле чыңалып турган учурда аталган макаланы жарыялоого жана таратууга жигердүү аракет жасагандарын белгиледи. Ушул жагдайларды эске алуу менен, сот Жогорку аскердик соттун кызматын отоп жаткан жоокерлерди аскердик тартипти бузууга аракет кылып жатат деп айтууга жүйөлүү негиздер болушу мүмкүн, демек, тартип бузууну болтурбоо үчүн жаза колдонуу керек болчу деп аныктады. Ошентип, сот Конвенциянын 10(2)-беренесинде каралган укуктары бузулган эмес деп тапты.

«Австриянын Демократиялык солдаттар ассоциациясы (Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs) жана Губи (Gubi) Австрияга каршы»:¹³¹ мамлекеттик органдар аскердик администрацияны сындаган жеке мезгилдүү басылманы аскер кызматкерлерине таратууга тыюу салды. Австриянын мамлекеттик органы бул мезгилдүү басылма өлкөнүн коргонуу системасына жана армиянын күжүрмөн жөндөмдүүлүгүнө коркунуч туудурат деп ырастады. Сот мамлекеттик бийлик органдарынын жүйөлөрүнө макул болбой, бул мезгилдүү басылмадагы материалдардын көбү, анын ичинде даттануулардын мазмуну, аскер кызматына чакырылган адамдар мыйзамдуу даттана же апелляциялык өндүрүштү демилгелей ала турган реформалар менен механизмдер боюнча сунуштар эркин пикир алмашуунун контекстинде уруксат берилген чектерден чыккан эмес, демократиялык мамлекеттин армиясында, ошондой эле бул армия кызмат кылган коомдо буга жол берилүүгө тийиш деп тапты.¹³²

«“Обзервер” (Observer) жана “Гардиан” (Guardian) Бириккен Падышалыкка каршы»:¹³³ 1986-жылы эки гезит отставкадагы чалгындоо кызматкери Питер Райт (Peter Wright) жазган «Контрчалгындоочу» (Spycatcher) китебинен үзүндүлөрдү жарыялоо ниетин билдиришкен.

Жарыя берилген учурда китеп чыга элек болчу. Райт мырзанын китебинде Улуу Британиянын чалгын кызматынын жана анын агенттеринин мыйзамсыз иш-аракеттери баяндалган. Анын айтуусунда, МИ5 1950 жана 1960-жылдары Лондондо өткөн дипломатиялык конференциялардан, ошондой эле 1979-жылы Зимбабвенин көз карандысыздыгы боюнча сүйлөшүүлөрдөн маалыматтарды чогултуу үчүн интрузивдик байкоо түзүлүштөрүн, анын ичинде телефон тыңшоолорун колдонгон. Ал ошондой эле МИ5 Франциянын, Германиянын, Грекиянын жана Индонезиянын дипломаттарына каршы, ошондой эле 1950-жылдарда Хрущев мырза Улуу Британияга барганда ал жайгашкан мейманкананын бөлмөсүндө ушундай ыкмаларды колдонгондугун; МИ5тин кызматкерлери советтик консулдуктарды тоноп жана

131 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Австриянын Демократиялык солдаттар ассоциациясы (Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs) жана Губи (Gubi) Австрияга каршы» (15153/89), 1994.19.12.. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57908>.

132 Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Buczawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигин коргоо»: Юристар үчүн колдонмо. Европа Кеңеши. Бул жерде: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>, 58-бет.

133 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Обзервер» (Observer) жана «Гардиан» (Guardian) Бириккен Падышалыкка каршы» (13585/88), 1991.26.11.. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57705>.

тыңшагандыктарын; Суэц кризиси учурунда Египеттин президенти Насерди (Nasser) өлтүрүүнү мерчемдешкендерин; Улуу Британияда иштеп жаткан солчул саясий топтордун иш-аракеттерин иликтөө үчүн өз ресурстарын багыттаганын; ошондой эле 1974-жылдан 1976-жылга чейин премьер-министр болуп турган Гарольд Уилсонго (Harold Wilson) каршы кутум уюштургандыгын ырастайт.

Ошол кездеги башкы прокурор гезиттерге китептен үзүндүлөрдү басып чыгарууга жол бербөө үчүн соттордон туруктуу түрдө соттук тыюу салуу тууралуу чечим чыгарууну талап кылган. 1986-жылдын июль айында соттор туруктуу чечим кабыл алынып жаткан учурда бул үзүндүлөрдү гезиттерге басып чыгарууга жол бербөө үчүн убактылуу тыюу салуу токтомун чыгарышкан. 1987-жылы июлда китеп Америка Кошмо Штаттарында басылып чыгып, анын нускалары Улуу Британияда жеткиликтүү болгон. Буга карабастан, гезиттерге каршы убактылуу тыюу салуу 1988-жылдын октябрына чейин күчүндө болгон, андан кийин Лорддор палатасы Башкы прокурор сураган туруктуу буйрукту чыгаруудан баш тарткан. «Обзервер» (The Observer) жана «Гардиан» (The Guardian) гезиттери убактылуу чектөөлөр боюнча Европанын Адилеттик Сотуна даттанышкан. Британ өкмөтү өз кезегинде убактылуу буйруктар чыгарылган учурда Питер Райт (Peter Wright), ала алган маалымат жашыруун болуп саналганын ырастады. Китеп Америка Кошмо Штаттарында басылып чыкканга чейинки мезгилде өкмөт союздаш мамлекеттерди Улуу Британиянын чалгын кызматы мындан аркы тыюу салуулар үчүн алардын ишин негиздөө максатында маалыматты натыйжалуу коргоп жатат деп ишендирүүнүн зарылдыгы бар деген жүйөгө таянды.

Сот убактылуу тыюулар «Контрчалгынчы» (Spycatcher) китебиндеги материалдар коопсуздук күчтөрүнө келтириши мүмкүн болгон зыяндын алдын алуу менен улуттук коопсуздукту коргоо үчүн мыйзамдуу максатты көздөйт деп чечти. 10-беренедө каралган укуктарды ишке ашырууга тоскоолдук кылуу натыйжада, демократиялык коомдо зарыл болгонбу же жокпу деген суроого, сот ал китеп басылып чыккандан кийин эмес, ага чейин негиздүү болгон деп тапты.

Бул маалыматтар Америка Кошмо Штаттарында жарыялангандан кийин, жашыруун болбой калды, демек, маалыматты коомчулуктан коргоонун эч кандай зарылдыгы жок.

Коопсуздук кызматтарынын натыйжалуулугун жана аброюн көтөрүү бул маалыматтын жарыяланышын андан ары чектөө үчүн жетиштүү себеп деп эсептелген эмес.

«Хаджианастассиу (Hadjianastassiou) Грекияга каршы»:¹³⁴ офицер каржылык пайда алуу үчүн жашыруун аскердик маалыматты жеке компанияга өткөрүп бергени үчүн беш айга шарттуу түрдө эркинен ажыратылган. Айрым курал-жарактарга жана ага тиешелүү техникалык билимдерге байланыштуу маалыматтар жана өкмөттүн ою

134 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Хаджианастассиу (Hadjianastassiou) Грекияга каршы» иши (12945/87), 1992.16.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>.

боюнча, бул маалыматтын ачыкка чыгышы улуттук коопсуздукка олуттуу зыян келтириши мүмкүн.¹³⁵

Сот аскердик маалымат 10-беренеде каралган коргоонун алкагынан чыгарылбаганын аныктап, ошентсе да «улуттук коопсуздукту» коргоо үчүн айыптоо өкүмү “демократиялык коомдо зарыл” деп тапты.

Ал курал-жаракка жана аны өндүрүүдөгү өсүштүн кандайдыр бир көрсөткүчтөрүн бере турган тиешелүү техникалык билимдерге карата мамлекеттин кызыкчылыгын ачыкка чыгаруу улуттук коопсуздукка олуттуу зыян келтириши мүмкүн жана колдо болгон далилдер пайдаланылуучу каражаттардын акылга сыярлык катышын жана өлчөмдөштүгүн көрсөтүп турат деген тыянакка келди.¹³⁶ Демек, бул жерде 10-берене бузулган эмес.

«Сашманн (Saszmann) Австрияга каршы»:¹³⁷ аскер кызматкерлерин басма сөз аркылуу аскердик мыйзамдарга баш ийбөөгө жана аларды бузууга үндөгөндүгү үчүн бул доогер үч айга камалып, үч жылга шарттуу түрдө эркинен ажыратылды.

Комиссия доогердин соттолушу Австриянын федералдык армиясында тартипти сактоо жана улуттук коопсуздукту коргоо зарылчылыгына ылайык негиздүү деп аныктап, «аскердик мыйзамдарды тоготпоого чакырык Конституцияга ылайык кабыл алынган мыйзамдарды жокко чыгарууга багытталган чакырык болуп саналат» жана «демократиялык коомдо мындай антиконституциялык чакырыктарга жол берилбейт» деген тыянакка келди.¹³⁸

«Григориадес (Grigoriades) Грекияга каршы»:¹³⁹ доогер аскердик кызматка чакырылган запастагы стажер-офицер болгон. Ал милдетин өтөп жүргөндө аскер кызматына чакырылган адамдарга карата жасалган бир катар кыянатчылыктар тууралуу кабардар болгонун; бул анын жетекчилиги менен чыр-чатакка себеп болуп, кылмыш жана тартиптик иштердин козголушуна алып келгендигин ырастайт. Ага карата козголгон кылмыш иши кыскартылган, бирок ал тартиптик жазага тартылып, ага байланыштуу куралдуу күчтөрдө кошумча кызмат өтөшү керек болчу. Кийинчерээк доогер качып кеткен. Андан көп узабай, өз бөлүгүнүн командирине

135 Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Bychawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигин коргоо»: Юристтер үчүн колдонмо. Европа Кеңеши. Бул жерде: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-ex-pression-eng/1680732814>, 53-бет

136 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Хаджианастасиу (Hadjianastassiou) Грекияга каршы» (12945/87), 1992.16.12. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>, 45 жана 47-пп.

137 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ренате Сашманн (Renate Saszmann) Австрияга каршы» иши (23697/94), 1997.27.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3488>.

138 Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Bychawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигин коргоо»: Юристтер үчүн колдонмо. Европа Кеңеши. Бул жерде: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-ex-pression-eng/1680732814>, 57-бет; жана Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ренате Сашманн (Renate Saszmann) Австрияга каршы» иши (23697/94), 1997.27.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3488>.

139 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Григориадес (Grigoriades) Грекияга каршы» иши (121/1996/740/939), 25.11.1997. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&file-name=001-58116.pdf>.

кат жөнөткөн, андагы сөздөрдү сот «Грекиянын куралдуу күчтөрүнө карата кескин жана ачуулу айтылган» деп мүнөздөгөн. Офицер кат «куралдуу күчтөрдү мазактоо» деген негизде доогерге каршы жаңы кылмыш иштерин козгоону демилгелеген. Доогер күнөөлүү деп табылып, үч айга камакка алынат. Ал Конвенциянын 10 жана 11-беренелери бузулду деп доомат койгон. Сот доогердин 10-беренедө каралган укуктарын жоопкерчиликке тартуу жана айыптоо түрүндөгү тоскоолдуктарды «мыйзамда каралган» жана «натыйжалуу аскердик тартип аны куралдуу күчтөрдө кармап туруу боюнча тиешелүү чараларды кабыл алууну талап кылаарын» эске алуу менен улуттук коопсуздукту жана коомдук тартипти коргоонун мыйзамдуу максаттарын көздөгөн деп тапты.

Муну менен катар, ал мындай тоскоолдук «демократиялык коомдо зарыл эмес», анткени каттын аскердик тартипке тийгизген таасири «олуттуу деле эмес»: атап айтканда, андагы катуу эскертүүлөр кеңири контексттин бир бөлүгү болгон; бул кат кеңири аудиторияга таратылган эмес; жана анда алуучуну же башка эч кимди кемсинткен сөздөр болгон эмес деп эсептейт.

«ЗЕН (ŞEN) жана башкалар Түркияга каршы»:¹⁴⁰ доогер түрк жарандары болгон, алардын өздөрүнө, үй-бүлөлөрүнө аскер билети жана социалдык камсыздандыруу күбөлүгү талапка туура келбейт деген жүйө менен аскер имаратына кирүүсүнө тыюу салынган, анткени ал документтерде жогорудагы жарандар мусулмандардын баш кийимин кийип, сүрөткө түшкөн. Ошондой эле доогерлер диний «секта» идеологиясын кармангандыгы жана «революциячыл исламды» колдогондугу үчүн баш ийбегендик жана адеп-ахлаксыз жүрүм-туруму үчүн кызматтан бошотулган. Бул жарандар Европа конвенциясынын 9 жана 10-беренелеринин негизинде арыз менен кайрылышкан. Сот: «доогерлер аскердик кесипти тандап, өз ыктыяры менен аскердик тартип системасын кабыл алышкан, ал өзүнүн табияты боюнча айрым укуктарга жана эркиндиктерге чектөө коюу мүмкүнчүлүгүн билдирет. Бул чектөөлөр куралдуу күчтөрдүн мүчөлөрүнүн тыюу салынган уюмдарга же кыймылдарга катышуудан карманууну же мындай уюмдарга жана кыймылдарга, мисалы, радикал исламчыл көз караштагыларга кошулбоо милдетин камтышы мүмкүн. Аларды кызматтан алуу буйругу алардын диний ишенимдерине жана көз караштарына же көрүнүшүнө эмес, аскердик тартипти жана светтик принципти бузган жүрүм-турумуна жана иш-аракеттерине негизделген», – деп билдирди.

Демек, сот алардын кызматтан алынышы 9-беренедө каралган укуктарды ишке ашырууга тоскоолдук кылбайт деп таап, 10-беренеге ылайык даттанууга да ошол эле корутундуну колдонгон.

140 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Седат ЗЕН (Sedat ŞEN) жана башкалар Түркияга каршы» иши (45824/99), 2003.08.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23320>.

Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 4-беренесин бузуу менен мажбурлап же милдеттүү эмгекке тыюу салуу

1. Сыпаттама жана укуктук документтер

Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 4(1)-беренесинде мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө сөз болот (атап айтканда, анда: «Эч ким мажбурланган же милдеттүү эмгекке тартылбашы керек» деп айтылат).¹⁴¹

Мажбурлап эмгекке тартууга тыюу салуу көптөгөн башка эл аралык документтерде, анын ичинде бир катар мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө эмгек конвенцияларында (жана ага байланыштуу Сунуштарда) каралган, мисалы, Эл аралык эмгек уюмунун (ЭЭУ) 1930-жылдагы (№29) Мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө эмгек конвенциясы, 1930-жылдагы Мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө эмгек конвенциясына 2014-жылдын Протоколу, 1957-жылдагы ЭЭУнун Мажбурлап эмгекке тартууну жоюу тууралуу Конвенциясы, 1930-жылдагы ЭЭУнун Мажбурлап эмгекке тартуу (кыйыр мажбурлоо) (№35) жөнүндө Сунуштамасы, жана ЭЭУнун Мажбурлап эмгекке тартуу (кошумча чаралар) боюнча 2014-жылдагы Сунуштамасы (№203). Мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө жоболорду камтыган адам укуктарынын башка документтерине Адам укуктарынын жалпы декларациясы кирет, анда: «Эч ким кулчулукта же эркинен тыш кармалбашы керектиги»¹⁴² айтылган. Мындан тышкары ЖСУЭПте «Эч ким мажбурланып же милдеттүү түрдө эмгекке тартылбашы керек» деп белгиленген.

Мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө конвенция¹⁴³ (МЭК) мажбурлоочу же милдеттүү эмгекти «кандайдыр бир жаза коркунучу астындагы адамдан талап кылынган, ал адам өз кызматын ыктыяры менен сунуш кылбаган ар кандай жумуш же кызмат» деп аныктайт.¹⁴⁴ Мажбурланган эмгекке дуушар болбоо адамдын фундаменталдуу укугу болуп саналат: МЭУну ратификациялаганбы же жокпу, бардык мамлекеттер мажбурлап эмгекке тартууну жоюу принцибин урматташы керек. Аскердик кызмат мажбурлоочу эмгектин аныктамасынан чыгарылган, ал эми аскердик кызматты же мөөнөттүү аскердик кызматты өтөө учурунда аткарылган иш-аракеттер мажбурланган эмгек болуп саналбайт.

141 ЖСУЭП, 8(3а)-берене.

142 АУЖД, 4-берене.

143 Мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө конвенция (1930-жылы 28-июнда кабыл алынып, 1932-жылы, 1-майда күчүнө кирген). 144 МЭК, 2-берене.

144 МЭК, 2-берене.

МЭК дээрлик жалпы ратификацияланган (178 катышуучу мамлекет аны ратификациядан өткөргөн), демек, бардык өлкөлөр мыйзамдуу түрдө анын жоболорун аткарууга милдеттүү жана алар боюнча ЭЭУнун көзөмөл органдарына стандарттар тууралуу дайыма отчёт беришет.

Бул органдарга конвенцияларды жана сунуштамаларды колдонуу боюнча эксперттер комитети¹⁴⁵ жана Стандарттарды колдонуу боюнча эл аралык эмгек конференциясынын комитети кирет.¹⁴⁶ Алар мыйзамда жана практикада МЭКти колдонуу боюнча катышуучу мамлекеттер тарабынан берилген отчётторду, ошондой эле ар кандай жумушчулардын жана иш берүүчүлөрдүн ассоциацияларынын эскертүүлөрүн карашат.

1930-жылдагы Мажбурлап эмгекке тартуу конвенциясына 2014-жылдагы Протокол жана 1930-жылдагы Мажбурлап эмгекке тартуу Конвенциясына толуктоо (№29) мажбурлоонун бардык түрлөрүн алдын алуу, коргоо жана жок кылуу боюнча көрүлө турган натыйжалуу чараларды кабыл алуу боюнча конкреттүү көрсөтмөлөрдү берүү менен колдонуудагы эл аралык документтерди толуктап турат. 7-беренеге ылайык, Протокол баштапкы Конвенциянын 1-беренесинин 2 жана 3-пункттарынын жана 3-24-беренелеринин убактылуу жоболорун алып салат.¹⁴⁷ Мажбурлоочу эмгекти аныктаган баштапкы Конвенциянын 2-беренеси күчүндө кала берет, анда “жалаң аскердик мүнөздөгү милдеттүү аскердик кызмат мажбурланган эмгек катары каралбайт” деп жазылган. Протоколдун 1-беренесинде мындай деп айтылат: «Конвенцияда камтылган мажбурлоо же милдеттүү эмгектин аныктамасы дагы бир жолу тастыкталган, демек, бул Протоколдо каралган чаралар мажбурлап же милдеттүү эмгекке тартуу максатында адамдарды сатууга каршы күрөшүү боюнча конкреттүү иш-чараларды камтыйт».¹⁴⁸

145 ЭЭУ. Датасы жок. Конвенцияларды жана сунуштамаларды колдонуу боюнча эксперттер комитети. Бул жерде: <https://www.ilo.org/global/standards/applying-and-promoting-international-labour-standards/committee-of-experts-on-the-application-of-conventions-and-recommendations/lang--en/index.htm> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

146 ЭЭУ. Датасы жок. Стандарттарды колдонуу боюнча конференция комитети. Бул жерде: <https://www.ilo.org/global/standards/applying-and-promoting-international-labour-standards/conference-committee-on-the-application-of-standards/lang--en/index.htm> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

147 1930-жылдагы Мажбурлап эмгекке тартуу конвенциясына 2014-жылдагы Протокол (2014-жылы 11-июнда кабыл алынып, 2016-жылы 9-ноябрда күчүнө кирген). Бул жерде: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0:NO::P12100_ILO_CODE:P029, 7-берене; дагы караныз: ЭЭУ. Мажбурлап эмгекке тартуу жөнүндө конвенция, 1930 год (№ 29). Бул жерде: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0:NO::P12100_ILO_CODE:C029 [кайрылуу датасы: 2020-жылдын 19-майы]; «1930-ж. Мажбурлап эмгек жөнүндө конвенциянын (№29) баштапкы тексти 1-берененин 2 жана 3-пункттарында жана 3-24-беренелерде баяндалган өзгөчө шарттарды сактоо менен мажбурлап же милдеттүү эмгекке кайрылууга мүмкүн болгон өткөөл мезгилге шилтеме кылган. Бир нече жылдардан кийин Жетектөөчү Кеңеш, Эл аралык Эмгек Конференциясы жана Конвенцияларды жана сунуштамаларды колдонуу боюнча Эксперттер комитети сыяктуу ЭЭУнун көзөмөл органдары “убактылуу жоболор” деп аталган бул жоболор мындан ары колдонулбай калганын моюнга алышты. 2014-жылы Эл аралык эмгек конференциясы өтмө жоболорду алып салуу ачык каралган №29 Конвенцияга Протоколду кабыл алган».

148 1930-жылдагы Мажбурлап эмгекке тартуу конвенциясына 2014-жылдагы Протокол (2014-жылы 11-июнда кабыл алынып, 2016-жылы 9-ноябрда күчүнө кирген), 1(3)-берене

Ар бир катышуучу мамлекет мажбурлап иштетүүгө тыюу салууну камсыз кылууга милдеттүү. Талаптарды аткарбагандык үчүн жаза чараларына келсек, МЭКтин 25-беренесинде мындай деп айтылат: “Мажбурлап же милдеттүү эмгекке мыйзамсыз тартуу кылмыш катары каралат жана бул Конвенцияны ратификациялаган ар бир мүчө-өлкө мыйзамда каралган санкциялардын сакталышын жана натыйжалуулугун камсыз кылууга милдеттүү».¹⁴⁹

2. Мажбурлап иштетүүгө тыюу салууну колдонуу боюнча чектөөлөр

МТППРдин 8-беренесинин 3 (с)-пунктунда мындай деп берилет: «Бул пункттагы «мажбурлоо же милдеттүү эмгек» термини төмөнкүлөрдү камтыбайт: ... ii) аскердик мүнөздөгү ар кандай кызмат, ал эми саясий же диний-этникалык негиздер боюнча аскердик кызматтан баш тартууну тааныган өлкөлөрдө аскердик кызматтан баш тарткан адамдар үчүн мыйзамда каралган ар кандай кызмат. Ушул сыяктуу эле, Конвенциянын 4 (3) (b)-беренесинде мажбурлап эмгекке тартуу “аскердик мүнөздөгү ар кандай кызмат, кандайдыр-бир ишеними боюнча аскердик кызматтан баш тартуу мыйзамдуу болгон өлкөлөрдө милдеттүү аскердик кызматтын ордуна өтөө үчүн дайындалган кызмат» дегенди билдирбейт деп жазылган. Демек, Адам укуктары боюнча Европа соту аскерге чакыруу менен мажбурлоо деген түшүнүктөрдүн ортосуна чек коёт,¹⁵⁰ жана бул «*Kimoc (Chitos) Грекияга каршы*» ишинде (төмөндө талкууланат) түздөн-түз көрсөтүлөт; 4 (3) (б)-берене аскерге чакыруу учурлары менен чектелет. Натыйжада, аскердик кызматка чакырылган адамдар бул жобону өздөрүнүн ички сотторунда да, Адам укуктары боюнча Европа сотунда да колдоно алышпайт. Демек, башкалардын укуктарына зыян келтирбеген шартта, алар аткарууга милдеттүү болгон иштин түрү жана көлөмү боюнча даттануу үчүн негиз болгудай юридикалык документи жок. Мындан улам, аскердик кызматка чакырылган адамдардын укуктарынын айрым бузулушу, мисалы, чакыруунун мөөнөттөрүн макулдуксуз жана мыйзамдуу негиздемеси жок узартуу, же өлкөнүн улуттук мыйзамдарында аскердик эмес иш-аракеттер каралган учурду кошпогондо, аскердик кызматка түздөн-түз байланышпаган милдеттерди аткаруу 4-берененин контекстинде каралышы мүмкүн. Мажбурлап эмгекке тартуу конвенциясынын 2 (а)-беренеси: “милдеттүү аскердик кызмат жөнүндө мыйзамдарда талап кылынган жана жалаң аскердик мүнөздөгү иштер үчүн пайдаланылуучу ар кандай жумуш же кызмат”, – деген мажбурлануучу эмгектин аныктамасынан бир кыйла кууш чектөөнү камтыйт. Демек, эгерде каралып жаткан милдеттер жалаң аскердик мүнөздө болбосо, алар белгилүү бир жагдайларда 2-берененин иш-аракетине дал келет деп эсептелиши мүмкүн.

149 МЭК, 25-берене.

150 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ван дер Мусселе (Van der Musselle) Бельгияга каршы» иши (8919/80), 1983.23.11. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591>, 38-бет.

Милдеттүү аскердик кызматты мажбурлап эмгекке тартуу аныктамасынан толугу менен алып салуу керекпи деген талаш-тартыштар токтой элек.

2019-жылы Эл аралык элдешүү боордоштугу Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын кеңсесине арыз менен кайрылган.¹⁵¹ Кыскача айтканда, аталган доомат аскерге кабыл алуу жана аскерде кызмат өтөө менен байланышкан жаштардын укуктарын коргоонун учурдагы абалы боюнча бир катар көйгөйлүү суроолорду көтөрөт. Ал арызда: «Аскердик кызмат 1930-жылдагы ЭЭУ Конвенциясында мажбурлап эмгекке тартуунун аныктамасынан түздөн-түз алынып салынган. Бирок мажбурлоо менен ишке ашырылган кызматтын маңызын эске алсак, бул айырмачылыкты актоонун эч кажети жок. Мындай четтетүү ошол кезде милдеттүү аскердик кызматты улуттук коопсуздуктун эң маанилүү өзөгү деп эсептешкен мамлекеттердин кооптонуусунан улам гана аларга жол берип койгондой туюлат» деп белгиленген.¹⁵²

Европа Кеңешинин аскер кызматкерлеринин адам укуктары боюнча түшүндүрмө меморандумуна ылайык, аскер кызматкерлери мажбурланып же милдеттүү түрдө жумушка тартылбашы керек.¹⁵³ Мындан тышкары, анда: «Аскердик кызмат же милдеттүү аскердик кызматтын ордуна талап кылынган кызмат мажбурлоо же милдеттүү эмгек катары каралбашы керек. Милдеттүү аскердик кызматтын ордуна талап кылынган кызмат өтөөнүн шарттары жана узактыгы аскер кызматына салыштырганда жазалоочу, өлчөмсүз же негизсиз болууга тийиш эмес», – деп белгиленет. Ошондой эле: «мамлекеттик бийлик органдары кесипкөй аскер кызматчыларына алардын куралдуу күчтөрдөн бошотуу укугун негизсиз чектөөгө алып келе турган жана мажбурлап иштетүүгө барабар болгон кызмат өтөө мөөнөтүн таңуулабашы керектиги» көрсөтүлөт.¹⁵⁴ Меморандумда ошондой эле мажбурлап иштетүүгө тыюу салуу боюнча ченемдерге дал келиши үчүн чакырылуучулардын аскердик кызматын өтөөнүн узактыгы жөнүндө жоболорду улуттук мыйзамдарга киргизүү сунушталат.

Европа Кеңешинин меморандумунда «аскердик кызматка кирүү учурунда адам өз ыктыяры мененби же чакыруу боюнчабы, буйруктарды аткарууга милдеттенгендиги аскер жетекчилиги өз кызматын жеке максаттары үчүн пайдалана алат дегенди билдирбей» тургандыгы дагы белгиленген.

151 Эл аралык элдешүү боордоштугу. Датасы жок. Жаштарга тиешелүү адам укуктары боюнча материалдар Адам укуктары боюнча кеңештин резолюциясында каралгандай, Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы тарабынан иликтөөгө берилген. 35/14. Бул жерде: https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Issues/Youth/IFOR.doc&action=default&DefaultItemOpen=1 [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

152 Ошол эле жерде, 1-б.

153 Европа Кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Куралдуу күчтөрдүн мүчөлөрүнүн адам укуктары боюнча катышуучу мамлекеттерге Министрлер комитетинин CM/Res (2010)4 сунушу жана түшүндүрмө меморандум.

154 Ошол эле, 8-бет, 14 ж-а 16-пп..

Өлкө ичиндеги өзгөчө кырдаалдарда же суу ташкындары сыяктуу табигый кырсыктар учурунда аскер кызматкерлери тез жардам бригадаларында же жарандык полицияда кызмат кылууга тартылышы мүмкүн, бирок, негизинен, аскер кызматкерлеринен, өзгөчө аскерге чакырылгандардан аларга расмий түрдө берилген ошол милдеттерди, же алардын даражасына ылайык келген көмөкчү тапшырмаларды гана аткаруу талап кылынышы керек».¹⁵⁵

Өлкөдөгү өзгөчө кырдаалдар же табигый кырсыктар учурунда аскер кызматкерлери тарабынан улуттук деңгээлде аткарыла турган иш-аракеттердин түрлөрүнө карата ар кандай жана кээде эки ача жоболор бар. Айрым өлкөлөрдө, аскер кызматкерлери, адатта, түзмө-түз аскердик мүнөзгө ээ эмес иш-аракеттерди жүргүзүп келишет. Мисалы, алар тазалоо жумуштарына тартылып, коомдун аярлуу катмарына жардам беришет.¹⁵⁶ Иштин чөйрөсү ар бир өлкөнүн улуттук мыйзамдары менен аныкталышы шарт. Алсак, Россия Федерациясынын «Аскердик милдет жана аскердик кызмат жөнүндө» Федералдык мыйзамынын 37-беренесинде аскердик кызматка чакырылган адам төмөнкү учурларда аскердик кызматты өтөп жатат деп эсептелет:

«адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоодо, укук тартибин жана коомдук коопсуздукту камсыз кылууда ички иштер органдарына, башка укук коргоо органдарына көмөк көрсөтүү; табигый кырсыктардын, авариялардын жана кыйроолордун алдын алууга жана кесепеттерин жоюуга катышуу; же инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарында сот тарабынан жасалган деп таанылган башка аракеттерди жасоо».¹⁵⁷

Бул жоболор иш жүзүндө куралдуу күчтөрдүн кесипкөй аскер кызматкерлери жана аскердик кызматка чакырылгандар аскердик кызматтын катардагы милдеттеринен тышкары талаптарын аткарууга мажбур болушу мүмкүн экендигин билдирет. Мындай милдеттердин чеги же жол берилиши боюнча айкындыкты камсыз кылуучу кандайдыр бир эл аралык ченемдер же стандарт жок болгон учурда, бул маселелер аскерге милдеттүү болгон ар бир мамлекеттин ыктыярында кала берет, ошондуктан ички мыйзамдар боюнча каралат.

Аскердик кызмат өтөө, ал тургай, ал узак мөөнөттө болгон шартта дагы негизги милдеттерден болушу абзел.

Бирок мындай учурда өлчөмдөштүк эрежеси сакталып, зарыл учурда кенемте төлөнүшү керек. Мисалы, өлкөдө өзгөчө кырдаалдар учурунда аскерге

155 Ошол эле жерде, 32-бет.

156 Маселен, Өзбекстанда куралдуу күчтөр COVID-19 пандемиясы учурунда карантиндик жайларды санитардык тазалоого жана коргоого тартылган: Хроленко А., 2020. “Икс” дней до приказа: почему армии Узбекистана не страшен коронавирус. Sputnik Узбекистан. Бул жерде: <https://uz.sputniknews.ru/columnists/20200406/13865628/lks-dney-do-prikaza-pochemu-armii-Uzbekista-na-ne-strashen-koronavirus.html> [кайрылуусу датасы: 2020-жылдын 19-майы].

157 Consultant.ru. 2020. 37-берене. Аскердик милдеттерин аткаруу. Бул жерде: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260/c133ea4f8b0bae92750182a8748f87e45c560878/ [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

чакырылуучулар мыйзам боюнча кыйла узак мөөнөт кызмат өтөөгө же аскердик кызматты аныктоого түздөн-түз тиешеси жок иштерди аткарууга юридикалык жактан милдеттүү болушу мүмкүн.

3. Каралып жаткан маселеге тиешелүү иштер

Милдеттүү аскердик кызмат МЭКте мажбурланган эмгектин аныктамасынан алынып салынгандыктан,¹⁵⁸ учурда аскерге чакырылуучулар өздөрүнүн кызмат өтөө шарттарына даттанууларды негизинен Европа конвенциясында каралган башка укуктарга, мисалы, 9-беренедегі (өз динин жана ишенимин тутуу эркиндиги, анын ичинде диний же башка ынанымдары боюнча аскердик кызматтан баш тартуу укугу) же 14-беренедегі (басмырлоодон эркиндик) укуктарын колдонуу менен кайрыла алышат. Мисалы, төмөндө талкуулануучу **«Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы»** ишинде¹⁵⁹ Сот тарыхта биринчи жолу 9-беренени диний же башка ишенимдери боюнча аскердик кызматтан баш тартуу укугун камтыган деп тааныды.¹⁶⁰

«Китос (Chitos) Грекияга каршы» иши:¹⁶¹ доогер аскер кызматына келип, айлык акы, жөлөк пул алып, бекер окуган медик болгон. Улуттук мыйзамдардын тиешелүү жоболору, ал өз кезегинде куралдуу күчтөрдө белгилүү бир убакыт кызмат өтөөнү (же шарттуу компенсация катары мамлекетке белгилүү бир өлчөмдөгү акча төлөөнү) талап кылган.

Ал өтө узак мөөнөткө аскердик кызматта калуу же кызматын токтотуунун ордуна мамлекетке ашыкча акы төлөө талабы мажбурлоого же милдеттүү эмгекке тартуу болуп каралат, себеби мындай талап анын иш эркиндигине оор жүк түшүрөт жана ага ашыкча чектөө киргизет деген.

Сот «аскердик мүнөздөгү кызматка» тиешелүү 4 (3)-берене боюнча өзгөчөлүктү тыкыр карап чыгып, ал милдеттүү аскердик кызматка гана тиешелүү болгон жана «кадрлык аскер кызматкерлери аткарган жумушка» колдонулган эмес деп тапты. Демек, сот 4 (2)-берененин бузулгандыгын текшере алмак.

Доогер эч качан “бул ишти өз ыктыяры менен аткаруу үчүн өз кызматын сунуштаган эмес” деп ырастады. Ал өзү куралдуу күчтөрдүн офицери болууну чечкендиктен,

158 МЭК, 2(2a)-берене; дагы караңыз Steven Greer. 1997. The exceptions to Articles 8 to 11 of the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жерде: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-FN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-FN-HRFILES-15(1997).pdf), 5-бет.

159 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы» иши (23459/03), 2011.07.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

160 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Маалыматтык бюллетень – Диний же башка ишенимдери үчүн аскердик кызматтан баш тартуу. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Conscientious_objection_ENG.pdf.

161 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Китос (Chitos) Грекияга каршы» иши (51637/12), 2015.19.10. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155209>.

бардык талаптарды аткарууга мажбур болгон. Бирок жалпы макамды гана кабыл алгандыктан, анын билдирүүсүн Конвенцияда бекитилген укуктарга каршы келген милдеттенмелерди алууга ачык макулдук деп атоого болбойт. Муну менен катар, Грекиянын куралдуу күчтөрүнүн бийликтери ага дагы беш жыл бою армияда кызмат өтөй тургандыгы жөнүндө айткан эмес. Ошол эле учурда, сот доогер өзү пайдаланып жүргөн жеңилдиктери үчүн жасай турган кызматтык милдеттеринин көлөмүн аңдап билген деп тапты.

Бул милдетти аткарууга мүмкүнбү деген маселе боюнча, Сот мамлекет доогерден куралдуу күчтөрдөн бошотулуш үчүн төлөп берүүсүн талап кылган сумманы “өтө оор” деп тапты, тактап айтканда, доогердин даттануусу өз өлкөсүндө каралып жаткан убакыт ичинде бул сумма боюнча олуттуу пайыздарды алууга уруксат берилген (ырас, бул кийинчерээк жогорку инстанциядагы соттор тарабынан оңдолгон эле). Демек, 4 (2)-берене бузулган.

Эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укук, сотто акыйкат териштирүүгө болгон укук

1. Укуктардын сыпаттамасы

Эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укук жөнүндө конвенциянын 5(1)-беренесине ылайык, Конвенциянын 5(1)-беренесинде каралган учурлардан тышкары жана мыйзам аныктаган тартипте «Ар ким эркиндик жана жеке кол тийбестик укугуна ээ».

Конвенциянын 5-беренесинде камтылган бөлөк жоболорго ылайык, кармалган же камакка алынган кишилерге аларды камакка алуунун себептери жана аларга коюлган ар кандай айыптар жөнүндө алар түшүнгөн тилде токтоосуз кабарланат.

Жазык кылмышына байланыштуу кармалган же камакка алынган учурда киши «мыйзам тарабынан сот бийлиги ыйгарылган судьяга же бөлөк кызмат адамына дароо жеткирилет жана акылга сыярлык мөөнөт ичинде соттук териштирүү же сотко чейин бошонуу укугуна ээ болот». Кармалуу же камакка алынуу жолу менен эркинен ажыраган киши камакка алуунун мыйзамдуулугунун «сот тарабынан тез арада каралашып чыгышына, эгер анын камалышы сот мыйзамсыз деп чечсе, бошотулууга укуктуу».

«Аталган берененин жоболорун бузуу жолу менен кармоо же камакка алуунун курмандыгы болгон адамдар кенемте алууга укуктуу».¹⁶² 5-берененин ачакей мааниси бар: ал мыйзамдуу камакка алуунун жана мыйзамдуу түрдө эркинен ажыратуунун шарттары жөнүндө жоболорду камтыйт да, эркинен ажыратылган кишилерди коргоонун кепилдиктери менен процессуалдык чараларын аныктайт.¹⁶³

Соттук акыйкат териштирүүгө болгон укук жөнүндө конвенциянын 6(1)-беренесине ылайык, ар ким өзүнүн жарандык укуктары жана милдеттери боюнча талаш-тартыш келип чыккан учурда же ага карата кандайдыр бир кылмыш иши козголгондо, мыйзам негизинде түзүлгөн көз карандысыз жана адилеттүү сот тарабынан акылга сыярлык мөөнөттө калыс жана ачык териштирилүүгө укуктуу». Конвенциянын 6-беренесинде каралган милдеттенмелерге ылайык, күнөөсү мыйзамга ылайык далилденмейинче, айыпталуучу жазык кылмышын жасаган эмес деп эсептелет. Ушул эле берененин 3-пунктуна ылайык, жазык кылмышы боюнча айыпталган киши жок эле дегенде төмөнкү укуктарга ээ: «а) ага коюлган айыптын мүнөзү жана негизи жөнүндө ага түшүнүктүү тилде дароо маалымат алуу; b) коргонууга даярдануу үчүн ага жетиштүү убакыт жана мүмкүнчүлүк алуу; c) өзү-өзү же өзү тандаган жактоочу аркылуу коргонуу, ал эми жактоочунун кызмат акысын төлөөгө каражаты жетишсиз болсо, сот акыйкаттыгынын талабына ылайык өзүнө дайындалган жактоочунун кызматынан пайдалануу; d) өзүнө каршы көрсөтмө берген күбөлөрдү суракка алуу же бул күбөлөрдүн суракка алынышын талап кылуу, өзүнө каршы көрсөтмө берген күбөлөргө берилгендей эле шартта күбөлөрдү чакырып суракка алдыруу укугуна ээ; жана e) эгер ал сотто колдонулган тилди түшүнбөсө же ал тилде сүйлөбөсө, котормочудан акысыз жардам алат».¹⁶⁴

Конвенциянын 5-беренесине ылайык, аскер кызматкерлеринин эркиндиги чектелиши мүмкүн экендигине карабай, сотто акыйкат териштирүүгө болгон укук тууралуу Европа конвенциясынын 6-беренесинин жоболорунда муну менен байланышкан каалаган жазык өндүрүшү (улуттук мыйзамдарда тартиптик же жазык катары түркүмдөлгөнүнө карабай) сотто акыйкат териштирүүгө кепилдик берилет. Муну чагылдырып, Европа Кеңеши (ЕК), «жазык өндүрүшүнө катышуучу сот органдарынын көз карандысыздыгын жана калыстыгын» камсыз кылуу үчүн «прокуратура органдары менен соттук чечим чыгарган органдардын чегин так аныктоо» зарыл экендигин белгилейт.¹⁶⁵ Буга Адам укуктары боюнча Европа соту жазык иштери боюнча чечим чыгарган аскер судьялары «соттук териштирүү тарабына теңделбөөсүн» камсыз кылуу зарылдыгын белгилеген **«Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы»** иши мисал болот. Анткени бул алардын көз

162 АУЕК, 5-берене.

163 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 5-беренесин пайдалануу боюнча колдонмо – Эркиндик жана жеке кол тийбестик укугу. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf.

164 АУЕК, 6-берене.

165 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы» иши (5260/07), 2012.17.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

карандысыздыгы менен калыстыгына доо кетирмек.¹⁶⁶ Сот мурда болгон **«Купер (Cooper) Бириккен Падышалыкка каршы»** ишине шилтеме кылды. Анда Чоң Палата аскер трибуналы 6-берененин талаптарына жооп бере алабы же жокпу деген маселени карап жатып, мындай трибуналды көз карандысыз жана калыс деп эсептесе болорун жана тийиштүү факторлор катары трибуналдын мүчөлөрүн дайындоо тартиби жана алардын ыйгарым укуктарынын мөөнөтү; сырткы басымга каршы кепилдиктердин болушу; трибунал «көз карандысыздык принцибин» көрсөткөнү; жана бир жактуу болуу мүмкүнчүлүгүнө карата ар кандай мыйзамдуу шектенүүнү болтурбоо үчүн жетиштүү кепилдиктерди бергени караларын ырастады. Сот соттук териштирүүдө негизги роль ойногон жарандын катышуусу аскердик трибуналдын сот өндүрүшүнүн көз карандысыздыгынын эң маанилүү кепилдиги болуп эсептелерин аныктады.¹⁶⁷

«Георгиадистин (Georgiadis) Грекияга каршы» ишинде Адам укуктары боюнча Европа соту 6-беренеге ылайык баардык кишилер, анын ичинде аскер кызматкерлери жазык ишинин материалдары менен толук таанышууга жана өзүн коргоо укугуна шексиз ээ экендигин белгилеп, Жарандык укуктарды тараптардын сунуштарын эске албастан аныктаган жобону 6-берененин 1-пунктуна дал келет деп эсептөөгө болбойт», – деп токтом кылды.¹⁶⁸

Ошол эле иште Сот аталган доогер аскер трибуналынын чечимин талаша албайт деп токтом кабыл алды жана эгер кылмыш жасагандыгын мойнуна алса, аскер кызматкерлери компетенттүү жана көз карандысыз жогорку органга арызданса болот деп белгиледи.¹⁶⁹

Адам укуктары боюнча регионалдык документтерден, эң ириде, Европа конвенциясынан тышкары,¹⁷⁰ эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укук жана сотто акыйкат териштирүүгө болгон укук Адам укуктарынын жалпы декларациясы сыяктуу демейки эл аралык укукту чагылдырган бир катар эл аралык документтерде каралган.¹⁷¹

166 Ошондо.

167 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Купер (Cooper) Бириккен Падышалыкка каршы» иши (48843/99), 16.12.2003. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61549>.

168 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Георгиадис (Georgiadis) Грекияга каршы» иши (21522/93), 1997.29.05. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58037>, 40-п.

169 Ошондо.

170 Эркиндикти жана жеке кол тийбестикти коргоо укугуна жана сотто акыйкат териштирүү укугуна тиешелүү адам укуктары тууралуу дагы башка регионалдык документтерге Адамдын жана элдердин укуктарынын Африка хартиясынын 3, 4, 6 жана 7-беренелери кирет. Адам укуктары жөнүндө Америка конвенциясынын 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 жана 10-беренелеринде да эркиндик жана жеке кол тийбестик укугу менен сотто акыйкат териштирүү укугу бекемделген.

171 Айыпталуучунун күнөөсү далилденмейинче күнөөсүздүк презумпциясы АУЖДнын 6, 7, 8 жана 11-беренелеринде эскерилет. 10-берене сотто акыйкат териштирүү укугуна тиешелүү негизги жобону камтыйт жана анда минтип айтылат: «Ар бир киши өз укуктары жана милдеттерин аныктоо жана өзүнө тагылган жазык айыбынын негиздүүлүгүн тактоо үчүн толук теңдиктин негизинде иши ачык-айкын жана акыйкаттык жана көз карандысыздыктын баардык талаптары сакталып, калыс сот тарабынан каралуу укугуна ээ». АУЖДнын Эркиндик жана жеке кол тийбестик укугу жөнүндө 3-беренесинде минтип айтылат: «Ар бир киши жашоо, эркиндик жана жеке кол тийбестик укугуна ээ». Кошумча

Адам укуктары жөнүндө эл аралык биллдин алкагында Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт 1966-жылы 16-декабрда Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын 2200А (XXI) резолюциясы менен кабыл алынган көп жактуу келишим эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укукту жана сотто акыйкат териштирүүгө болгон укукту тааныйт. 9-беренедө: «Ар бир адам эркиндикке жана жеке кол тийбестикке укуктуу», – деп айтылып, андан ары: «Ким болбосун мыйзамда белгиленген жол-жобого ылайык жана анын негизинде гана эркинен ажыратылат», – деп улантылат.¹⁷² ЖСУЭПтин 14–16-беренелери соттук акыйкат териштирүү укугун коргойт. 14-берене сотто акыйкат териштирүүгө болгон негизги укукту аныктаса,¹⁷³ 14(2)-беренесинде күнөөсүздүк презумпциясы каралган. Ал эми 14(3)-беренедө жазык сот өндүрүшүндөгү сотто акыйкат териштирүүгө болгон минималдуу укуктардын тизмеги көрсөтүлгөн. 14(5)-берене соттолгондун анын кесилишин жана өкүмүн жогорку инстанциядагы сот кайра карап чыгышын аныктаса, а 14(7)-берене бир эле кылмыш үчүн кайра жазык жоопкерчилигине тартууга тыюу салат. ЖСУЭПтин 14(1)-беренеси төмөнкүлөрдү караштырат: «Баардык адамдар соттор менен трибуналдардын алдында бирдей. Ар ким ага тагылган каалагандай жазык айыбын кароодо же дагы бөлөк жарандык процессте анын укуктары менен милдеттерин аныктоодо ишин мыйзам негизинде түзүлгөн компетенттүү, көз карандысыз жана калыс сот аркылуу ачык-айкын териштирүү укугуна ээ».

16-беренедө: Ар бир адам, мейли ал кайда жүрбөсүн, ал укук субъектиси экендигин таануу укугуна ээ» – экендиги айтылат.¹⁷⁴ ЖСУЭП анын мүчөсү болуп эсептелген мамлекеттер үчүн эл аралык укукта милдеттүү күчкө ээ. Аталган жоболорду ишке ашыруу боюнча чаралар 2-беренедө камтылган жана «бул Пактыда таанылуучу укуктарды ишке ашыруу үчүн зарыл болушу ыктымал мыйзамдарды же бөлөк чараларды» кабыл алууну караштырат.¹⁷⁵

Конвенцияга ылайык, аскер кызматы эркинен ажыратуу болуп саналбайт, анткени эркиндикке 4(3)(b)-беренедө тике уруксат берилген.¹⁷⁶ Эгер тийиштүү санкциялар

маалымат алуу үчүн кар. Бириккен Улуттар Уюму. 2015. Адам укуктарынын жалпы декларациясы. Бул жерде: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

172 ЖСУЭП, 9-берене.

173 ЖСУЭПтин 14(1)-беренесинде минтип айтылат: «Соттор менен трибуналдардын алдында баардык кишилер бирдей. Ар ким ага тагылган каалагандай жазык айыбын кароодо же дагы башка жарандык процессте анын укуктары жана милдеттерин аныктоодо анын иши мыйзам негизинде түзүлгөн компетенттүү, көз карандысыз жана калыс сот тарабынан ачык териштирилүү укугуна ээ». Басма сөз жана коомчулук демократиялык коомдогу адеп-ахлак, коомдук тартип же мамлекеттик коопсуздук түшүнүктөрүнө байланыштуу же тараптардын жеке турмушунун кызыкчылыктары ошону талап кылганда – сот сөзсүз зарыл деп эсептеген даражада – коомчулук сот акыйкаттыгынын кызыкчылыктарына доо кетириши мүмкүн болгон учурларда баардык эле соттук териштирүүлөргө киргизиле бербейт. Бирок жашы жете электердин кызыкчылыктары башканы талап кылган же нике талаш-тартыштарына же балдарды камкордукка алууга тиешелүү учурлардан бөлөк учурларда жазык же жарандык иш боюнча каалагандай соттун токтому ачык болууга тийиш». ЖСУЭП, 16-берене

174 ЖСУЭП, 16-берене.

175 ЖСУЭП, 2-берене.

176 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 1976.08.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>, 59-п.

жазык жазасын кепилдикке алыш үчүн жетишерлик болгудай эркинен ажыратууну же орчундуу бөлөк жазаны көздөбөсө, ички тартип менен байланышкан маселелер оор болбойт. Жарандык жактан айырмаланып, аскер кызматкери үчүн чектөө эркинен ажыратуу болуп эсептелери ал тийиштүү макулдашуучу мамлекеттин куралдуу күчтөрүнүн демейки турмуш шартынан канчалык даражада айырмаларына жараша болот. Буга баа берүүдө эске алуучу факторлор жазалоо менен чара көрүүнүн мүнөзүн, узактыгын, натыйжасы менен аткарылыш ыкмасын камтыйт.¹⁷⁷

Сот практикасы көрсөткөндөй, жумуштан тышкаркы убакта үй камагына алуу жетишсиз, ал эми «катуу» камоолор, тактап айтканда, түндөсү жана күндүз камерада кармоо жана демейки милдеттерин аткаруудан четтетүү жетиштүү.¹⁷⁸

5-беренедө көрсөтүлгөндөй, эркинен ажыратуу болуп саналган каалагандай камакка алууда соттук иш-милдеттерди аткаруучу, бошотуу тууралуу буйрук чыгаруу ыйгарым укуктарына жана камакка алуунун мыйзамдуулугун талаш жаратуучу процессуалдык иш-аракеттерди аткаруу укугуна ээ болгон офицерге тез арада алып барууну караштырган процессуалдык кепилдиктер берилиши керек.¹⁷⁹ **«Худ (Hood) Бириккен Падышалыкка каршы»** ишинде камакка алынган жоокердин командири өзүнүн кол астындагы бөлүкчөнүн ички дисциплинасы менен тартибине жооп бергендигине жана алдыдагы ар кандай жоопко тартуу иштерине көп катыша тургандыгына байланыштуу 5(3)-беренеге ылайык сотко чейин камакта кармоо тууралуу чечим кабыл алууда сот кызмат адамынын ролун аткаруу үчүн жетишерлик көз карандысыз жана калыс болбогон деп табылган.

Белгилей кетчү нерсе, Конвенциянын 5(1)-беренеси камакка алынган же кармалган кишилердин жактоочунун кызматынан пайдалануу укугун тике караштырбаса да, Адам укуктары боюнча Европа соту ар кандай камакка алуунун мыйзамдуулугун талашуу укугуна тиешелүү 5(4)-берене камакка алынган киши укуктук жардам алууга тийиштигин билдирет деп аныктады.¹⁸⁰ Бул жөнүндө башка дагы бир катар укуктук документтерде, анын ичинде Европа Кеңешинин Европадагы түзөтүү жайларынын эрежелеринин жаңыланган 23.1-эрежесинде жана көптөгөн ички мыйзамдарда айтылат.

177 Ошондо

178 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 362; дагы кар. Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 1976.08.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>, 59–63-пр; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Пулатли (Pulatli) Түркияга» каршы» иши (38665/07), 2011.26.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104638>, 32-п.

179 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 362.

180 Европа Кеңеши: Министрлер комитети 2010. Министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге аскер кызматкерлеринин адам укуктары боюнча CM/Rec(2010)4 сунуштамасы жана түшүндүрмө меморандум, 34-бет; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Буамар (Bouamar) Бельгияга» каршы (9106/80), 1988.29.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57445>, п. 60.

БУУнун документинин 18(4)-принциби (кармалуучу же кайсы түрдө болбосун камакка алынуучу кишилерди коргоо принциптеринин топтому) кармалган же камакка алынган кишилер жактоочудан жардам сураганда мыйзамдуу өкүлү менен жекече сүйлөшүүгө укуктуу экенин билдирет.¹⁸¹

Европа конвенциясына келсек, сотто акыйкат териштирүү укугу тууралуу 6-беренедө: «Ар ким өзүнүн жарандык укуктары жана милдеттери жаатында талаш-тартыш келип чыккан учурда же ага карата кандайдыр бир жазык айыбы тагылганда мыйзам негизинде түзүлгөн көз карандысыз жана адилеттүү сот тарабынан акылга сыярлык мөөнөттө калыс жана ачык-айкын териштирилүүгө укуктуу», – деп тике айтылат.¹⁸²

CM/Rec(2010)4-сунуштамаларында Европа Кеңеши баардык мүчө мамлекеттердин өкмөттөрүн «аскер кызматкерлерине карата аталган сунуштаманын тиркемесинде, улуттук мыйзамдарда жана сот практикасында айтылган принциптердин сакталышын камсыз кылууга» чакырат. Аталган сунуштамалар милдеттүү юридикалык күчкө ээ болбосо да, алардын айрымдары 5 жана 6-беренелердин негизги кепилдиктерин чагылдырат жана ошол себептүү мамлекеттер үчүн милдеттүү күчкө ээ. Бул өзүнө аскер кызматкерлеринин өздөрүн кармоо жана камакка алуу себептери жөнүндө; аларга карата коюлган каалагандай айыптоолор жана алардын процессуалдык укуктары жөнүндө тез арада кабардар болуу укугун камтыйт.¹⁸³ **«Георгиадис (Georgiadis) Грекияга каршы»** ишинде сот каралып жаткан аскер трибуналдары өз чечимдери үчүн жетишерлик негиздемелерди көрсөткөн эмес, демек, 6(1)-беренени бузушкан деп аныктап, мунун маанилүүлүгүн баса белгилешкен.¹⁸⁴

«Залян (Zalyan) жана башкалар Арменияга каршы» ишинде да ушундай эле тыянак чыгарылган. Анда сот айыпталуу кармалгандыгынын себептери жөнүндө тез арада кабарландыруу укугунан жана дароо судьяга алып барылуу укугунан ажыратылып, 5(2) жана 5(3)-беренелер бузулган деген токтом кабыл алды.¹⁸⁵ Эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укук Европа конвенциясынын №4 Протоколунун 2-беренесинде бекитилген каттоо эркиндиги менен да байланышуусу мүмкүн.¹⁸⁶

181 Кар. Кандай түрдө болбосун кармалган же камакка алынган баардык кишилерди коргоо Принциптер топтомунун 18(4)-принциби. Бул жерде: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/DetentionOrImprisonment.aspx>. «4. Кармалган же камакка алынган кишинин жактоочу менен жолугушуусу укук коргоо органынын кызмат адамы аларды көрүп, бирок укпай турган шартта болушу керек».

182 АУЕК, 6-берене, 1-пункт; дагы кар. ЖСУЭП, 14(1)-берене.

183 Европа Кеңеши: Министрлер комитети 2010. Министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге аскер кызматкерлеринин адам укуктары жаатындагы CM/Rec(2010)4 сунуштамасы жана түшүндүрмө меморандум, 9-бет.

184 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Григориадес (Grigoriades) Грекияга каршы» иши (121/1996/740/939), 25.11.1997. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&filename=001-58116.pdf>, 43-п.

185 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Залян (Zalyan) жана башкалар Арменияга каршы» иши (36894/04 жана 3521/07), 17.06.2016. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

186 Айрым укуктар менен эркиндиктерди камсыз кылуу тууралуу – буга чейин Конвенцияга жана ага биринчи протоколго киргендерден тышкары – Адамдын укуктары менен негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндө конвенцияга № 4 протокол (кол коюу үчүн 1963-жылы 16-сентябрда ачылган, 1968-жылы 2-майда күчүнө кирген).

Бул жобо өз өлкөсүнөн чыгып кетүү эркиндигин кепилдейт жана бул жаатта жарандар менен аскер кызматкерлеринин ортосунда эч кандай айырмачылыкты белгилебейт.¹⁸⁷

Аскер кызматынын өзгөчө талаптарына жараша аскер кызматкерлеринин каттоо эркиндигин кыйла кеңири чектөө зарыл, демек, мындай эркиндикти демейкидей чектөөгө 5-берене таасир этпейт.¹⁸⁸ Бирок сот өз практикасында мурдагы аскер кызматкерлеринин мамлекеттер ортосундагы сапардын максатына жана узактыгына карабай аны тыюу салууну толук чектөө демократиялык коомдо зарыл болгон эмес жана улуттук коопсуздуктун кызыкчылыктарына жооп берген эмес деп белгиледи.¹⁸⁹

Мындан тышкары, сот өз практикасында мамлекеттик сырды билет деген негизде кишиге өз өлкөсүнөн чыгып кетүү укугуна тоскоол болуу өлчөмдөштүктүн зарылдык критерийине туура келбейт деп ырастады.¹⁹⁰ Жөнөкөй жарандарга карата жол коюлганга караганда аскер кызматкерлеринин каттоосуна белгилүү жагдайларда кыйла катуу чектөөлөр киргизилиши жана мындай чектөөлөр баардык учурларда алардын корголуу иш-милдети менен өлчөмдөш болууга тийиш.¹⁹¹

2. Эркиндикке болгон укукту чектөө же аны ишке ашырууга тоскоолдук кылуу

Адам укуктары боюнча эл аралык жана регионалдык документтер эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укук чектелиши ыктымал жагдайларга тиешелүү жоболорду камтыйт. Европа конвенциясынын 5(1)-беренеси мындай жагдайлардын толук тизмесин камтыйт, тактап айтканда:¹⁹² «а) компетенттүү сот тарабынан соттолгон кишини мыйзамдуу камакта кармоо; б) мыйзамга ылайык сот чыгарган чечимди аткарбагандыгы же мыйзам белгилеген каалагандай милдеттенменин аткарылышын камсыз кылуу максатында кишини мыйзамдуу кармоо же камакка алуу (камак); с) кишинин мыйзам бузгандыгына шектенүүгө негиз болгондо же анын мыйзам бузушуна бөгөт коюу зарыл деп эсептеген жүйөө жетиштүү болгондо же ал мыйзам бузгандан кийин качып кетишине тоскоолдук кылуу максатында аны компетенттүү

187 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Солтысяк (Soltysyak) Орусияга каршы» иши (4663/05), 2011.20.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>, 54-п.

188 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 1976.08.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>, 59-п.

189 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Бартик (Bartik) Орусияга каршы» иши (55565/00), 2007.21.03. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792>, 47-52-пр.

190 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Солтысяк (Soltysyak) Орусияга каршы» иши (4663/05), 2011.20.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>, 51-п.

191 Ошондо, 53-п.

192 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 5-беренесин пайдалануу боюнча колдонмо – Эркиндик жана жеке кол тийбестик укугу. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf, 26-п.

органга алып баруу үчүн мыйзамдуу кармоо камакка алуу; d) тарбиялык жактан көзөмөлгө алуу максатында мыйзамдуу негизде жашы жете электи камакка алуу же аны компетенттүү органга алып баруу үчүн мыйзамдуу камакка алуу; e) жугуштуу илдеттердин таралышын алдын алуу максатында кишилерди мыйзамдуу камакка алуу, ошондой эле психикалык оорулууларды, аракеттерди, баңгилерди жана селсаяктарды мыйзамдуу камакка алуу; жана f) кишинин өлкөгө мыйзамсыз киришине бөгөт коюу же аны чыгарып жиберүү же өткөрүп берүү чаралары көрүлүп жаткан адамды мыйзамдуу камоо же камакка алуу».¹⁹³ Аталган максаттарга жетүүдөгү ар кандай чектөөлөр «мыйзамда аныкталган тартипте» ишке ашырылууга тийиш. Өлчөмдөштүк 5(1)-беренде айтылбаса да, бирок сот конкреттүү эркинен ажыратуу ал таянуучу негиздемелердин өлчөмдөштүк критерийине ылайык келер-келбесин иликтейт.

ЖСУЭПтин 9-беренесинде кандай жагдайларда эркиндикке болгон укук чектелиши мүмкүн экендиги көрсөтүлбөсө да, анда: «Мыйзамда белгиленген негиздерден жана жоболордон тышкары эч ким эркиндигинен ажыратылбайт», – деп жазылган.¹⁹⁴ Мындай укуктун ар кандай чектелиши улуттук мыйзамдарда каралууга тийиш, бул чектөө киргизилүүчү жагдайлар жалпыга жеткиликтүү ченемдик актыларда аныкталышы керек жана өз алдынча кеңири иш-аракет жүргүзүү укугуна жана аны ишке ашыруунун күтүүсүздүгүнө жол бербөө үчүн алар чаржайыт жана бүдөмүк болбоого тийиш.¹⁹⁵ 9(1)-беренеге ылайык, укуктар мындай чектөөлөрдүн даражасын аныктоодо өлчөмдөштүктү эске алуу менен мыйзамдуу түрдө гана чектелиши мүмкүн.¹⁹⁶ *«Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы»* иши боюнча Адам укуктары боюнча Европа сотунун тыянактарында чагылдырылгандай, «Аскер тартиби... 5-берененин 1-пунктунун алкагынан чыкпайт». Бул аскердик тартиптин шартында ар кандай эркинен ажыратуу аталган жобонун талаптарына туура келиши керек дегенди билдирет.¹⁹⁷

Буга карабастан, ЕК аскер кызматкерлеринин эркин көчүп-конуусу «кыйла кеңири» болушу мүмкүн экендигин, аскер кызматынын конкреттүү талаптарына байланыштуу» колдонулары жана ар бир мамлекет өзүнүн аскер тартибинин тутумун уюштурууга укуктуулугун» жана бул маселеде белгилүү өз алдынчалыкка ээ болорун белгилейт.¹⁹⁸ ЕК ошондой эле: «мамлекеттер куралдуу күчтөрдө тартип чараларын колдонууга тиешелүү 5-беренеге башкача шартты киргизишти, ага ылайык, «аскер тартиби жазалоо иретинде камакта кармоонун кыска мөөнөтүн талап кыла алат», – деп белгилейт.¹⁹⁹

193 АУЕК, 5(1)-берене.

194 ЖСУЭП, 9-берене.

195 Sarah Joseph and Melissa Castan. 2013. The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials, and Commentary (Oxford University Press, 3rd Edition), p. 31, para. 1.83.

196 Ошондо.

197 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5345/72; 5370/72), 1976.08.06, 57-п.

198 Ошондо, 59-пункт.

199 Европа Кеңеши: Министрлер комитети 2010. Министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге аскер кызматкерлеринин адам укуктары жаатындагы CM/Rec(2010)4 сунуштамасы жана түшүндүрмө

Конвенциянын 5(3)-беренеси мамлекеттерди кармалган же камакка алынган кишилерди «тез арада судьяга же мыйзамга ылайык сот бийлигине ээ болгон кызмат адамына жеткирүүгө, акылга сыярлык мөөнөттө соттук териштирилүү же сотко чейин бошотулуу укугун камсыз кылууга» милдеттендирет. **«Де Йонг (De Jong), Балйет (Baljet), ван ден Бринк (van den Brink) Нидерландияга каршы»** ишинде белгиленгендей, бул укук башкалар сыяктуу эле аскер кызматкерлерине да жайылтылат.

Адам укуктары боюнча Европа комиссиясы өз корутундуларында кармалган же камакка алынган каалагандай адамды Конвенциянын 5(1)(с)-беренесине ылайык, 5-берененин 3-пунктунда каралгандай тартипте, тез арада сот органына жеткирүү зарылдыгын баса белгиледи. Ал кошумчалагандай, ыкчамдык маселеси ар бир учурда анын өзгөчөлүктөрүн, аскер кызматы менен аскер юстициясынын талаптарын эске алуу аркылуу бааланууга тийиш.²⁰⁰

Эркинен ажыратылган учурда аскер кызматкерлери «алардын камакка алынгандыгынын мыйзамдуулугу кечиктирилбей сот тарабынан каралуу жана эгер алардын камалгандыгы сот тарабынан мыйзамсыз деп табылса, анда бошотулуу укугуна» ээ.²⁰¹ Мындай «сот» аскер трибуналы, улуттук сот же эл аралык сот болушу мүмкүн, бирок Европа сотунун **«Фети Демирташ (Feti Demirtas) Түркияга каршы»** иши боюнча корутундуларында аскер трибуналдары дайым эле көз карандысыз жана калыс боло албай тургандыгы тууралуу божомолдор айтылат.

Мында сот доогерди аскер-аба күчтөрүнүн командачылыгынын трибуналына – жалаң аскер офицерлеринен турган – жеткирүү менен байланышкандыгын белгиледи. Мындай трибуналдарын судьялары «иш боюнча тараптар» деп эсептелиши мүмкүн.²⁰²

Ар кимдин, анын ичинде чакыруу боюнча аскер кызматын өтөгөн аскер кызматкерлеринин сотто акыйкат териштирүүгө болгон укук принциби Конвенциянын 6-беренесинде каралган кепилдиктерге туура келет. Бирок эгер чектөөлөр мыйзамдуу максатты көздөсө жана колдонулуп жаткан каражаттар жетишиле турган максат менен өлчөмдөш болсо, сотко кайрылуу укугу чексиз болуп эсептелбей, чектелиши мүмкүн. Анткен менен **«Голдер (Golder) Буриккен Падышалыкка каршы»** иши боюнча соттун корутундулары сотко жетүү укугу чектөөлөр укуктун маңызын бурмалабаганда жана Конвенцияда каралган бөлөк

меморандум.

200 Адам укуктары боюнча Европа комиссиясы. «Де Йонг (De Jong), Балйет (Baljet), ван ден Бринк (van den Brink) Нидерландияга каршы» иши (8805/79, 8806/79, 9242/81). Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-73414&filename=DE%20JONG%2C%20BALJET%20AND%20VAN%20DEN%20BRINK%20v.%20THE%20NETHERLANDS.pdf>.

201 Европа Кеңеши: Министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге аскер кызматкерлеринин адам укуктары жаатындагы CM/Rec(2010)4 сунуштамасы жана түшүндүрмө меморандум, 9–10-беттер.

202 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы» иши (5260/07), 2012.17.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

укуктарга карама-каршы келбесе гана чектелиши ыктымал экендигин көрсөтүп турат.²⁰³ Мындай чектөөлөрдүн мүнөзү аскердик дагы, жарандык дагы өңүттө колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Жазык кылмышын жасагандыгы үчүн айыпталуучу кишинин, анын ичинде аскер кызматына чакырылгандын унчукпай коюу жана өзүнө каршы күбө өтпөө укугу чексиз болуп эсептелбейт.

«Джон Мюррей (John Murray) Бириккен Падышалыкка каршы» иши боюнча соттун корутундусу белгилүү жагдайларда – сурак же соттук териштирүү учурунда – айыпталуучунун унчукпай коюусу каршы тараптын пайдасына иштеши мүмкүн экендигин айгинелейт.²⁰⁴ Мындай чектөөлөрдүн мүнөзү аскердик дагы, жарандык дагы өңүттө колдонулушу мүмкүн. Бирок сот мындай тыянак чыгарарда арачыларга (присяжныйларга) соттук териштирүү жүргүзүп жаткан судья тийиштүү нускамаларды бериши керек эсептейт.²⁰⁵

3. Каралып жаткан маселеге тиешелүү иштер

«Георгиадис (Georgiadis) Грекияга каршы»:²⁰⁶ Европа конвенциясынын 6 жана 13-беренелери бузулгандыгына байланыштуу доо арыздар чакыруу боюнча аскер кызматын өтөгөн мурдагы аскер кызматкери тарабынан жазылган. Ал 6(1)-беренеге карабай, анын аскер кызматынан баш тартканына байланыштуу аны мыйзамсыз камакта кармашкандыгы үчүн кенемте төлөө маселесинде сотто акыйкат териштирүү болгон эмес деп ырастаган; кенемтеге тиешелүү аскер трибуналынын чечимдерин талашуу мүмкүн болбогондуктан, Конвенцияда каралган 13-беренеге карабай, анын укуктарынын бузулгандыгы үчүн улуттук мыйзамдарга ылайык укугун коргоочу майнаптуу каражаттар жеткиликтүү болгон эмес. Сот доогер кенемте жөнүндө маселени сотто кароо укугунан баш тартпады жана «сотто жарандык укуктар тараптардын арыздары эч кандай угулбай каралган тартип 6-берененин 1-пунктуна ылайык келбейт» деп чечти.²⁰⁷

Мындан тышкары, сот «кенемте тууралуу маселе боюнча туруктуу аскер трибуналы тарабынан кабыл алынган *proprio motu* чечимдер иш жүзүндө доогердин өзүнө арызданууга мүмкүнчүлүк берген эмес жана анын аталган чечимдерди талашууга ылаажы болгон эмес» деп аныктады. Ошондой эле сот 6(1)-беренеге тууралабай,

203 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Голдер (Golder) Бириккен Падышалыкка каршы» иши (4451/70), 1975.21.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.

204 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Джон Мюррей (John Murray) Бириккен Падышалыкка каршы» иши (18731/91), 1996.08.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57980>.

205 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Кондрон (Condron) Бириккен Падышалыкка каршы» иши (35718/97), 2000.02.05. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58798>.

206 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Георгиадис (Georgiadis) Грекияга каршы» иши (21522/93), 1997.29.05. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58037>.

207 Ошондо, 40-п.

каралып жаткан аскер трибуналдары өз чечимдерине тийиштүү негиздемелерди көрсөтө албаган деп тапты. Анткени алар «орой шалаакылык» үчүн делген айыптоого таянышкан, а бул соттун пикири боюнча так эмес түшүнүк болуп саналат. Демек, Сот «алардын тыянагы доогердин кенемтеге болгон укугу үчүн чечүүчү мааниге ээ экендигин эске алуу менен соттор кыйла так аныкталган негиздемелерди көрсөтүүсүн» талап кылган. Ал эми 13-беренеге келсек, Сот аскер трибуналынын алгачкы чечими 6-беренени бузгандыктан, жоопкердин 13-берене дагы бузулган деген арызын кароо зарылчылыгы болгон эмес деп тапты.

«Залян (Zalyan) жана башкалар Арменияга каршы»²⁰⁸ чакыруу боюнча кызмат өтөгөн мурдагы аскер кызматкери 5(1)-берененин бузулгандыгы тууралуу даттанган. Ал чакыруу боюнча кызмат өтөп жаткан эки аскер кызматкеринин өлүмүн тергөө учурунда мыйзамсыз камакта кармалгандыгы үчүн арызданган. Армениянын өкмөтү жоопкер тартипке чакыруу максатында эркинен ажыратылгандыгын ырастагандыгы менен, сот ал жазык тергөө үчүн эркинен ажыратылгандыгын аныктаган жана бул «мыйзамсыз жана эч кандай тийиштүү укуктук негизи» болгон эмес.

Армениянын өкмөтү Армения Конвенцияны бекиткен мезгилде ал 5-берене тартип чараларына жайылтылбайт деп билдирүү жасагандыгын негиз кылып, 5-берененин бузулгандыгы жөнүндө ырастоону четке каккан. Ал эми сот тартип чаралары тек формалдуу шылтоо экендигин, а доогерди эркинен ажыратуунун чыныгы себеби жазык тергөөсү болуп эсептелген» деп аныктады. Ошентип, соттун пикири боюнча «кеп жүрүп жаткан тартип чарасы алар айткандай аткарылган да эместигин» эске алып, ал өкмөттүн каршы пикирин четке какты жана 5(1)-берене бузулган деп тапты. Мындан тышкары, сот жоопкер 5-беренеге камтылган жоболорго карабай камакка алынган экинчи учурда «мөөнөтсүз камакта кармоого жол бербөө максатында мөөнөтү аныкталбаган жана камакта кармоого 5-берененин 1-пунктуна такыр тиешеси жок соттолуучунун иштин материалдары менен таанышуусу сыяктуу маселелерге шилтеме жасоо аркылуу уруксат берилген деп тапты».²⁰⁹ Сот жоопкер камакка алуунун себептери тууралуу тез арада кабарландыруу укугунан жана тез арада судьяга жеткирилүү укугунан ажыратылгандыгын, тийиштүү түрдө 5(2) жана 5(3)-беренелер бузулгандыгын да аныктады.

«Булду (Buldu) жана башкалар Түркияга каршы»²¹⁰ доо арыздар абийир түшүнүгүнө же диний ынанымдарына байланыштуу аскер кызматынан баш тартып, альтернативдүү жарандык кызмат өтөө мүмкүнчүлүгүн суранган доогерлер тарабынан 3, 5, 7, 9 жана 13-беренелерге байланыштуу берилген. Доогерлердин бири 6(1)-берененин бузулгандыгы тууралуу да билдирген. Ал өзүн жарандык жак эсептегени менен, аны

208 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Залян (Zalyan) жана башкалар Арменияга каршы» иши (36894/04 жана 3521/07), 2016.17.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

209 Дагы кар. «Барановски (Baranowski) Польшага каршы», 28358/95, § 57, ЕСПЧ 2000-III жана «Йециус (Jęćius) Литвага каршы», 34578/97, § 59, ЕСПЧ 2000-IX.

210 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Булду (Buldu) жана башкалар Түркияга каршы» иши (14017/08), 2014.03.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144352>.

«качкын» катары аскер сотунун алдына келүүгө мажбур кылышканын айткан. Ал аскер соту тарабынан иши каралып жатканда процессуалдык калыстык болбоду деген. Өкмөт анын дооматына каршы чыкканы менен, сот жарандык жакты аскер сотунун алдына келүүгө мажбур кылуу менен өкмөт б(1)-беренени бузган деп тапты. Сот өзүнүн чечимине жалаң аскер кызматкерлеринен турган аскер соту жарандык жоопкерлердин ишин калыс карабашы мүмкүн деген жүйөө келтирди. Бул Конвенциянын б(1)-беренесинде аныкталгандай, ар кимдин иши «мыйзам негизинде түзүлгөн көз карандысыз жана калыс сот тарабынан акылга сыярлык мөөнөттө акыйкат жана ачык-айкын териштирилүү» укугуна кайчы келет.

«Пулатли (Pulatli) Түркияга каршы»:²¹¹ доо арыздар 5–6-беренелердин бузулгандыгына байланыштуу куралдуу күчтөрдүн мурдагы сержанты тарабынан берилген. Ал өзүнө карата көз карандысыз жана калыс сот тарабынан эмес, анын аскер командири тарабынан чыгарылган чечимдин негизинде эркинен ажыратылгандыгын айткан. Доогер өз гарнизонун уруксатсыз таштап кеткен деп айыпталган жана кийин өзүнүн аскер командиринин чечими менен тартып камерасына жети күн камакта кармалган. Өкмөт бул дооматка каршы чыгып, ал Түркиянын Аскер-жазык кодексинин 171-беренесинин негизинде камакка алынган деп жүйөө келтирди. Сот муну менен макул болгон жок, Конвенциянын 5(1)-беренесине ылайык, ал компетенттүү соттун чечиминин негизинде гана камакта кармалганда туура болмок деген тыянак чыгарды. Буга жараша, сот анын 5-беренедө бекитилген укуктары бузулган деп таап, анын доосун канааттандырды. Мындан тышкары, сот жөнөкөйлөштүрүлгөн сот процесстери соттук ыраатта кайра каралышы зарылдыгын баса белгилеп, «Түркияда аскер командирлери тарабынан жүргүзүлүүчү жөнөкөйлөштүрүлгөн сот процесстеринин соттук ыраатта кайра кароо укугунун тутумдуу жоктугу Пулатлинин (Pulatli) эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укугун бузган» деп корутунду чыгарды.

«Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы»:²¹² доо арыздар Конвенциянын 9-беренесине карабай, доогердин диний ишениминин негизинде аскер кызматынан баш тарткандыгы үчүн укугу бузулгандыгы себептүү 3, 6 жана 9-беренелердин бузулгандыгына байланыштуу берилген; 3-беренеге карабай, ал камакта кармалган убакта жаман мамилеге туш болгон; аны мажбур камакка алуу чечими аскер трибуналы тарабынан ишке ашырылган да, б(1)-беренеге карабай, ал көз карандысыз жана калыс болгон эмес. Сотто акыйкат териштирүү жагдайында сот доогер аскерге күчтөп чакырылгандыктан жана аскер макамын кабыл албай, ошондой эле жалаң аскер офицерлеринен турган аскер-аба командачылыгынын трибуналына жеткирилгендиктен, судьяларды «иштин тарабы десе» болот деп тапты. Натыйжада сот «доогердин трибуналдын көз карандысыз жана калыстыгына

211 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Пулатли (Pulatli) Түркияга каршы» иши (38665/07), 2011.26.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104638>.

212 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы» иши (5260/07), 2012.17.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

карата шектенүүсү жүйөлүү болгон» деп чечип, 6(1)-берененин бузулгандыгы тууралуу доо арызды канааттандырды.

Ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине байланыштуу диний жана башка ынанымдар боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу

1. Укуктардын сыпаттамасы жана укуктук документтер

Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу АУЖДнын 18-беренесинен баштап аныкталгандай ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине негизделген. Аталган укук адам укуктары жаатындагы башка эл аралык жана регионалдык документтерде каралган. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясы ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине тиешелүү жоболорду камтыйт: «Ар ким ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине болгон укукка ээ; бул укук өз динин же ынанымын өзгөртүү эркиндигин, жекече же башкалар менен бирге, эл алдында же өз алдынча Кудайга сыйынуу, окуп-үйрөнүү, диний жана башка табынуу жөрөлгөлөрдү аткаруу укугун камтыйт».²¹³ ЖСУЭП,²¹⁴ АУАК,²¹⁵ Адамдын жана элдердин укуктарынын Африка хартиясы (АЭУАХ)²¹⁶ жана Негизги укуктар боюнча ЕКнын хартиясы дагы абийир жана дин эркиндигине тиешелүү жоболорду камтыйт.²¹⁷

Адам укуктары боюнча эч бир эл аралык документте, анын ичинде ЖСУЭПте да, диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу жөнүндө айтылбаганы менен, 1993-жылы Адам укуктары боюнча комитет мындай укук Пактынын 18-беренесинен келип чыгарын билдирген, анткени өлүм алып келе

213 АУЕК, 9(1)-берене.

214 ЖСУЭП 18(1, 2)-беренесинде минтип айтылат: «1. Ар ким ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине болгон укукка ээ. Бул укук өз тандоосу боюнча динин же ынанымын өзгөртүү эркиндигин, жекече же башкалар менен бирге, эл алдында же өз алдынча сыйынуу, диний же ырым-жырым жөрөлгөлөрүн аткаруу, окуу укугун камтыйт. 2. Эч ким динди же ынанымдарды өз ыктыяры менен кабыл алууда анын эркиндигин чектеген мажбурлоого туш болбошу керек».

215 АУАК 12(1)-беренесинде минтип айтылат: «1. Ар ким абийир жана дин эркиндигине болгон укукка ээ. Бул укук динин же ынанымын тутунуу, же аларды алмаштыруу эркиндигин жана өз динин же ынанымын жекече же башкалар менен бирге, эл алдында же өз алдынча тутунуу же жайылтуу эркиндигин камтыйт».

216 АЭУАХ 8-беренесинде минтип айтылат: «Абийир эркиндиги жана диний жөрөлгөлөрдү эркин тутунуу кепилденет. Мыйзамга жана тартипке ылайык, эч кимдин аталган эркиндиктерди колдонушу чектелбеши керек».

217 Негизги укуктар тууралуу Европа бирлигинин хартиясы (2000-жылы 7-декабрда жарыяланган, 2009-жылы 1-декабрда күчүнө кирген), 10-берене.

турган күчтү колдонуу милдети абийир эркиндигине жана өз дини менен ишенимин тутунуу укугуна карама-каршы келет.²¹⁸

Демек, диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу туунду укук болуп эсептелет.²¹⁹ Адам укуктары боюнча комитет жогоруда аталган укук менен «өлүм алып келүүчү күчтү колдонуу милдетин» шайкеш келбейт деп атады. Бул чечмелөө кишинин аскер кызматын өтөөдөн же кандайдыр башка бир аскердик иш-милдеттерди (анын ичинде согуштук эмес иш-милдеттерди) аткаруудан баш тартуу түшүнүгүнөн айырмаланат.²²⁰ Комитет өзүнүн бир кыйла мурдагы чечиминде («Вестерман (Westerman) Нидерландияга каршы», № 682/1996 билдирме) өлүм алып келе турган күчтү колдонуу тууралуу милдетти чектөөнү мыйзамдуу деп тапты.

ЖСУЭП боюнча эл аралык милдеттенмелерге келсек, Адам укуктары боюнча комитет ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигинин негизинде диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугун аныктоодо негизги роль ойноду. Ал диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу Пактынын 18-беренесин чечмелөөдө түшүнүктүү болорун гана аныктабай, катышуучу мамлекеттердин баяндамалары боюнча өзүнүн жыйынтыктоочу билдирүүсүндө муну менен байланышкан башка бир катар маселелерди да караштырды.²²¹ Аларга: диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан бошотулушу мүмкүн экендиги; мындай бошотулууга жетүү процесси; альтернативдик кызматтын узактыгы жана шарттары жана альтернативдик кызматтан баш тарткандардын укуктары; альтернативдик кызмат аскер кызматы сыяктуу эле укуктар жана социалдык жеңилдиктер менен камсыз болор-болбосу; аскер кызматын өтөөгөнү үчүн кайра жазалоого жол коюлар-коюлбасы кирет.²²² Альтернативдик кызматтын²²³ ашыкча узактыгы жана²²⁴ диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугун таануунун басмырлоочу мүнөзү боюнча чечимдерди кабыл алуу жаатында көз карандысыз процесстердин жоктугуна байланыштуу айрым мамлекеттерге карата тынчсызданганын билдирген.²²⁵

218 ЖСУЭПтин жалпы өңүттөгү № 22 эскертүүсү:18-берене (Ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине болгон укук). 1993-жылы 3-июлда БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин 48-отурумунда кабыл алынган, 11-п.

219 БУУнун АУЖКБ. 2012. Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу. Бул жерде: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_en.pdf, 7-бет.

220 Ошондо, 10-бет.

221 Ошондо, 14-бет.а

222 Мисалы, Адам укуктары боюнча комитеттин ар жылдык баяндамасындагы анын: Венесуэл (А/48/40, 291-п.); Австрия, Эквадор жана Беларусь (А/47/40, 110, 247 жана 536-пр.); Испания (А/46/40, 172-п.); Португалия жана Сент-Винсент менен Гренадиндар (А/45/40, 156 жана 251-пр.); Норвегия жана Нидерландия (А/44/40, 83 жана 219-пр.); Финляндия жана Венгрия (А/41/40, 210 жана 398-пр.); Исландия, Австралия жана Перу (А/38/40, 113, 150 жана 269-пр.); Норвегия (А/36/40, 358-п.); жана Канада (А/35/40, 169-п.) боюнча корутунду эскертүүлөрү кар.

223 Мисалы, Адам укуктары боюнча комитеттин ар жылдык баяндамасындагы анын Израиль (А/58/40, 85-п.) боюнча корутунду эскертүүлөрүндө.

224 Мисалы, Адам укуктары боюнча комитеттин ар жылдык баяндамасындагы анын Латвия (А/59/40, 65-п.) жана Грузия (А/57/40, 78-п.) боюнча корутунду эскертүүлөрүндө.

225 БУУнун АУЖКБ. 2012. Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу. Бул жерде:

Комитет диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу жөнүндө маселени караштырды. Ал ЖСУЭПтин 18-беренесин биринчи жолу «Йоон (Yoon) жана башкалар Корея Республикасына каршы» ишинде колдонду.²²⁶ Анда ал диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу 18-беренеге негизделерин, Пактынын баардык катышуучу мамлекеттерине тийиштүү экендигин билдирди. **«Юнг (Jung) жана башкалар Корея Республикасына каршы»** иште²²⁷ Комитет өзүнүн алгачкы позициясын ырастап, мамлекет укуктук жактан коргоонун майнаптуу каражатын табууга милдеттүү деген бүтүмгө келди. **«Чжонг (Jeong) жана башкалар Корея Республикасына каршы»** иште²²⁸ Комитет өзүнүн мындан мурдагы жүйөлөрүн тастыктап, «Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине болгон укуктун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Ал ар бир кишиге эгер милдеттүү аскер кызматы анын дини же ынанымдары менен шайкеш келбесе, андан бошонуу укугун берет», – деп кошумчалады.

Адам укуктары боюнча Европа соту диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугун биринчи жолу 2011-жылы **«Баятян (Bayatyan) Арменияга» каршы** иште тааныды.²²⁹ Аталган иште сот Европа Кеңешине мүчө мамлекеттердин ички укуктук тутумдарындагы жана эл аралык деңгээлде болгон маанилүү окуялардын нугунда мурдагы чечимдерин кабыл алуудан четтегени анык.²³⁰ Аталган укукка ээ болуу үчүн адам «аскерде кызмат өтөө милдети менен өз абийиринин же терең тамырлаган диний же бөлөк ынанымдарынын ортосундагы орчундуу жана чечилбес чыр-чатакты баштан өткөрүшү керек»;²³¹ ошондой эле согушка ар кандай формада катышууга же курал алып жүрүүгө бекем, туруктуу жана чын ыкластуу каршы туруму болушу абзел.²³² Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугун таануу мамлекеттерге «чыныгы жарандык мүнөздөгү, «токтотуучу же жазалоочу болуп эсептелбеген», альтернативдик жарандык кызматты сунуштоо укугун²³³ жана диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан кишинин макамын аныктоо «майнаптуу жана жеткиликтүү» болушун камсыз кылуу милдеттенмесин, анын ичинде толук көз карандысыз орган тарабынан чечимдердин кабыл алынышын шарттады.²³⁴ Эреже

https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_en.pdf, 14-бет.

226 Адам укуктары боюнча комитет. №№ 1321/2004 жана 1322/2004. 227 билдирмелер.

227 Адам укуктары боюнча комитет. №№ 1593-1603/2007 билдирмелер.

228 Адам укуктары боюнча комитет. №№ 1642-1741/2007 билдирмелер. 2011-жыл, 24-мартта кабыл алынган пикирлер.

229 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы» иши (23459/03), 2011.07.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

230 Ошондо, 101-п.

231 Ошондо, 110-п.

232 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энвера Айдемир (Enver Aydemir) Түркияга каршы» иши (26012/11), 2016.07.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>.

233 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Адян (Aryan) жана башкалар Арменияга каршы» иши (75604/11), 2017.12.10. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>.

234 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Савда (Savda) Түркияга каршы» иши (42730/05), 2012.12.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Папавасилакис

катары, сот өз практикасында доогер диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуучунун аныктамасына кирер-кирбесин; диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткандардын маселелерин майнаптуу чечүүчү альтернативалар (анын ичинде жазалоочу мүнөзгө ээ болбогондору) бары-жогун; кишилерге айырмалуу мамиле кылуунун же диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуучуларды жазалоонун мыйзамдуу максаты жана жүйөсү бары-жогун жана мындай мамиле менен жаза демократиялык коомдо өлчөмдөш жана зарыл болуп эсептелер-эсептелбесин талдайт. Аталган жагдайлар колдонуудагы мыйзамдар мамлекеттин кызыкчылыктары менен инсандын укуктарынын ортосундагы акыйкат теңдемди камсыз кылар-кылбастыгы менен бааланат.

Сот колдонулуудагы укуктук базаны карап чыгып, эмне үчүн сот практикасы бул маселеде салттуу түрдө 14-берененин басмырлоого жол бербөө жөнүндөгү жоболору менен,²³⁵ ал эми кийинчерээк сотто акыйкат териштирүү укугу тууралуу 6(1)-берене менен бирге түшүнүлөр тургандыгын тактап берди.²³⁶

Аскер кызматкерлери алардын диний ишенимине же ишмердигине байланыштуу жазга тартылганда же таасир этүү чараларына кабылган учурларда даттануулар 9-беренеге ылайык каралган. Бул иштер биринчи кезекте грек аскеринде дааватчыларга, ал эми түрк аскеринде ислам фундаменталисттери деп аталгандарга каршы көрүлгөн иш-аракеттер менен байланышкан.²³⁷

Тигил же бул кишинин диний ынанымдарын урматтоо ушунчалык маанилүү болгондуктан, кайсы бир конкреттүү динди кабыл алуунун өзү санкцияларды же иштен бошотууну актабашы керек.²³⁸

(Papavasiliakis) Грекияга каршы» иши (66899/14), 2016.15.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166850>; дагы кар. Адам укуктары боюнча Европа соту. «Дягилев Орусияга каршы» иши (49972/16), 07.09.2020. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201649>.

235 Кар. Адам укуктары боюнча Европа соту. «Н. (N.) Швецияга каршы» иши (10410/83), 11.10.1984. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74737>; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Петерс (Peters) Нидерландияга каршы» иши (21132/93), 1994.06.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1835>; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Тлимменос (Thlimmenos) Грекияга каршы» иши (34369/97), 2000.06.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.

236 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы» иши (5260/07), 2012.17.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Савда (Savda) Түркияга каршы» иши (42730/05), 2012.12.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>.

237 Кар., мисалы, Адам укуктары боюнча Европа соту. «Калаш (Kalaç) Түркияга каршы» иши (20704/92), 01.07.1997. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58042>; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Лариссис (Larissis) жана башкалар Грекияга каршы» иши (140/1996/759/958-960), 1998.24.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58139>.

238 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 368.

2. Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугун чектөө же бул укуктун жүзөгө ышырылуусуна жолтоо болуу

«Өз динин же ынанымдарын тутунуу эркиндиги мыйзамда каралган жана демократиялык коомдун коопсуздугунун кызыкчылыктары, коомдук тартипти, ден соолукту же адеп-ахлакты сактоо, бөлөктөрдүн укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн зарыл болгондо гана чектелет.²³⁹ Ушуга окшош эле чектөөлөр АУАК²⁴⁰ менен ЖСУЭПте да каралган.²⁴¹ Төмөндө аталган чектөөлөр аскер кызматын өтөп жатканда динин же ынанымдарын тутунууга карата колдонулушу мүмкүн болгон жалпы жагдайлар толугураак каралат. Сот системалык деңгээлде диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуучу кишилер үчүн альтернативдик кызматтын жоктугун социалдык «зарыл керектөө» менен гана актаса боло тургандыгын так көрсөттү.²⁴²

Кызматтын тийиштүү альтернативдик түрүнүн жоктугун актоо катары тек «мамлекеттин аймактык бүтүндүгүн сактоо зарылдыгын» көрсөтүү жетишсиз.²⁴³

Сот жекече деңгээлде мамлекеттин кимдир-бирөөнү диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуучу катары таануудан баш тартуусун андай кишинин 9-беренедө каралган укуктарын ишке ашырышына тоскоолдук катары баа берет жана жүйөө талап кылат да, мамлекеттин чечимдерди кабыл алуу тартиби 9-беренедө анын милдеттенмелерине дал келген шартта (жогоруда кар.) «өзүм билемдиги жана негизсиздиги ачык-айкын» болгон учурлардан бөлөк учурларда анын корутундуларын кабыл алат. (*«Дягилев Орусияга каршы» ишти кар.*). Бул материал жазылып жаткан учурда ишти Чоң Палатага өткөрүп берүү тууралуу өтүнүч каралып жаткан эле.

Дагы бир белгилей кетчү нерсе, мыйзамдуу чектөөлөр ынанымдарды тутунуу укугуна эмес, аларды жекече, өз алдынча аткарууга жайылтылышы мүмкүн.²⁴⁴ Каалагандай

239 АУЕК, 9(2)-берене.

240 АУАКнын 12(2, 3)-беренесинде минтип айтылат: «2. Эч ким динин же ынанымдарын тутунуу же өзгөртүү эркиндигин азайтуучу чектөөлөргө дуушар болбошу керек. 3. Динин жана ынанымдарын тутунуу эркиндиги мыйзамда каралгандай коомдун коопсуздугун, тартипти, ден соолукту же адеп-ахлакты сактоо, ошондой эле бөлөк кишилердин укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн зарыл болгондо гана чектелет».

241 ЖСУЭП 18(3)-беренесинде минтип айтылат: «Динин жана ынанымдарын тутунуу эркиндиги мыйзамда каралгандай коомдун коопсуздугун, тартипти, ден соолукту жана адеп-ахлакты сактоо, ошондой эле бөлөк кишилердин негизги укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн зарыл болгондо гана чектелет».

242 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы» иши (23459/03), 2011.07.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>, п. 123.

243 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мушфиг Маммадов (Mushfig Mammadov) жана башкалардын Азербайжанга каршы» иши (14604/08), 2020.17.01. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>, 97-п.

244 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 9-беренесин

ынанимдарды тутунуу же каалаган убакта өз динин же ынанымын өзгөртүү укугу чексиз жана шартсыз укук болуп эсептелет. Мамлекет кишилерге ишенимдердин кайсы бир тутумун таңуулоо менен жана адамдын карманып жүргөн ынанимдарын өзгөртүүгө мажбурлоо аркылуу аны аткарууга жолтоо боло албайт.²⁴⁵

3. Каралып жаткан маселеге тиешелүү иштер

2000-жылга чейин Адам укуктары боюнча Европа сотунун практикасында диний же бөлөк ынанимдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу таанылган эмес. 4(3) (b)-беренеге ылайык, бир нече доо арыздар кароо үчүн ылайыксыз деп табылган (кар., мисалы, «Г. З. (G. Z.) Австрияга каршы» иши, № 5591/72, 1973.02.04. же «К. (X.) Германияга каршы» иши, № 7705/76, 1977.05.07.). Кыйла кийинки чечимдеринде сот аскер кызматына чакырылган кишилердин арыздарын 9-беренеге ылайык, 14-берененин жоболору менен бирге карап, альтернативдик жарандык кызматтын учурдагы жоболоруна байланыштуу канааттандыруудан баш тартты (кар. «Н. (N.) Швецияга каршы» иши, № 10410/83, 1984.11.10.).

Өз алдынча укук катары диний же бөлөк ынанимдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугун таануу тууралуу кырдаалды өзгөртүү 2000-жылдан тартып ой жүгүртүү, абийир жана динге болгон эркиндиктин өңүттөрүнүн бири катары катышуучу мамлекеттердин ортосундагы дээрлик жалпы тил табышуу менен бирге жүрүп жатат.²⁴⁶

«Тлимменос (Thlimmenos) Грекияга каршы» иши:²⁴⁷ доогер, Жахаба күбөсү, жалпы аскерге чакыруу убагында аскер кийимин кийүүдөн баш тарткандыгы үчүн соттолгон. Абак мөөнөтүнүн жарымын отургандан кийин дипломдуу эсепчи кызматына алуу тууралуу өтүнүч менен кайрылган. Бирок ал оор кылмыш үчүн соттолгондуктан, анын өтүнүчү четке кагылган. Куралдуу күчтөрдө баш ийбегендиги үчүн соттолгон кишилер аларды диний же бөлөк ынанимдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан адамдар катары таануу тууралуу өтүнө ала турган (демек, аларды айыптоочу өкүмдөрдү жокко чыгаруучу) мыйзамдын бар экендигине карабастан, анын арызы четке кагылган. Кийин ал «жалаң диний ынанимдары менен байланышкан кылмыштары үчүн соттолгон кишилер менен бөлөк кылмыштары үчүн соттолгондордун ортосунда эч кандай айырмачылык» болбогондугун ырастап, мамлекеттик органдарга каршы

колдонуу боюнча колдонмо: Ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндиги. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf, 25-п.

245 Кар., мисалы, Адам укуктары боюнча Европа соту. «Иванов Болгарияга каршы» иши (52435/99), 12.07.2007. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80075>, п. 79; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мокутен (Mockutė) Литвага каршы» иши (66490/09), 2018.27.05. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181202>, 119-п.

246 Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 368.

247 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Тлимменос (Thlimmenos) Грекияга каршы» иши (34369/97), 2000.06.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.

арызданган. Ал эми даттануу болгон фактылар иш жүзүндө 9-берененин таасирине кирет». Сот ал абак мөөнөтүн өтөп бүткөндүктөн, аны аталган кесипке жолотпоо кызмат өтөөдөн баш тарткандарды тийиштүү түрдө жазалоо максатына шайкеш келбей тургандыгын негиз тутуп, 14-берене менен 9-берененин жоболору чогуу бузулгандыгын аныктады. Дипломдуу эсепчи кызматына кабыл алуу жөнүндө анын арызын карап жаткан комиссия мыйзамды колдонууга милдеттүү болсо да, доогердин укуктары зарыл тактамаларды камтыбаган Грекиянын тийиштүү мыйзамдарына карай бузулган. Сот дал ошол мамлекет тийиштүү мыйзамдарды кабыл алуу аркылуу Конвенциянын 9-беренесинде каралган доогердин өз укуктарын ишке ашырууда кысымга туш болбоо укугу бузулган деген бүтүмгө келди. Мамлекет укуктук ченемге кишилерди оор кылмыштары үчүн айыпталган кишинин дипломдуу эсепчи катары иштешине тыюу салган тийиштүү тактамаларды киргизбей, аталган укукту бузган.

«Юлке (Ülke) Түркияга каршы»:²⁴⁸ аталган доогер өз ынанымына жараша аскер кызматын өтөөдөн баш тартып, өзүн-өзү пацифист деп жарыялаган. Бир нече жолу баш тарткандан кийин көптөгөн себептер менен жоопко тартылган. Сот «Тлимменос (Thlimmenos) Грекияга каршы» ишиндеги мурдагы токтомуна таянып, 9-берененин негизинде чыгарылган тыянактарды эске албай, анын ордуна 3-беренедеги мүмкүн болгон бузулууларды текшерүү үчүн ачык-айкын чечим кабыл алды. Ал ички ынанымдары боюнча аскер кызматын өтөөдөн баш тарткандыгынын натыйжасында пайда болгон кырдаалдарды жөнгө салуунун тийиштүү каражаттары менен камсыз кылган мыйзам базасынын жоктугуна байланыштуу 3-берененин бузулгандыгын аныктап, доогердин пайдасына чечим чыгарды. Сот ошондой эле муну менен шартталган кийинки иш-аракеттер аталган доогердин аскер кызматын өтөө максатына өлчөмдөш келбейт деп тапты.

«Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы»:²⁴⁹ бул иш диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу Европа конвенциясынын 9-беренеси боюнча кепилденгенби же жокпу деген маселени караштырган биринчи учур болду.²⁵⁰ Доогер милдеттүү аскер кызматын өтөөдөн баш тартканы менен, альтернативдүү жарандык кызматты өтөөнү сунуш кылган Жахаба күбөсү болгон. Бирок ал убакта Армения андай альтернативаны камсыз кылган эмес. Ошондуктан доогер 9-берененин бузулгандыгы тууралуу билдирген. Комиссия мурда өздөрүнүн ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуучу кишилерге 9-берененин жоболорун колдонуудан баш тартканына карабастан, сот мындай чектеп чечмелөө ошол мезгилде жайылтылган идеяларга туура келет, ал эми андан бери орчундуу өзгөрүүлөр болуп өттү деп чечти.

248 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Юлке (Ülke) Түркияга каршы» иши (39437/98), 2006.24.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72146>.

249 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы» иши (23459/03), 2011.07.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

250 БУУнун АУЖКБ. 2012. Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу. Бул жерде: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_en.pdf, 15-бет.

Ал 9-берене 4(3)(b)-берене менен сөзсүз байланышта каралууга тийиш эмес деп белгиледи: «Бул жаатта сот 9-беренедө диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу жөнүндө тике айтылбайт деп белгилейт. Ошону менен бирге ал аскер кызматына каршы нааразылык аскерде кызмат кылуу озуйпасы менен анын абийиринин же терең тамырлаган диний же бөлөк ынанымдарынын ортосундагы орчундуу жана жайгарылбас чыр-чатактын айынан келип чыкса, анда ал 9-берененин кепилдиктерин колдонуу үчүн негиз болууга жетишерлик даражада төгүндөлгүс, олуттуу, бекем жана маанилүү ынанымды же көз карашты билдирет».²⁵¹ Сот мындай учурларды жекече кароо керектигин белгиледи.²⁵²

Сот ошондой эле доогерди аскер кызматынан баш тарткандыгы үчүн соттоо анын диний ынанымдарына кийлигишүү катары саналат деп тапты. Мындай кийлигишүү жүйөлүү болгонбу-жокпу деген чечим кабыл алууда, сот төмөнкүлөрдү талдады: i) ал мыйзамда каралганбы? (ii) 2-пунктта аныкталган бир же бир нече мыйзамдуу максаттарды көздөгөнбү? жана (iii) ал демократиялык коомдо зарыл болгонбу? Сот мыйзамдын талаптарына баа берген жок, бирок айыптоочу өкүм чыгып жаткан учурда Армениянын мамлекеттик органдары альтернативдүү жарандык кызмат киргизүү милдеттенмесин өзүнө алгандыктан, мыйзамдуу максат болгон эмес деп чечти. Мындай кийлигишүү демократиялык коомдо зарыл болгон-болбогондугун аныктоодо сот армян тутуму ички ынанымдары боюнча аскер кызматынан бошотуунун кайсы бир жолун караштырбай, аскер кызматынан баш тарткандарды жазалагандыгын белгиледи. Ошентип, ал жалпысынан, коомдун кызыкчылыктары менен аталган доогердин ортосундагы калыс теңдемди камсыз кылган жок деп тапты.

Мындан тышкары, Армениянын альтернативдүү жарандык кызматты түзүүгө макул болуу фактысы абийир эркиндиги аскер кызматын кабыл албоого да байланыштуу деп моюнга алгандыгын кабарлайт, андыктан бул маселени диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткандарды жазалоо аркылуу эмес, альтернативдик чараларды киргизүү жолу менен чечүү зарыл. Ошентип, мындай кийлигишүүнү актагыдай зарыл социалдык муктаждык болгон эмес. Натыйжада сот өз тарыхында биринчи жолу диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуунун негизинде 9-беренени бузуу фактысын аныктады.

«Эрсеп (Ерҗер) Түркияга каршы»:²⁵³ доогер, Жахаба күбөсү аскер кызматын өтөөдөн баш тартып, иши жыйырма бештен ашык жолу угулган соң, качкын катары жоопко тартылган. Конвенциянын 9-беренесинин негизинде арызданды. Диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан кишилердин макамын жөнгө салуучу тийиштүү мыйзам базасы жана кызматтын альтернативдүү формасынын

251 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы» иши (23459/03), 2011.07.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>, 110-п.

252 Ошондо.

253 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Эрсеп (Ерҗер) Түркияга каршы» иши (43965/04), 2011.22.11. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-313>.

жоктугуна байланыштуу өкмөт тарабынан доогерге каршы көрүлгөн чаралардын зарылдыгы болбогондуктан, сот 9-берененин бузулуу фактысын аныктады.

Сот **«Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы»** ишиндеги жүйөнү колдонду²⁵⁴ да, «Түркиядагы колдонулуучу милдеттүү аскер кызматы тутуму жарандарга диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан кишилер үчүн орчундуу кесепеттерди алып келген милдеттенмелерди жүктөй» тургандыгын белгиледи. Ал эми «Мындай тутум коомдун кызыкчылыктары менен диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткандардын ортосундагы калыс теңдемди камсыз кылган жок. Буга ылайык, доогердин абийири менен ынанымдарынын талаптарын эске албай аныкталган жаза демократиялык коомдогу зарыл чара болушу мүмкүн эмес эле» деп чечти. Кийинчерээк сот Конвенцияда бекитилген укуктарга шайкеш келтирүү үчүн улуттук мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүнү талап кылды.

«Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы»:²⁵⁵ доогер, Жахаба күбөсү диний ынанымына жараша милдеттүү аскер кызматын өтөөдөн баш тарткандыгына карабай, аскер кызматына мажбур чакырылган. Өз кошунуна келип, ал аскер кийимин кийүүдөн баш тарткан. Кийин ага каршы жазык өндүрүшү ачылып, аскер-аба күчтөрүнүн командачылыгынын трибуналы эркинен ажыратууга бир нече өкүм чыгарган. Доогер камакта кармалган учурда жаман мамилеге жана коркутуп-үркүтүүгө да дуушар болгондугун айткан. Палата 3 жана 9-беренелердин бузулуу фактысын аныктаган. Анткени альтернативдүү кызмат өтөө мүмкүнчүлүгү болгон эмес, ал эми каралып жаткан аскер кызматы тутуму коомдун кызыкчылыктары менен диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан аталган доогердин ортосундагы калыс теңдемди камсыз кылган жок. Демек, берилген жазалар демократиялык коомдо зарыл болгон эмес деп табылган. Палата 6(1)-берененин дагы бузулуу фактысын аныктаган.

«Савда (Savda) Түркияга каршы»:²⁵⁶ диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартып, өзүн-өзү пацифист деп жарыялаган доогер аскер кызматынан качып кеткен. Абак мөөнөтүн өтөп бүткөндөн кийин, ага аскер кызматын өтөөгө буйрук берилген, бирок ал форма кийүүдөн баш тартып, өзүн диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуучу катары жарыялаган. Бир нече жазык сот өндүрүшүнөн жана «коомго жат илдетке чалдыккан» деген диагноздунан кийин доогер аскер кызматынан бошотулган.

Аталган доо арыз Түркияда таанылбаган жана ага карата мамлекеттик ички укуктук коргоо камсыздалбаган 9-беренеге ылайык диний же бөлөк ынанымдары боюнча

254 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Баятян (Bayatyan) Арменияга каршы» иши (23459/03), 2011.07.07. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

255 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы» иши (5260/07), 2012.17.04. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

256 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Савда (Savda) Түркияга каршы» иши (42730/05), 2012.12.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>.

аскер кызматынан баш тартуу укугуна тиешелүү эле. Сот 9, 3 жана 6(1)-беренелердин бузулуу фактысын аныктады. Сот мамлекеттик органдар доогерге диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан кишинин макамын алууга укугу бар же жоктугун аныктоого, муну менен 9-беренедө кепилденген өз кызыкчылыктарын коргоого мүмкүнчүлүк берген майнаптуу жана жеткиликтүү иш-аракеттердин ыраатын сунуш кылууга милдеттүү болгон деген жүйө келтирди. Муну сунуш кыла албаган тутум коомдун кызыкчылыктары менен диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан аталган доогердин ортосундагы калыс теңдемди камсыз кылган жок. Көрүнүп тургандай, тийиштүү органдар 9-берененин негизинде өз милдеттенмелерин аткарган жок.

«Энвер Айдемир (Enver Aydemir) Түркияга каршы»:²⁵⁷ аталган доогер аскерге чакырылгандан кийин кызмат өтөөдөн баш тартып, өзүн диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан адам деп жар салган. Жазык сот өндүрүшүнүн жүрүшүндө ал Түркиянын жарыкчыл принциптерин кабыл албай тургандыгын жана «Түрк Республикасына тиешелүү аскер кийимин» кийбей турган чечимин жактоо максатында ислам шариятын тутунарын айткан. Ал камакта кармалган убакта аны аскер кийимин кийүүгө мажбурланып, ал түрдүүчө жаман мамилеге кириптер болгонун айткан. Сот Адам укуктары боюнча комитет диний же бөлөк ынанымдары боюнча өлүмгө алып келүүчү күчтү колдонуу милдети менен байланышкан аскер кызматынан баш тартуу тууралуу концептуалдуу түшүнүктү иштеп чыкканына шилтеме жасап, анын жеке юриспруденциясынын нугунда диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартканы согуштун каалагандай түрүнө катышууга же курал-жарак алып жүрүүгө бекем, дайыма жана чын ыкластан каршы туруу да болуп эсептелерин белгиледи. Ал ошондой эле «Келишим түзүүчү мамлекеттер алар диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугун тааныган жагдайларды аныктоодо жана буга байланышкан нааразылыктарды кароо үчүн механизмдерди түзүүдө айрым бир өзү билүү эркиндигинен пайдалангандыгын» да белгиледи.

Доогердин ынанымдары анын аскер кызматын өтөөдөн баш тартуусуна негиз болгон-болбогондугун талдап, сот «баардык эле пикирлер же ынанымдар Конвенциянын 9-беренесинин 1-пунктунун алкагына туура келе бербей тургандыгын» белгиледи.

Доогердин даттануулары 9-берененин 1-пунктунун экинчи бөлүгүндөгү маанисиндей сыйынуу, диний жана ырым-жырым жөрөлгөлөрүн аткаруу жана окуу аркылуу диний же ынанымдарын тутунуу формаларына тийиштүү болгон эмес. Мындан тышкары, 9-берененин 1-пунктунда колдонулуучу «диний жөрөлгөлөрдү аткаруу» дин же ынанымдардын таасиринде ишке ашырылуучу же алар себепчи болгон ар бир иш-аракетти камтыбайт... Далилдер... анын айткан ынанымдары согуштун каалагандай түрүнө катышууга же курал-жарак алып жүрүүгө бекем, дайыма жана

257 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энвер Айдемир (Enver Aydemir) Түркияга каршы» иши (26012/11), 2016.07.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-163456>.

чын ыкластан каршы туруу ниетин камтыйт деп болжолдоого негиз болгон жок. Ошентип, сот доогердин аскер кызматына каршы турушу анын аскер кызматын өтөө милдети менен олуттуу жана элдешкис карама-каршылыкта болгон чын ыкластуу диний ынанымдары түрткү болгон деп тыянак чыгарууга жетиштүү далилдерди ала алган жок».²⁵⁸ Демек, доогердин ички ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартышына диний же дагы башка ынанымдары себеп болбогондуктан, сот 9-берененин негизинде берилген аталган өтүнүчтү кароодон баш тартты. Буга карабастан, материалдык дагы, процессуалдык дагы укуктун ченемдери бузулгандыгына байланыштуу, сот 3-берененин бузулуу фактысын аныктады.

«Папавасилакис (Papavasilakis) Грекияга каршы» иши:²⁵⁹ доо арыз өзүн-өзү Жахаба күбөсүмүн деп атап (бирок чокундурулбай эле), зомбулукка каршы чыккан жана ушул себептүү альтернативдүү жарандык кызмат өтөө тууралуу арыз жазган Грекиянын жараны тарабынан берилген. Грек мыйзамдарына ылайык, мындай кызматка каттоо белгилүү кишилерден турган Атайын кеңештин корутундусунун жана документтердин негизинде же угуунун натыйжасында Улуттук коргоо комитетинин чечими менен аткарылат. Анын өтүнүчү четке кагылып, кийинчерээк ага баш ийбегендиги үчүн айып төлөө буюрулган.

Сот: «Мамлекеттер диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткандарга макам берүү тууралуу өтүнүчтөрдү кароонун ички мыйзамдарына ылайык жол-жоболордун болушун камсыз кылуу менен эле чектелбей, мындай маселелерди оң чечиши, мындай жол-жоболордур майнаптуу жана жеткиликтүү кылышы керек эле. Мындай жол-жоболордун майнаптуулугунун орчундуу шарттарынын бири аны аткаруучулардын көз карандысыздыгы болуп эсептелет», – деп чечти.²⁶⁰ Өзүнүн мурдагы чечимине таянып, сот диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан кишилерди аскер сотуна келүүгө мажбур кылууга тиешелүү негиздүү кооптонуулар да бар экендигин белгиледи.

Ал диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткан киши тек аскер мүнөзүндөгү укук бузгандыгына байланыштуу жалаң аскер сотуна чакырылып, куралдуу күчтөрдө кызмат өтөп жаткан судьялардын алдына баруу зарылдыгынан чочулашы мүмкүн экендигин моюнга алды. Аталган адам сот бир тарап катары калыстыктан тайышы жана бир жактуу таасирге алдырышы мүмкүн деп жүйөлүү чочулашы ыктымал (жогорудан Фети Демирташ (Feti Demirtaş ишин да кар.). Буга байланыштуу сот эгер жарандык жак болгон Кеңештин келбей калган эки мүчөсү катышканда, Кеңештин көпчүлүк мүчөлөрү жарандык жактарды түзмөк деп белгиледи. Соттун пикири боюнча «ошентип, доогердин диний жамааттын мүчөсү болбой

258 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2016. «Энвер Айдемир (Enver Aydemir) Түркияга каршы» иши боюнча укуктук корутунду (26012/11). Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-11230>.

259 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Папавасилакис (Papavasilakis) Грекияга каршы» иши (66899/14), 2016.15.09. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166850>.

260 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2016. «Папавасилакис (Papavasilakis) Грекияга каршы» иши боюнча укуктук корутунду (66899/14). Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-11317>.

туруп, аскер иерархиясында жогорку кызматтарды ээлеген адис офицерлерге өзүнүн идеологиялык ынанымдарын түшүндүрүп бере албайм деп, негиздүү чочулашы мүмкүн».²⁶¹ Аедыктан сот компетенттүү органдар 9-беренеге ылайык, диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тарткандардын арыздарынын негиздүүлүгүнө баа берүү максатында – жол-жоболордун майнаптуулугун кепилдикке алуу жана сурам жүргүзүүчү комиссияларда аскер кызматкерлери менен жарандык жактар бирдей катышуусу үчүн – атайын комитеттер тарабынан сурам жүргүзүүнү камсыздоо боюнча оң милдеттенмесин аткарган эмес деп тапты.

«Адян (Adyan) жана башкалар Арменияга каршы»:²⁶² 9-берене боюнча доо арыз аскердик дагы, жарандык дагы кызмат өтөөдөн баш тартканы үчүн жаза мөөнөтүнүн эркинен ажыратылуу түрүнүн бир бөлүгүн отургандан кийин сунуш кылынган альтернативдүү жарандык кызмат нукура жарандык мүнөздө болгон эмес, анткени аны аскер органдары жетектеген деп билдирген Жахаба күбөлөрүнүн тобу тарабынан берилген. Сот мамлекеттик органдар 9-берене боюнча өз милдеттенмелерин аткарды деп тыянак чыгаруу үчүн бир гана альтернативдик кызматтын болушу жетишсиз деп тапты. Ал эгер мамлекет мыйзам деңгээлинде же практикада аскер кызматына табияты боюнча токтотуучу жана жазалоочу болбогон жарандык мүнөздөгү альтернативдүү кызмат тутумун сунуш кылбаса, Конвенциянын 9-беренесинде кепилденген диний же бөлөк ынанымдары боюнча аскер кызматынан баш тартуу укугу анда ал кыял бойдон калат деп эсептейт.

Сот ырастагандай, альтернативдик кызмат өтөөчү кишилер аткарган жумуш жарандык мүнөздө болгону менен, «аткарылуучу иштин мүнөзү альтернативдүү кызмат иш жүзүндө жарандык мүнөзгө ээ же эмес экендигин аныктоодо эске ала турган факторлордун бири гана болуп саналат. Бул маселени чечүүдө башкаруу, көзөмөлдөө, колдонулуудагы эрежелер жана сырткы атрибуттар дагы орчундуу мааниге ээ болушу ыктымал».²⁶³ Альтернативдүү жарандык кызматтын мүнөзүнө баа берүү менен сот кошумча эки тыянак чыгарды. Биринчиден, аталган альтернативдүү кызмат башкаруу жана көзөмөлдөө өңүтүнөн алганда аскер тутумунан жетиштүү түрдө ажыратылган эмес, анткени аскер кызматкерлери тандалма текшерүү, уруксатсыз катышпай калуу, которуштуруулар, тапшырыктар сыяктуу жагдайларда дагы аталган альтернативдик кызматты жетектөөгө жана уюштурууга катышкан. Аскер эрежелерин колдонууга келсек, мындай кызматты өтөөчү жарандык жактар аскер кийимдерин кийүүгө тийиш болгон. Экинчиден, сот альтернативдүү кызматтын узактыгы (аскер кызматындагы 24 айдын ордуна 42 ай) кармоочу, атүгүл жазалоочу натыйжага ээ болгондугун белгилеген.

261 Ошондо.

262 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Адян (Adyan) жана башкалар Арменияга каршы» иши (75604/11), 2018.12.01. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>.

263 Ошондо, 68-п.

Ошондуктан сот мамлекеттик органдар тийиштүү түрдө доогерлердин абийир жана ынаным талаптарын эске албагандыктан жана альтернативдүү кызмат тутумун кепилдикке албагандыктан, жалпысынан коомдун кызыкчылыктары менен аталган доогердин ортосундагы калыс теңдемди камсыз кылуучу (демократиялык коомдо зарыл болгон) 9-берене бузулган деп чечти.

«Мушфиг Маммадов (Mushfig Mammadov) жана башкалар Азербайжанга каршы»²⁶⁴ доогерлер, Жахаба күбөлөрү, алардын альтернативдүү жарандык кызмат өтөө тууралуу өтүнүчү мамлекеттик органдар тарабынан четке кагылып, алар жоопко тартылып, эркинен ажыратууга өкүм кылынгандан кийин 9-берене боюнча даттанышкан. Өзүнүн мурдагы практикасынын негизинде сот улуттук деңгээлде көрүлгөн чаралар жүйөлүү жана өлчөмдөш болгон-болбогондугун талдап көрдү. Сот альтернативдүү кызмат тутумунун жоктугуна байланыштуу 9-беренедө каралган укуктарды ишке ашырууга тоскоолдук кылууга тең болгон жана демократиялык коомдо зарыл болбогон 9-берененин бузулуу фактысын аныктады. Сот Азербайжан өкмөтүн тийиштүү мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүгө милдеттендирди.

264 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мушфиг Маммадов (Mushfig Mammadov) жана башкалар Азербайжанга каршы» иши (14604/08), 2020.17.01. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>.

Чогулуу менен биригүү эркиндиги

1. Сыпатталышы жана укуктук документтер

«ЕККК/ЕККУнун Хельсинки корутунду актысында жана башка көптөгөн келишимдерде баардык катышуучу мамлекеттер тынч жыйындарын коргоо, жеке кишилердин бөлөктөр менен биригүү укугун сыйлоо – атүгүл алар өкмөттү сындаган же дегеле бөтөнчө пикир айтышса – милдетин алышкан».²⁶⁵ Чогулуш жана биригүү эркиндигин улуттук жана эл аралык мыйзамдарда бекемдөөнүн тарыхы узак мезгилди камтыйт. Джереми Бентам (Jeremy Bentham) 1776-жылдагы «Өкмөт жөнүндө үзүндүлөр» деген эмгегинде биригүү эркиндигин «аткаруу бийлиги органдарынын кийлигишүүсү юридикалык көз караштан алганда туура болгонго чейин нааразылар өз маанайын билдирип, өз пландарын макулдаша алган жана макул болбоонун баардык түрлөрүн колдонгон (аталган көтөрүлүштөн тышкары) коопсуздук» катары сыпаттаган.²⁶⁶

Ошондон бери чогулуш жана биригүү эркиндиги концепциясы өзгөрүүлөргө учурап, азыркы мезгилде адам укуктары боюнча документтердин өзөгү катары саналат. Чогулуу эркиндиги өзүнө максаты саясий, диний же рухий, социалдык же дагы бөлөк болгон көпчүлүк менен же жекече чогулууну, маршруттарды, жүрүштөрдү, демонстрацияларды жана иш таштап отурууну камтыйт. Чындыгында, каалагандай чогулуш тынч өтсө, анын максаттарына эч кандай чектөө коюлбашы керек. Эгер бузук максатты көздөбөсө, кокус болуп кетүүчү зомбулуктарга шылтоолоп чогулуу эркиндигине болгон укукту кепилдик менен коргобой эле коюш керек дегенди билдирбейт.²⁶⁷ Бирок Конвенциянын баалуулуктарына кайчы келген ишмердик менен алектенген бирикмелер 11-беренедө каралган коргоодон пайдалана алышпайт. Анткени 17-берененин жоболору Конвенцияны ал кепилдеген укуктарды жокко чыгаруу же аларды ашкере чектөө үчүн колдонууга тыюу салат.²⁶⁸

265 Европадагы коопсуздук жана кызматташтык комиссиясы. Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жерде: <https://www.csce.gov/issue/freedom-association-and-assembly>.

266 «Чогулуш жана биригүү эркиндиги». Дүйнө өлкөлөрүнүн өкмөттөрү: жарандардын укуктары жана милдеттери боюнча глобалдык колдонмо. Encyclopedia.com. (2020-жыл, 30-сентябрь). Бул жерде: <https://www.encyclopedia.com/international/legal-and-political-magazines/freedom-assembly-and-association>; дагы кар. Бентам, Джереми (Bentham, Jeremy) – Кошумча библиография [кайрылган датасы: 2020-жыл, 10-июль]. Бул жерде: <https://www.encyclopedia.com/people/philosophy-and-religion/philosophy-biographies/jeremy-bentham>.

267 Европа кеңеши. Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жерде: <https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/la-liberte-de-reunion-et-dassociation>.

268 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 11-беренесин пайдалануу боюнча колдонмо: Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf, 109-п.

Биригүү эркиндиги алар аркылуу жалпы максаттарды көздөгөн уюмдарды түзүү үчүн башкалар менен биригүү укугун бекемдейт. Ал муну менен бирге өз мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын коргоо үчүн кесиптик кошундарды түзүү укугун да караштырат. Кесиптик кошундардан тышкары, бирикмелердин эки түрү: саясий партиялар менен диний уюмдар өзгөчө мааниге ээ.²⁶⁹

Конвенциянын 11(1)-беренесинде ар ким тынч жыйындар жана бөлөктөр менен биригүү укугуна, анын ичинде кесиптик кошундарды түзүү жана өз кызыкчылыктарын коргоо үчүн аларга кирүү укугуна да ээ деп айтылат.²⁷⁰ АУЖДнын 20-беренесинде минтип айтылат: (1) ар бир адам тынч жыйындар менен бирикмелердин эркиндигине болгон укукка ээ жана (2) эч ким кайсы бир бирикмеге күчтөп кошулууга тийиш эмес. ЖСУЭПтин 21-беренеси тынч жыйындарга болгон укукту таанууну кепилдикке алат. БУУ тынч чогулуш жана биригүү укугу боюнча Атайын баяндамачыны дайындады. Атайын баяндамачы тынч чогулуш жана биригүү менен байланышкан глобалдык, регионалдык жана жергиликтүү тенденциялар жана маселелер жөнүндө маалымат чогултууга жана алмашууга; аталган укуктарды кантип колдоп-кубаттоону камсыз кылуу боюнча сунуштамаларды берүүгө; бул укуктарды ишке ашыруучу кишилерге карата укук бузуулар, басмырлоо, коркутуп-үркүтүү же күч колдонуу, кысмакка алуу, куугунтуктоо, опузалоо же репрессия жүз бергени тууралуу кабарлоого ыйгарым укуктуу.²⁷¹

Тынч жыйындар укугу ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине болгон укук (9-берене) жана эркин пикир билдирүү (10-берене) укугу менен тыгыз байланышкан. 10-11-беренелер (чогулуш жана биригүү эркиндиги) демократиялык коомдун негизги өзөгү болуп эсептелет жана чектелип чечмеленбөөгө тийиш.²⁷² Пикирлерди жана аларды эркин туюндурууну коргоо 11-берененин негизги элементтеринин бири болуп саналат.²⁷³ Ошентип, 11-берене чогулуу эркиндигин ишке ашыруунун максаты жеке пикирлерди туюндуруу жана коомдук талкуулар жана нааразылыкты ачык-айкын туюндуруу үчүн форумду камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү болуп эсептелген 10-берененин алкагында каралышы абзел.²⁷⁴

269 Европа кеңеши. Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жерде: <https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/la-liberte-de-reunion-et-dassociation>.

270 АУЕК, 11(1)-берене.

271 Кар. Бириккен Улуттар Уюмунун адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын башкармасы. Бул жерде: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/AssemblyAssociation/Pages/SRFreedomAssemblyAssociationIndex.aspx>.

272 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 11-беренесин пайдалануу боюнча колдонмо: Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf, п. 1.

273 Ошондо, 3-п.

274 Ошондо, 4-п.

2. Чогулуш жана биригүү эркиндигинин чектелиши же аны ишке ашырууга тоскоолдук кылуу

Чогулуш жана биригүү эркиндигине болгон укук чексиз эмес. ЖСУЭПтин 4-беренесине ылайык, мамлекеттер Пакт боюнча кээ бир милдеттенмелерден, анын ичинде, «улуттун өмүрү коркунучка тушугуп, ал тууралуу расмий билдирүү болгон мамлекеттеги өзгөчө абал учурунда» чогулуш жана биригүү эркиндигине болгон укугу боюнча жа милдеттенмеден да чегинген чараларды көрө алат. Мындай чаралар «абалдын курчугу талап кылган даражада жана мындай чаралар эл аралык укук боюнча алардын бөлөк милдеттенмелерине кайчы келбеген шартта жана расасына, терисинин түсүнүн, жынысынын, тилинин, дининин же социалдык тегинин негизинде басмырлоого алып келбеген учурда гана көрүлүшү мүмкүн».²⁷⁵ ЖСУЭПтин 2-беренесинде каралгандай, чогулуу эркиндигине болгон укукту колдонууга демократиялык коомдо мамлекеттик же коомдук коопсуздуктун кызыкчылыктарын, коомдук тартипти, калктын ден соолугун же адеп-ахлагын сактоо же бөлөк кишилердин укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн зарыл болгон, мыйзамда көрсөтүлгөндөн бөлөк учурларда эч кандай чектөө коюлбайт. 22(2)-берене бирикмелердин эркиндигине карата ушундай эле жобону камтыйт.

Европа конвенциясынын 11-беренесине ылайык, чогулуш жана биригүү эркиндиги үч негизги элементти: тынч чогулуу эркиндигин, бөлөктөр менен биригүү эркиндигин жана кесиптик кошундарды түзүү жана өз кызыкчылыктарын коргоо үчүн андай кошундарга кирүү укугун камтыйт. Андан ары 11-беренеде минтип айтылат: «Аталган укуктарды ишке ашырууга мыйзамда каралган жана демократиялык коомдо улуттук коопсуздук жана коомдук тартиптин кызыкчылыктары үчүн, башаламандыктар менен кылмыштарды алдын алуу максатында, бөлөк кишилердин ден соолугун же адеп-ахлагын сактоо же укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн зарыл болгондон бөлөк учурларда эч кандай чектөө коюлбайт.

Аталган берене куралдуу күчтөрдүн, полициянын же мамлекеттин административдик органдарынын курамына кирген кишилер тарабынан бул укуктарга мыйзамдуу чектөө киргизүүгө тоскоол болбойт.²⁷⁶ Бул аскер кызматына чакырылган кишилерге аталган ченемдин таасир этүү жана колдонуу чөйрөсүн так аныктайт. Соттун практикасында андан ары 11-берененин 2-пунктуна ылайык, мамлекет өз кызматкерлеринин чогулуш жана биригүү эркиндигин урматтоого милдеттүү болуу менен бирге, куралдуу күчтөрдүн, полициянын же аталган мамлекеттин административдик органдарынын курамына кирген кишилер тарабынан ага бул укуктарга мыйзамдуу чектөө киргизүүгө уруксат берилет деп айтылат.²⁷⁷

275 ЖСУЭП, 4-берене.

276 АУЕК, 11(2)-берене.

277 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 11-беренесин пайдалануу боюнча колдонмо: Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf

Азыркы убакка чейин Европа сотунун тажрыйбасында негизинен мамлекеттик кызматкерлердин чогулуу эркиндигине болгон укукту эмес, биригүү эркиндигине болгон укукту чектөө каралган.²⁷⁸

11-беренедө каралган укуктарды ишке ашырууга тоскоолдук кылуу «демократиялык коомдо зарыл» болуп саналар-саналбасы боюнча сот куралдуу күчтөрдүн, полициянын же мамлекеттин административдик органдарынын курамына кирген кишилердин кесиптик кошундарды түзүү жана аларга кирүү укугун ишке ашырууга мыйзамдуу чектөөлөр киргизилет деп тастыктады. Бирок 11-беренедө көрсөтүлгөн чегинүүлөр белгилүү жагдайларда, тактап айтканда, мындай кишилердин бирикмелерге болгон укугун актоочу ынанымдуу жана орчундуу себептер болгон учурларда гана колдонулууга тийиш.

11-берененин 2-пунктунун маанисине зарылдык бар-жогун аныктоодо Макулдашуучу мамлекеттердин өзү билгендей чечүү эркиндиги чектелет да, бул мыйзамдарды сакталышына, алардын ченемдеринин колдонулушу тууралуу чечимдерге, анын ичинде көз каранды эмес сот тарабынан кабыл алынуучу чечимдерге катуу көзөмөл жүргүзүү менен байланыштырылат.²⁷⁹ Сот көбүнчө демократиялык коомдогу зарылчылыкты караштырууну аталган кийлигишүү «өзгөчө социалдык муктаждыкка» жооп кылуу болуп саналабы деген маселеден баштайт. Мисалы, уюмдарды түзүүгө болгон укукту чектөө өзгөчө социалдык муктаждыкка жооп болуп саналар-саналбасын аныктоо үчүн кесиптик кошунду түзүү же анын ишмердиги мамлекетке же демократиялык коомго жетиштүү даражада түздөн-түз кооп туудурууна ынанымдуу далилдин болушу абзел. Мындай коркунучтун болушуна биринчи кезекте өзү билгендей чечүү жагынан кеңири укугу бар мамлекеттик бийлик органдары баа берет. Бирок алар сот тарабынан жүргүзүлүүчү соттук көзөмөлдү алмаштыра албайт.²⁸⁰

Кийлигишүү анын өлчөмдөштүгүнө аныктоого шайкеш келиши керек, т.а. жогоруда белгилегендей, инсандын укуктары менен өзү өкүлү болуп саналган мамлекет менен коомдун кызыкчылыктарын теңдөөгө тийиш. Мамлекеттик органдар көрсөткөн себептер орчундуу жана жетиштүү болушу шарт. Бул мамлекеттик органдар 11-беренедө бекемделген принциптерге ылайык стандарттарды колдонууга тийиш дегенди билдирет.

Мындан тышкары, алар өз чечимдерин тийиштүү фактыларга алгылыктуу баа берүүгө негиздеши керек.²⁸¹

278 Ошондо.

279 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Тюм Хабер Сен (Tüm Haber Sen) жана Цинар (Çinar) Түркияга каршы» иши (28602/95), 2006.21.05. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72521>.

280 William A. Schabas. 2015. The European Convention on Human Rights: A Commentary. Oxford University Press.

281 Ошондо.

Ал эми конкреттүү аскер кызматкерлери жана башка мамлекеттик кызматкерлер тууралуу айта турган болсок, сот 11(2)-беренеге ылайык аскер кызматкерлерине жана башка мамлекеттик кызматкерлерге мыйзамдуу түрдө коюлуучу чектөөлөр 11-беренедө каралган укуктарды «ишке ашырууну» чектөө менен гана чектелиши абзел деп ачык-айкын айтты. Бул көрүлгөн чаралар «уюмдарды түзүү укугунун маңызын» бурмалабашы керек дегенди билдирет. **(кар. «Демир (Demir) Түркияга каршы»)**. Алсак, аскер кызматкерлерине кесиптик кошундарды түзүүгө, аларга кирүүгө толуктыюу салуу мыйзамсыз болор эле **(кар. «Демир (Demir) Түркияга каршы», «Адефдромил (Adefdromil) Францияга каршы», «Мателли (Matelly) Францияга каршы»)**. Тескерисинче, алардын иш таштоого болгон укугун жүзөгө ашырууга тоскоолдук кылууга же мындай укукту чектөөгө жол койсо болот **(кар. «Огневенко Орусияга каршы», 72-п.)** Кайсы учур болбосун, чегинүүлөр сөзмө-сөз чечмеленүүгө тийиш болгондуктан, жүйө катары «ынанымдуу жана орчундуу себептер» талап кылынат **(кар. «Демир (Demir) Түркияга каршы»)**. Коомдогу аскердин ордун эске алуу менен, сот куралдуу күчтөрдүн саясий бейтараптыгы каалагандай демократиялык коомдун мыйзамдуу максаты болушу зарылдыгын моюнга алат. Ошентип, аскер кызматына чакырылган кишилер үчүн биригүү эркиндигине айрым чектөөлөрдү киргизүүгө жол коюлат.²⁸² Бул көз караш **«Эрдель (Erdel) Германияга каршы»**:²⁸³ ишин кароо үчүн алгылыктуу деп табуу тууралуу чечимде чагылдырылган: аталган доогер ишмердиги ошол убакта конституцияны коргоо боюнча башкармалыктын тыкыр көңүл чордонунда болгон саясий партиянын мүчөсү эле. Акырында, аны чакыруу жөнүндө чакыруу кагазы чакыртылып алынды. Коргоо округунун командачылыгы жана Германиянын административдик соттору чакыруу кагазын чакыртып алуу конституция жана демократиянын кепилдиги катары түптөлгөн немис аскериндеги ашкере солчул экстремисттик идеология түрткү болуучу кандайдыр бир жазык кылмыштарын жасоодон алдын алуу үчүн зарыл болгон деген пикирге келишти. Сот куралдуу күчтөрдүн саясий бейтараптыгы мыйзамдуу максат болуп саналарын, Үчүнчү рейхтин тушунда болгон окуяларга байланыштуу ал Германияда өзгөчө мааниге ээ экендигин жана Федералдык Республиканын конституциясы «өзүн коргоого жөндөмдүү демократия» принцибинде негизделгендигин белгиледи. Чакыруу тууралуу чакыруу кагазын чакыртып алуу, анын натыйжада 10-беренедө каралган доогердин пикирин эркин билдирүү укугуна бөгөт болуу алардын доогердин өзү үчүн салыштырмалуу чектелген кесепеттерин жана аталган саясий партиянын конституцияны жактагандыгы боюнча кооптонуу үчүн салыштырмалуу күчтүү далил болуучу негизди эске алуу менен толук жүйөлүү деп табылды.

Сот мындай талдоо 11-беренедө каралган укуктарды ишке ашырууга кандайдыр бир тоскоолдук кылууга карата да жүргүзүлгөндүгүн аныктады. Демек, даттануу эч негизсиз деп четке кагылган.

282 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Эрдель (Erdel) Германияга каршы» иши (30067/04), 2007.13.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79618>.

283 Ошондо.

Куралдуу күчтөрдө зарыл болгон тартипти сактоого багытталган чаралар дагы мыйзамдуу максатты көздөйт. Бул 10-беренеге ылайык, пикирлерди эркин туюндуруу нугунда жогоруда талкууланган **«Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы»** ишинде чагылдырылган.²⁸⁴ Фактылардын негизинде сот 11-беренеге каралган укуктарды ишке ашырууга тоскоолдук болгон жок деп тапты (негиздөө тууралуу маселе жаралбагандыгы эске алынды). Ошону менен бирге 10 жана 11-беренелердин ортосундагы тыгыз байланыш кайсы бир даражада аскер тартибин сактоо чогулуш жана биригүү эркиндигине ыктымал чектөөлөрдү киргизүүнү актагыдай мыйзамдуу максатты да билдирет.

Конвенцияда каралган бул жалпы принциптерден тышкары, мамлекеттер ортосунда аскер кызматкерлеринин нугунда биригүү эркиндиги менен байланышкан маселелер кантип каралууга тийиштиги (кесиптик кошундарды же аларга окшош уюмдарды түзүү) боюнча бир пикир жок. ЕККУ/ДИАУБ-DCAFтын Адам укуктары жана аскер кызматкерлеринин негизги эркиндиктери боюнча маалымдамасында ЕККУга мүчө мамлекеттердин үч негизги мамилеси аныкталган. Мындай мамилелер ар кайсы өлкөлөрдө ар түрдүү: айрымдарында мындай уюмдарга тыюу салынса, бөлөктөрдө расмий каржылануучу бирикмелер бар, ал эми үчүнчүлөрдө көз карандысыз аскер бирикмелери менен кесиптик кошундарга уруксат берилген.²⁸⁵

Бул жагынан аскердеги командирлер ар кайсы мезгилде куралдуу күчтөрдө кесиптик кошундарды түзүүгө уруксат берүү боюнча тынчсыздануусун билдирип келишкен.²⁸⁶ Соттун кесиптик кошундардын ишмердиги куралдуу күчтөрдүн озуйпасынын бөтөнчөлүктүү мүнөзүн эске алуу аркылуу ыңгайлашууга тийиштигине жана кесиптик бирикмелердин жана алардын мүчөлөрүнүн иш-аракеттеринин түрүнө жана пикирлерин туюндурууга кыйла чектөөлөр киргизилиши мүмкүн экендигине макулдугуна карабай, өз кызыкчылыктарын коргоо үчүн бирикмелерди түзүүгө мыйзам негизинде толук тыюу салууга мүмкүн эмес.

Мамлекеттер 11-беренеге бекемделген укуктарды ишке ашырууга тоскоолдук кылуучу мыйзамсыз чараларды көрүүдөн карманууга тийиш. Чогулуш жана биригүү эркиндигинин маңызын жана анын демократия менен тыгыз байланышын эске алганда, каалагандай кийлигишүүнү актоо үчүн ынандуу жана орчундуу себептер болушу керек.²⁸⁷ 11-берененин негизги максаты инсандын аталган берене коргогон укуктарын ишке ашырышына мамлекет тарабынан мыйзамсыз тоскоолдук

284 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» иши (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 1976.08.06. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

285 ЕККУ/ДИАУБ-DCAF. 2008. Аскер кызматкерлеринин адам укуктары жана негизги эркиндиктери боюнча маалымдама. ЕККУнун Демократиялык институттары жана адам укуктары бюросу тарабынан чыгарылган. Бул жерде: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/HandbookHumanRightsArmedForces-080409.pdf>.

286 Jennifer Mittelstadt. 2011. "The Army is a Service, Not a Job": Unionization, Employment, and the Meaning of Military Service in the Late-Twentieth Century United States. In *International Labor and Working-Class History*. Cambridge University Press.

287 William A. Schabas. 2015. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. Oxford University Press.

жаралышына жол койбоо болгондуктан, мындай укуктарды майнаптуу ишке ашырууну камсыз кылуу максатында мамлекетке кошумча оң милдеттер жүктөлүшү мүмкүн.²⁸⁸

Европа Кеңешинин сунуштамалары аскер кызматкерлери алардын таламын талашкан көз каранды эмес уюмдарга кирүү, уюмдарды түзүү жана жамааттык эмгек келишимин түзүү укугуна ээ экендигин туюндурат. Аталган укуктарга ээ болбогон учурларда мындай чектөөлөрдүн негиздүүлүгүн кайра карап чыгып, чогулуш жана биригүү эркиндигине болгон укукту ашыкча жана ылайыксыз чектеген чектөөлөрдү жокко чыгаруу абзел. Мындан тышкары, аскер кызматкерлеринин мыйзам чегинде түзүлгөн аскердик бирикмелер менен кесиптик кошундардын ишмердигине катышуусуна байланыштуу тартиптик жазалар же кандайдыр бир басмырлоочу чаралар колдонулууга тийиш эмес.²⁸⁹ Кесиптик кошундарды түзүүдөгү жана аларга катышуудагы кесипкөй аскер кызматкерлери менен аскер кызматын чакыруу боюнча өтөөчү кишилерди айырмалай билүү зарыл экендигине карабай, 11-берененин жалпы принциптери аскер кызматкерлеринин эки категориясына тең колдонулууга тийиш.

3. Каралып жаткан маселеге тиешелүү иштер

Төмөндө айтыла турган иштердин көбү пикирлерди эркин туюндурууга таандык болсо да, көбүнесе 10-дагы, 11-дагы берене катары колдонулат.

«*Эрдель (Erdel) Германияга каршы*» (ишти кароо алгылыктуу деп тапкан соттун чечими):²⁹⁰ доогер практикада жүргөн юрист жана Республикачылар (*Die Republikaner*) саясий партиясынын мүчөсү болгон. Партия жалпысынан оңчул маанайдагы жана популисттик саналып, ар кайсы немис жерлеринде конституцияны коргоочу ведомстволор тарабынан тыкыр териштирүүгө кабылган. Федералдык конституциялык сот партияны конституциялык эмес деп тапкан жок; 2005-жылдын сентябрындагы жалпы шайлоодо республикачылар бир пайыздан аз добуш алып калышты. Доогер камдагы колдун өздүк курам тизмесинде лейтенант кызматын ээлеп, 1997-жылдын 5-майында немис аскерине кызматка чакырылган. Коргоо министрлигинин 1997-жыл, 6-ноябрдагы тескемеси менен Вецлар округдук аскер комиссары доогерди чакыруу тууралуу чакыруу кагазын чакыртып алды.

1998-жылдын 16-мартында Коргоо округунун командачылыгы доогердин апелляциясын четке какты. Ал буга чакыруу тууралуу чакыруу кагазын жокко

288 Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча конвенциянын 11-беренесин пайдалануу боюнча колдонмо – Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf.

289 Европа Кеңеши: Министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге аскер кызматкерлеринин адам укуктары жаатындагы CM/Rec(2010)4 сунуштамасы жана түшүндүрмө меморандум, 51-бет.

290 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Эрдель (Erdel) Германияга каршы» иши (30067/04), 2007.13.02. Бул жерде: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79618>.

чыгаруу доогерди милдеттенмеден бошотот жана бул доогердин кызыкчылыгындагы административдик акт эсептелет деп жүйө келтирди.

Мындан тышкары, командачылык доогер мындан ары байма-бай өтүп туруучу камдагы даярдык иштерине тартылбаса да, ал камдагы офицер катары өз наамын сактайт жана келечектеги баардык аскер машыгууларынан четтетилбейт деп белгиледи. Экстремисттик идеологиялардан улам келип чыккан бир нече окуяларга байланыштуу немис армиясы конституцияга каршы кыймылдарды колдоо жагынан эч кандай шек гана туудурбай, ошол эле учурда андан мындай кыймылдарга каршы токтоосуз чараларды күтсө боло турган кургактыктагы аскерлердин резервин даярдоо үчүн командалык өздүк курамды тандап алуу максатында өзү билгендей аракет кылуу укугун пайдаланды. Республикачылардын ар бир мүчөсү демократиялык эркин тартипке каршы чыгат деп болжолдоого мүмкүн болбосо да, 1996-жылдагы Конституцияны коргоо боюнча Федералдык башкармалыктын жылдык баяндамасында аталган партиянын айрым топтору менен күчтөрүшүгө барды деп тыянак чыгарылган. Конвенциянын 10-беренесинин бузулушу мүмкүндүгүн карап жатып, сот бул өлкөдөгү Үчүнчү рейхтин убагындагы окуяларга байланыштуу Германия үчүн өзгөчө мааниге ээ экендигин, Федералдык Республиканын конституциясы «өзүн коргоого жөндөмдүү демократия» принцибине негизделгенин белгиледи.

Аскердин коомдогу ордун эске алуу менен сот куралдуу күчтөрдүн саясий бейтараптыгы каалаган демократиялык коомдун мыйзамдуу максаты деп тапты. Доогердин 10-беренедө каралган укуктарын ишке ашырууга тоскоолдук катары чакыруу кагазынын артка кайтарылышы республикачылар партиясынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аталган максатка жетүүнүн мыйзамдуу каражаты жана доогер үчүн мамлекеттик органдардын чечиминин чектелүү натыйжасы катары таанылды. 11-беренедө каралган укуктарга кандайдыр бир тоскоолдуктарга карата да ушундай эле талдоо жүргүзүлдү. Демек, даттануу эч негизсиз катары четке кагылган.

«Адефдромил (Adefdromil) Францияга каршы» жана **«Мателли (Matelly) Францияга каршы»:** бир эле күндө чыккан бул чечимдер куралдуу күчтөрдө кесиптик кошундар тибиндеги уюмдарды түзүүгө жана каалагандай мындай уюмга мүчө болууга – бул аскер тартибине ылайык келбейт деген негизинде – тыюу салган француздук ченемдик-укуктук актыларга каршы каяшага тийиштүү. Сот кызматкерлердин бир дагы категориясы 11-берененин таасир чөйрөсүнөн четте калбай тургандыгын жана 11(2)-берененин кошумча жоболору сөзмө-сөз чечмеленип, буга жараша ал жол койгон чектөөлөр биригүү эркиндигине болгон укуктун маңызына эмес, аны «ишке ашырылуусуна» киргизилерин баса көрсөттү. Мамлекеттин туруму мыйзамдуу максатты – куралдуу күчтөрдө талап кылынуучу тартипти сактоону көздөгөнү аныкталды. Бирок ал өлчөмдөш болгон эмес жана коюлган максатка жетүү үчүн толук тыюу салуу талап кылынбагандыктан, демократиялык коомдо зарыл эмес эле.

Жеке менчик укугу

1. Укуктун сыпатталышы

Адамдын укуктары менен негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндө конвенцияга протоколдун 1-беренеси жеке менчикке болгон укукту бекемдеп, аны «Ар бир жеке же юридикалык жактын... өзүнүн жеке менчигин сыйлоо» укугу катары аныктайт.²⁹¹ Европа конвенциясынан башка дагы бир катар укуктук документтер жеке менчик укугун тааныйт жана жөнгө салат.

Аларга Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 17-беренеси,²⁹² Адамдын жана элдердин укуктарынын Африка хартиясынын 14-беренеси,²⁹³ Адам укуктары жөнүндө Америка конвенциясынын 21-беренеси²⁹⁴ жана Адамдын укуктары жана милдеттеринин Америка декларациясынын 23-беренеси кирет.²⁹⁵

Башка эл аралык конвенциялар дагы мыйзам алдында аялдардын укуктары теңдиги укугунун алкагында жеке менчикке болгон укукту бекемдейт. Аларга БУУнун Расалык басмырлоонун баардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенциясы кирет. Анын 5-беренесинде ар бир киши расасына, өңү-түсүнө жана улуттук же этностук тегине карабай мыйзам алдында тең болуу укугуна, анын ичинде «жеке өзү жана бөлөктөр менен бирге мүлккө ээлик кылуу укугуна» жана «мураскор болуу укугуна» ээ деп көрсөтүлгөн.²⁹⁶ Ошондой эле БУУнун аялдарга карата басмырлоонун баардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенциясы кирет – анда аялдар эркектер сыяктуу эле укуктарга, мунун ичинен «мүлккө ээлик кылуу, сатып алуу, башкаруу, пайдалануу жана тескөө» жагынан да ээ экендиги таанылган.²⁹⁷

291 Адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө конвенцияга протокол (кол коюу үчүн 1952-жылы 2-мартта ачылган, 1954-жылы 18-майда күчүнө кирген). Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

292 АУЖД, 17(1)-берене: «Ар ким жекче да, бөлөктөр менен чогуу да мүлккө ээлик кылуу укугуна ээ»; жана 17(2)-берене: «Эч ким карызгөйлүк менен мүлкүнөн ажыратылбашы керек».

293 АЗУАХ, 14-берене: «Жеке менчик укугу кепилденет. Ал колдонулуудагы мыйзамдардын жоболоруна ылайык, коомдук зарылдык же коомдун жалпы кызыкчылыктары талап кылганда гана чектелиши мүмкүн».

294 АУАК, 21(1)-берене: «Ар бир киши мүлктү пайдалануу жана ага ээлик кылуу укугуна ээ. Мыйзам мындай пайдалануу жана ээлик кылууну коомдун кызыкчылыктарын эске алуу менен жөнгө сала алат»; 21(2)-берене: «Ар ким жеке менчигинен адилеттүү кенемте төлөнгөн шартта, коомдук пайдалуулугуна же социалдык кызыкчылыктар түшүнүгүнө таянып жана мыйзамда аныкталган учурларда жана тартипте гана ажыратылат»; жана 21(3)-берене: «Сүткорлукка жана адамды адам эксплуатациялоонун каалагандай түрүнө мыйзам тарабынан тыюу салынат».

295 Адамдын укуктары менен милдеттери боюнча Америка декларациясы (1948-жылы 2-майда кабыл алынган). Бул жерде: https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man.pdf; 23-берене: «Ар бир киши татыктуу жашоо деңгээлинин негизги муктаждыктарына жооп берип, инсандык кадыр-баркы менен турак-жайын сактоого жардам берүүчү жеке менчикке ээлик кылууга укуктуу».

296 Расалык басмырлоонун баардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенция (1965-жылы 21-декабрда кабыл алынган, 1969-жылы 4-январда күчүнө кирген). Бул жерде: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>, 5-берене.

297 Аялдарга карата Расалык басмырлоонун баардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенция

Аскер кызматына чакырылган кишилердин укуктарына келсек, Европа Кеңешинин Министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге аскер кызматкерлери үчүн адам укуктары боюнча CM/Rec(2010)4 нускамаларында мындай деп айтылган: «Аскер кызматкерлеринин, анын ичинде чакыруу боюнча аскер кызматын өтөп жаткандардын куралдуу күчтөргө киргенде алынган мүлкү аскер кызматы аяктагандан кийин кайтарылып берилүүгө тийиш».²⁹⁸

2006-жылдагы аскер кызматкерлери үчүн адам укуктары жөнүндө өз резолюциясында Европа Кеңешинин Парламент ассамблеясы аскер кызматкерлеринин минималдуу укуктарын, анын ичинде жеке менчикти сыйлоо укугун караштырат.²⁹⁹ ЕККУ ЕКККнун (Европа коопсуздук жана кызматташтык кеңеши, азыркы ЕККУ) Адам өлчөмү боюнча кеңешмесинин Копенгагендеги отурумунун документинде да жеке менчикти коргоого шилтеме жасайт. Анда катышуучу мамлекеттер «ар ким өзүнүн жеке менчигин жекече же башкалар менен бирге жайбаракат пайдалануу укугуна ээ болушун» камсыз кылууга милдеттендирилет».³⁰⁰

Белгилей кетчү нерсе, жогоруда айтылып өткөн адам укуктары боюнча укуктук документтерде жеке менчик буга чейин бирөөнүн менчигинде же ээлигинде турган же мыйзамдуу түрдө сатылып алына турган мүлк менен байланыштуу катары түшүнүлөт. Мындан тышкары, Адам укуктары боюнча Европа соту эреже катары, «ээлик объектисин» материалдык мүлк катары эле эмес, экономикалык кызыкчылык, экономикалык баалуулукка ээ келишим укугу, чыгашанын ордун толтуруу тууралуу мамлекетке коюлган талаптар жана ачык-айкын укуктук мамилелер менен байланышкан доо арыздар катары да талдайт.³⁰¹

2. Жеке менчик укугунун чектелиши же бул укукту ишке ашырууга тоскоолдук

Жеке менчик укугу жеке жактар үчүн адам укугу катары туюндурулгандыгы менен, ал чексиз болуп эсептелбейт; тийиштүү эл аралык укуктук документтерге ылайык, мамлекеттер аталган укукка чектөөлөрдүн кеңири түркүмүн колдонуу артыкчылыгына ээ. Демек, ал адамдын эң ийкемдүү укугу катары каралат. Бул

(1979-жылы 18-декабрда кабыл алынган, 1981-жылы 3-сентябрда күчүнө кирген). Бул жерде: <https://https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>, 16(h)-берене.

298 Европа Кеңеши: Министрлер комитети 2010. Министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге аскер кызматкерлеринин адам укуктары боюнча CM/Rec(2010)4 сунуштамасы жана түшүндүрмө меморандум.

299 1742 (2006) сунуштамалар, Аскер кызматкерлеринин адам укуктары. Европа Кеңешинин Парламент ассамблеясы. Бул жерде: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fleid=17424&lang=en>, 10.1.8-п.

300 ЕКККнын Адам өлчөмү боюнча Конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документи. 1990.29.06. Бул жерде: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>, п. 9.6.

301 Gudmundur Alfredsson and Asbjørn Eide. 1999. The Universal Declaration of Human Rights: A common Standard of Achievement. Martinus Nijhoff Publishers, p. 367.

укуктун жол коюлуучу чектөөлөрү салт катары тийиштүү мыйзамдарга ылайык коомдук кызыкчылыктарды, анын ичинде, салыктарды, дагы башка жыйымдарды же айып пулдарды төлөө өңүтүндөгү мүдөөлөрдү жүзөгө ашырууга барып такалат. Мисалы, Конвенцияда («А1Р1» деп аталган анын Протоколунун 1-беренесинде), АЭУАХ менен АУАКда аталган укукту чектөө ал «коомдун кызыкчылыктарына»,³⁰² «коомдун муктаждыктарына»,³⁰³ «коомдогу пайдалуулугуна же социалдык кызыкчылыктарга»,³⁰⁴ дагы башка «коомдун жалпы кызыкчылыктарына»³⁰⁵ жооп берген учурларда же «салыктарды дагы башка жыйымдарды же айып пулдарды төлөөнү камсыз кылуу үчүн»³⁰⁶ караштырылат.

Эгер конвенция тууралуу айта турган болсок, А1Р1 тарабынан корголуучу укуктарды ишке ашырууга каалагандай тоскоолдук кылуу демейки талаптарды, анын ичинде мыйзамга ылайык келүү жана көздөгөн мыйзамдуу максатка өлчөмдөш болуу талаптарын эске алуу менен колдонулушу мүмкүн. Мындан тышкары, кишилердин ар кайсы тобуна (анын ичинде ар кандай аскер наамдары бар кишилердин ар кайсы тобуна – «Энгель (Engel) Нидерландияга каршы» иши) «ээлик кылуу объектисине» карата ар түрдүү укуктар жана артыкчылыктар берилсе, бул айырмачылыктар да 14-беренедө каралган теңчилик кепилдиктеринин сакталышын камсыз кылуу максатында негиздемелерди талап кылышы ыктымал.

Аскер объектилериндеги кайсы бир нерселерге ээлик кылуу укугуна чектөө киргизилиши мүмкүн болсо да, бул ченемдер аскер кызматына чакырылган кишилерге колдонулат.

Жеке жана үй-бүлөлүк турмушту сыйлоо, кат алышуу укугу

1. Укуктун сыпаттамасы

Жеке турмушка болгон укук адамдардын жеке турмушуна өкмөт жана жалпыга маалымдоо каражаттары кийлигишпеши керектигин билдирет. Бул укук ошондой эле өздүк маалымат (расмий документтерди, фотографияларды, каттарды, күндөлүктөрдү жана медициналык жазмаларды кошуп айтканда) ишеничтүү жерде

302 Адамдын укуктары менен негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндө конвенцияга протокол (кол коюу үчүн 1952-жылы 20-мартта ачылган, 1954-жылы 18-майда күчүнө кирген). Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 1-берене.

303 АЭУАХ, 14-берене.

304 АУАК, 21-берене.

305 Ошондо.

306 Адамдын укуктары менен негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндө конвенцияга протокол (кол коюу үчүн 1952-жылы 20-мартта ачылган, 1954-жылы 18-майда күчүнө кирген). Бул жерде: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 1-берене.

сакталып, белгилү жагдайлардан бөлөк учурларда башкаларга уруксатсыз өткөрүп берилбеши керектигин да билдирет.³⁰⁷ Соттор “жеке турмуш” түшүнүгүн кеңири чечмелеп, ага кишинин өзүнүн сексуалдык багыт алуусун, жашоо таризин, сырткы келбетин жана кийимин; денесин ким көрө алаарын же түздөн-түз катнашта боло алаарын көзөмөлдөө укугун камтышат. Бул, мисалы, мамлекеттик органдар адамды оорукана палатасында башкалар көзүнчө чечинген бойдон калтырууга же өзүнүн уруксатысыз канынан анализ алууга укуксуз экендигин билдирет.³⁰⁸

Жеке турмуш түшүнүгү өздүк шайкештигин өнүктүрүү жана достук, жакындык мамилелерин түзүү укугун да билдирет. Буга экономикалык, социалдык, маданий ишмердиктин жана бош убакыт өткөрүүнүн негизги түрлөрүнө катышуу мүмкүнчүлүгү да камтылат.

Кээ бир учурларда мамлекеттик органдар адамдардын жеке турмушка болгон укугун, мисалы, коомдук турмушка катышуу мүмкүнчүлүгүн да камсыздоо жагынан мамлекет өзүнө милдеттенме алышы мүмкүн.³⁰⁹ Акырында, жеке турмушка болгон укук (жок дегенде Конвенция боюнча) тулку бойдун кол тийгистигине болгон укукту да камтыйт. Кайра эле, укуктун бул өңүтү, айрыкча бөтөнчө көзөмөлдө тургандарга, мисалы, аскер кызматына чакырылуучуларга карата мамлекеттин оң милдеттерин шартташы мүмкүн. Ошентип, *“Демир (Demir) Түркияга каршы”* ишинде Сот өлчөмдөштүктү эске алуу менен “аскер кызматына чакырылган адамдарга зарыл медициналык жардам көрсөтүү... аркылуу алардын ден соолугун жана бейпилдигин камсыздоо үчүн өзгөчө чараларды көрүүнү” сунуштады.

Үй-бүлөлүк турмушка болгон укук да адамдарга мамлекеттик органдардын кийлигишүүсүз үй-бүлөлүк мамилелерди куруу укугун берет. Буга үй-бүлө менен жашоо укугу, бул мүмкүн болбогон учурларда мамилелерин жөнгө салуу укугу кирет. “Үй-бүлөлүк турмуш” түшүнүгүнө никеде турбаган түгөйлөрдүн мамилеси, багып алынган бала менен аны багып алган атасынын (энесинин) мамилеси да кириши мүмкүн.³¹⁰

307 Теңдик жана адам укуктары боюнча комиссия. Сиздин жеке жана үй-бүлөлүк турмушуңузду урматталышы. Бул жактан окууга болот: <https://www.equalityhumanrights.com/en/human-rights-act/article-8-respect-your-private-and-family-life>. Мисалы: Адам укуктары боюнча Европа соту. «Йаллох (Jalloh) Германияга каршы» (54810/00), 2006.11.07.. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>; Адам укуктары боюнча Европа соту. «М. А. К. (М. А. К.) жана Р. К. (Р. К.) Бириккен Падышалыкка каршы» иши (45901/05 и 40146/06), 2010.23.06.. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97880>.

308 Ошондо.

309 Теңдик жана адам укуктары боюнча комиссия. 8-берене: Сиздин жеке жана үй-бүлөлүк турмушуңузду урматталышы. Бул жакта: <https://www.equalityhumanrights.com/en/human-rights-act/article-8-respect-your-private-and-family-life> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 22-май].

310 Адам укуктары боюнча Европа соту. «П. Т. (Р. Т.) Молдова Республикасына каршы» (1122/12) иши, 2020.26.08.. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202520>.

Европа конвенциясынын 8-беренесинде ар бир адам өзүнүн жеке жана үй-бүлөлүк турмушка, турак-жай күтүүгө жана кат алышууга укуктуу, бул укукка демократиялык коомдо улуттук коопсуздукту жана коомдук тартипти коргоо, өлкөнүн экономикалык бакубаттыгын камсыздоо, башаламандыктарды же кылмыштарды болтурбоо, башка адамдардын ден соолугун же абийирин сактоо, укуктары менен эркиндиктерин коргоо максатында зарыл болгондон башка учурларда расмий бийлик тарабынан кийлигишүүгө жол берилбейт деп айтылган.

ВДПЧ 12-беренесинде мындай делет: “Эч кимдир жеке жана үй-бүлөлүк турмушуна, турак-жайынын кол тийгистигине, кат алышуусунун купуялыгына же абийирине жана кадыр-баркына ээнбаштык менен кийлигишүүгө жол берилбейт. Ар бир адам мындай кийлигишүүдөн же кол салуудан мыйзамдуу жол менен коргонууга укуктуу”. Аскер кызматына чакырылган адамдардын бул укуктарын жүзөгө ашырууга аскердик тартип, даражага карай баш ийүүчүлүк жана аскер кызматынын өзгөчөлүктөрү таасир этет.

2. Жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укуктун чектелиши же анын жүзөгө ашырылуусуна тоскоолдук кылуу

Аскер кызматына чакырылган адамдын макамы ал өзүнүн тийиштүү ролун жана милдеттерин аткаруу мезгилинде расмий түрдө өзгөрөт, бул жагдай ушул роль менен милдеттерди аныктаган улуттук мыйзамдарга жараша тескелиши керек. Адатта аскер кызматын өтөп жүргөн адамдын жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укуктары чектелиши мүмкүн. Ар бир өлкөнүн мыйзамдары боюнча аскер кызматына чакырылгандар атайын белгиленбеген убакытта аскердик жайдан кете албайт, үйүнө телефон чала албайт, жакын адамдары келип жолуга албайт. Бирок аскер кызматына чакырылган адам каалаган убакта кызмат ордуна кетүүгө уруксат суроого же жогорутурган командачыларга телефон чалууга укуктуу. Аскер кызматына чакырылган адамдын милдеттүү кызмат өтөө мезгилинде никеге турушуна же балалуу болуусуна тыюу салыш керекпи же жокпу деген талаш жүрүүдө. Ар кандай эле чектөөнүн же анын конкреттүү кырдаалга колдонулушунун мыйзамдуулугун дагы эле жекелештирилген тартипте жогоруда айтылган принциптерге ылайык баалоо керек.

Мамлекеттик органдарга жеке жана үй-бүлөлүк турмушка, кат алышууга болгон укукту чектөө жагынан уруксат берилүүчү кырдаалдар болот. Бирок мындай чектөөнүн мыйзамдуулугу ошол мамлекеттик орган тийиштүү чаранын мыйзамдуулугун жана улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, экономиканы же адамдардын ден соолугун, абийирин сактоо, тартипсиздикти, кылмыштарды болтурбай коюу, башка адамдардын укуктары менен эркиндигин коргоо үчүн зарыл жана өлчөмдөш экенин

көрсөтө алаарына жараша болот. Жогоруда айтылгандай, иш-аракет тийиштүү маселени чечүү үчүн жетиштүү болгондо, максатка ылайык жана өлчөмдөш деп эсептелет. Мамлекет мындай чектөөлөрдү киргизүү жагынан белгилүү укуктарга ээ.

Аскер кызматындагылар өз укуктарынан 8-берене боюнча баш тартпайт.³¹¹ Мисалы, сот аскер кызматындагылардын жеке турмушун териштирилишин, мунун ичинен аскер кызматкерлерин жана үчүнчү жактардын жыныстык багыт алуусу боюнча эле тыкыр суракка алынышын, андан кийин административдик тартипте кызматтан кетирилишин далай ирет негизсиз деп тапкан.³¹² Мындай иш-аракеттер 8-беренедө белгиленген укуктарды жүзөгө ашырууга ашыкча жолтоо болот деп табылган.³¹³

“П. Т. (Р. Т.) Молдова Республикасына каршы”³¹⁴ ишинде доогер ар кайсы мамлекеттик органдарга өзүнүн аскер кызматынан бошотулгандыгы жөнүндө оорусунун түрүн көрсөткөн маалымкатты берүүгө аргасыз болгондугуна байланыштуу 8-берене боюнча даттанган. Сот үчүнчү жактарга көрсөтүлө турган маалымкатка медициналык маалыматтарды жазуу доогердин 8-беренедө каралган укуктарын жүзөгө ашырууга кедерги болот деп аныктады. Бул тоскоолдукту сот мыйзамсыз деп, мында өлчөмдөштүккө тиешелүү олуттуу маселе да эске алынбаганын, кыскасы, 8-берененин талабы сакталбаганын белгиледи.

Негиздүүлүк маселеси 8-берененин таасирине тийиштүү кайрылуудагы айырмачылыкка да байланыштуу келип чыгышы мүмкүн. Мисалы, **“Глор (Glor) Швейцарияга каршы»** ишинде доогер жарамдуу экенине жана өзү да каалап турганына карабастан, медициналык көрсөткүчтөр боюнча милдеттүү аскердик кызматка жарамсыз деп таанылган да, улуттук мыйзамдарга ылайык “бошотуу салыгын” төлөөгө милдеттендирилген. Сот ден соолукка байланыштуу салыктын киргизилиши, “жеке турмуш” түшүнүгүнүн кеңири экендигин эске алганда, 8-берененин таасир чөйрөсүнө туш келет деп тапты. Ал мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга “бошотуу салыгын” салуу аркылуу айырмалуу мамиле аскердик кызматты өтөй ала турган жана өтөй албаган адамдардын “өзүнчө теңдигин” калыбына келтирүү боюнча мыйзамдуу максатта жасалгандыгын (төлөбөгөн шартта күч-аракет жумшап, кызмат өтөөгө туура келгидей жагдайдын акысын акчалай салык түрүндө төлөө керектигин) аныктады. Мында сот мамлекеттин коомдун кызыкчылыктарын коргоо менен доогердин укуктарын теңдештирүүнү камсыздабаганын атап айтканда, салык өлчөмүн, доогердин кызмат өтөөнү каалагандыгын, Швейцариянын

311 Karen Reid. 2015. A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 366.

312 Ошондо.

313 Кара., мисалы, Адам укуктары боюнча Европа соту. «Смит (Smith) жана Грейди (Grady) Бириккен Падышалыкка каршы» (33985/96 и 33986/96) иши, 1999.27.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58408>; Адам укуктары боюнча Европа соту. «Лустиг-Прин (Lustig-Prean) жана Беккет (Beckett) Бириккен Падышалыкка каршы» (31417/96 жана 32377/96) иши, 1999.27.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58407>.

314 Адам укуктары боюнча Европа соту. «П. Т. (Р. Т.) Молдова Республикасына каршы» (1122/12) иши, 2020. 26.08. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/?i=001-202520>.

мыйзамдарында бул абалдагы адамдардын кызмат өтөө формалары жөнүндө ченемдин жоктугун эске албагандыгын аныктады. Ошентип, сот 14-берене менен 8-берене бирге бузулгандыгын тактады.

Такыр башка мисалды алалы. **“Константин Маркин Россияга каршы”** ишинде сот 14-берене (8-берене менен бирге) мамлекет тарабынан бузулгандыгын аныктады. Ал берене боюнча наристени багып кароо үчүн үч жылдык өргүү аскер кызматындагы аялдарга берилет, бирок аскер кызматындагы эркектерге берилбейт.³¹⁵ Сот “куралдуу күчтөрдүн өзгөчө жагдайын көңүлдөн чыгарбоого” аракеттенсе да, бул иште “өздүк турмуштун эң назик жактарына” тиешелүү учурда муну негиздөө үчүн “өтө олуттуу себептер” болушу керек эле деп тапты: бул жагдайда “конкреттүү мисалдар менен тастыкталгыдай” “куралдуу күчтөргө чыныгы коркунуч келтирилери” далилдениши керек эле.³¹⁶ Ал далилдерден мындай негиздемени тапкан жок; атап айтканда, мамлекеттин салттуу гендерлик ролдорго же бала тарбиялоодогу аялдардын өзгөчө ролу тууралуу сенек көз караштарды эле эске алганы жетиштүү эмес; басмырлабай эле аскер кызматындагы эркектерге бала кароо үчүн өргүү берилиши куралдуу күчтөрдүн күжүрмөн демине терс таасирин тийгизет деген жүйөгө эч кандай далил келтирилген жок.³¹⁷

Никеге туруу жана үй-бүлө куруу укугу

1. Укуктун сыпаттамасы

Никеге туруу жана үй-бүлө куруу укугу ушул укуктардын жүзөгө ашырылуусун камсыздоочу улуттук мыйзамдар менен кепилденет. Бул укук Негизги укуктар жөнүндө хартиянын 9-беренесинде бекемделген. Европа конвенциясынын 12-беренесинде мындай делет: “Нике курагына жеткен эркектер жана аялдар ушул укуктарды жөнгө салуучу улуттук мыйзамдардын нигизинде никеге туруу жана үй-бүлө куруу укугуна ээ”.³¹⁸

АУЖД 16-беренесинде айтылгандай, “1. Нике курагына жеткен эркектер жана аялдар расасына, улутуна же динине карабай, эч кандай чектөөлөрсүз никеге туруу жана үй-бүлө куруу укугуна ээ. Алар никеге туруу, никеде жашоо жана никесин ажыратуу жагынан бирдей укукка ээ. 2. Нике турмуш куруп жаткан эки тараптын тең ыктыярдуу жана толук макулдугу менен кыйылышы мүмкүн. Үй-бүлө коомдун табигый жана негизги уюткусу болуп саналат да, коом жана мамлекет тарабынан корголуу укугуна

315 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Константин Маркин Россияга каршы» (30078/06) иши, 2012.22.03. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868>.

316 Ошол эле жерде, 137-п.

317 Ошол эле жерде, 142–144-пп.

318 АУЕК, 12-бер.

ээ”. ЖСУЭПтин 23(2)-беренесинде да мындай деп айтылган: “Нике курагына жеткен эркектер жана аялдардын никеге туруу жана үй-бүлө куруу укугу таанылат”.

2. Никеге туруу жана үй-бүлө куруу укугунун чектелиши

Никеге туруу укугу нике жөнүндөгү улуттук мыйзамдар менен, мунун ичинен айрым категориялардагы адамдардын (мисалы, жакын туугандардын) никеге турушуна тыюу салуучу мыйзамдар менен жөнгө салынат. Өкмөт никеге туруу укугун чектегенге акысы жок болсо да, мындай чектөөлөр укуктун негизги принцибине каршы келбеши жана туш келди эле колдонула бербеш керек. АУЖД 12-беренесиндеги укук Конвенциянын жеке жана үй-бүлөлүк турмушту, турак жайды жана кат алышуу укугун урматтоо жөнүндөгү 8-беренесин менен тыгыз байланышкан. Үй-бүлөгө жана жеке мамилелерге тиешелүү жүйөлөргө байланыштуу 12-берене 8-беренеден азыраак колдонулуп келет.

Экономикалык жана социалдык укуктар

Аскерге чакырылган адамдарга карата колдонулуучу экономикалык жана социалдык укуктар негизинен эл аралык эки келишим менен жөнгө салынат: Экономикалык, муниципалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт³¹⁹ жана Европанын социалдык хартиясы (1961-жыл). Булардын кийинкиси 1996-жылы кайра каралган. Хартиянын жаңы редакциясы бара-бара баштапкы вариантынын ордуна колдонула берет. Анда баштапкы варианттагы кепилденген укуктардын баары, мунун ичинен кошумча укуктар (мисалы, турак жайга болгон укук) камтылган. 20(1.a)-беренеге ылайык, кайра каралган Хартияга кол койгон тараптар I бөлүктөгү укуктар менен принциптерди “тийиштүү жолдор менен жетишүүгө өздөрү умтула турган максаттардын декларациясы” катары кароого; жана II бөлүктөгү беренелердин конкреттүү (кийинчерээк толуктай алгыдай) айкалышын өздөрү үчүн милдеттүү деп эсептөөгө милдеттенишет. Бул тууралуу ар бир тарап Европа Кеңешинин баш катчысына кабар бериши керек. Бул кайра каралган Хартиянын ар кайсы тараптары ал боюнча кайсы беренелерди өздөрү үчүн милдеттүү деп тааныганына жараша ар кайсы убактарда ар башкача милдеттерге ээ болот дегенди билдирет.

Экономикалык жана социалдык укуктар мамлекеттер үчүн туура милдеттерди жаратат, анткени алар Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пактта таанылган укуктарды камсыздоо үчүн баардык кол жеткен каражаттарды колдонууга милдеттүү. “Пакттын ченемдери ички укук тартибинин алкагына талаптагыдай түрдө таанылууга тийиш, жабыр тарткан каалагандай жакка же адамдар тобуна тепселген укуктарды калыбына келтирүү жолдору же укуктук коргонуу ыкмалары жеткиликтүү болушу керек, ошондой эле өкмөттүн отчёттуулугун камсыздоочу талаптагыдай каражаттар колдонулууга тийиш”.³²⁰ Пакттын жоболорун аткаруу милдетинен сакталышы зарыл болгон бир нече принцип келип чыгат. Буларга милдеттерди аткаруу үчүн жетиштүү болгудай жүзөгө ашыруу каражаттарын тандоо зарылдыгы, ошондой эле сот аркылуу коргонууну камсыздоо зарылдыгы; башка укуктардын корголуусун камсыздоо жагынан бул

319 Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (1966-жылы 16-декабрда кол коюлуп, 1976-жылы 3-январда күчүнө кирген)

320 БУУнун Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитети: «Жалпы иреттеги сын пикирлер» №9 «Пакттын ички колдонулушу», E/C.12/1998/24, 1998-жыл, 3-декабрь. Бул жакта: <https://www.refworld.org/docid/47a7079d6.html>, п. 2.

өлкөдө эң эффективдүү болуп чыккан ыкмаларга көңүл буруу зарылдыгы кирет. Эгер башка укуктарга салыштырмалуу колдонуудагы каражаттар айырмаланса, анда мындай айырмачылык үчүн жетиштүү жүйөлөр бар болушу кажет.³²¹

Татыктуу турак жайга жана талаптагыдай турак жай шартына болгон укук

1. Укуктун сыпаттамасы жана укуктук документтер

Талаптагыдай деңгээлдеги турак жайга болгон укук Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 11.а-беренеси менен корголгон. Дал ушундай эле кайра каралган Европанын социалдык хартиясынын 31(1)-беренеси катышуучу мамлекеттерди “тийиштүү талаптарга туура келгидей турак жайды жеткиликтүү кылууга көмөктөшүүчү” чараларды көрүүгө милдеттендирет. Министрлер комитети өзүнүн чечмелөөчү меморандумунда аскер кызматындагыларга байланыштуу талаптагыдай шарттары бар турак жай деп талаптагыдай жарык, желдетмеси (жылытуу алеттери да), эмеректери бар, жашоочулар үчүн жетиштүү кенен, таза болгон турак жайды түшүнүү керектигин белгилеген. Мындан тышкары ал жакшы абалда күтүлүп, аскер адамынын андагы өздүк мейкиндиги анын жеке чөйрөсү деп эсептелиши керек. Гигиена жана саламаттыкты камсыздоо үчүн ажатканалар уктоо бөлмөлөрүнөн бөлүнүп, өз убагында тазаланып турушу кажет.

Эркектер менен аялдар бөлөк жайгашуусу зарыл. Талаптагыдай турак жайды камсыздоо кыйын болгон учурларда тийиштүү жагдайды эске алып, мамлекеттик органдар мүмкүн болушунча жакшыраак шарт түзүү үчүн зарыл чараларды көрүшү керек. Казармадан тышкарыдагы даярдануу же талаа иштерин жүргүзүү убагында санитардык-гигиеналык стандарттар төмөнүрөөк болушу ыктымал болсо да, мамлекеттик органдар ошол жагдайда акылга сыйгыдай шарттардын түзүлүүсүн камсыз кылууга милдеттүү.³²²

2. Татыктуу турак жайга жана талаптагыдай турак жай шарттарына болгон укуктардын чектелиши

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пактка ылайык, жарандык жана саясий укуктардан айырмаланып, татыктуу турак жайга жана

321 Ошол эле жерде, 7-п.

322 Европа Кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Катышуучу мамлекеттердин министрлер комитетинин аскер кызматындагылардын адам укуктарына тиешелүү CM/Rec(2010)4-нускамасы жана чечмелеме меморандуму, 57-бет.

талаптагыдай турак жай шарттарына болгон укук чектелбеши керек. Тескерисинче, акылга сыярлык чаралар аркылуу аны жүзөгө ашыруунун мүмкүн болгон деңгээлин бара-бара камсыздай берүү керек. Демек, аскерге чакырылган адамдарды кызмат өтөө мезгилинде камсыздоо үчүн мүмкүн болушунча аракет кылуу зарыл, бирок мунун жүзөгө ашырылуусу аскердик даярдык жана/же операциялардын өзгөчөлүктөрүнө жараша болот.

Жогоруда айтылгандай, Европанын кайра каралган социалдык хартиясынын 31-беренесинде укукка же натыйжага эмес, чечим кабыл алуу процессине көңүл бурулат. Мындан тышкары, Хартияда каралган, “талаптагыдай жүзөгө ашырылуучу” укуктар мыйзамда көрсөтүлгөн жана демократиялуу коомдогу белгилүү максаттар үчүн зарыл чектөөлөргө кабылышы мүмкүн: III бөлүк, G беренеси.

Кадыр-баркын коргоого, ден соолугун сактоого, сексуалдык асылуулардан коргонууга жана эмгек коопсуздугун камсыздоого болгон укук

1. Укуктун сыпаттамасы жана укуктук документтер

Жумуш ордунда кадыр-баркын сактоого, саламаттыгын сактоого, сексуалдык асылуулардан коргонууга жана эмгек коопсуздугуна болгон укук Европанын социалдык хартиясынын 2- (адилеттүү эмгек шарттарына болгон укук), 3- (коопсуздук жана гигиена талаптарына туура келгидей эмгек шарттарына болгон укук) жана 11- (ден соолукту сактоого болгон укук) беренелеринде, ошондой эле Кайра каралган хартиянын 26-беренесинде (жумуш ордунда кадыр-баркын коргоого болгон укук, буга сексуалдык асылуулардан сактануу укугу да камтылат) бекемделген. Жумуш ордунда кадыр-баркын сактоо укугуна келсек, 26-беренеден мындай деп айтылган: “Баардык эмгекчилердин жумуш ордунда кадыр-баркын коргоону натыйжалуу камсыздоо максатында Тараптар жумуш берүүчүлөр жана эмгекчилер менен кеңешип, буларды жүзөгө ашырууга милдеттенишет: 1) жумуш ордундагы же жумушка байланыштуу сексуалдык асылууларга тиешелүү маселелер боюнча түшүндүрүү иштерин жүргүзүүгө көмөктөшүү жана эмгекчилерди мындай жосундардан коргоо үчүн зарыл чаралардын баарын көрүү; 2) жумуш ордундагы же жумушка байланыштуу улам кайталануучу мазактоочу, ачык эле кас жана акарат кылуучу жосундардан айрым эмгекчилерди коргоо боюнча түшүндүрүү иштерин жүргүзүүгө жана аларды коргоо үчүн зарыл чаралардын баарын көрүүгө көмөктөшүү”. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык

пакттын 7-беренесинде баардык эмгекчилердин татыктуу жашоо мүмкүнчүлүгүн камсыздагыдай сый акыга; коопсуздук жана гигиена талаптарына жооп бергидей эмгек шартына; эс алууга, бош убакытка жана жумуш убактысын акылга сыярлык чектөөгө болгон укук таанылат. Мындан тышкары Пакттын 12-беренесинде тулку бой жана психикалык саламаттыктын жетишилүүчү эң жогорку деңгээлине болго укук каралган. Эмгекти уюштуруу боюнча эл аралык уюмдун бир нече конвенциясы да бул укуктардын айрымдарын, атап айтканда, жумуш убактысына, сааттарына, ар аптадагы эс алууга³²³ жана эмгектин коопсуздугу менен гигиенасына тиешелүү укуктарды³²⁴ камтыйт.

2010-жылы Евопа Кеңешинин Министрлер комитети бул укуктардын куралдуу күчтөрдө камсыздалышы боюнча конкреттүү сунуштарды берди.³²⁵ Сексуалдык асылуулар боюнча ал мындай деген: “Катышуучу өлкөлөр адамдардын жумуш ордундагы кадыр-баркына таасир эте турган, мунун ичинен жетекчилер менен кесиптештердин да сексуалдык мүнөздөгү каалагандай иш-аракеттерине тыюу салышы керек. Куралдуу күчтөрдө сексуалдык асылууларга же зордуктоого кайдыгер караган мамиле болбоого тийиш, тескерисинче мындай жосундар үчүн күнөөлүлөргө карата таасирдүү жаза чаралары көрүлүшү керек. Катышуучу мамлекеттер жумуш ордундагы сексуалдык асылуулар жана аларга бөгөт коюу жөнүндө маалымдуулукту арттырууга көмөктөшүүсү керек.³²⁶ Бул жагынан соттук иштер болбосо да, **“Лялякин Россияга каршы” ишинде**³²⁷ Адам укуктары боюнча Европа соту аскер кызматына чакырылган адам зарылдыгы жок эле чечиндирилип, 3-берененин (кыйноолорго, адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты кемсинтүүгө тыюу салуу жөнүндө) бузулгандыгы аныкталды, бирок сот зордуктоо жөнүндөгү сөздөрдү караган жок.

323 Өнөр жай ишканаларында ар апталык эс алууну колдонуу жөнүндө конвенция (№14, 1921-жылы 19-июнда кабыл алынып, 1923-жылы 19-июнда күчүнө кирген); Соодада жана ишканаларда ар апталык эс алуу жөнүндөгү конвенция (№ 106, 1957-жылы 26-июнда кабыл алынып, 1959-жылы 4-мартта күчүнө кирген); Соода мекемелериндеги ар апталык эс алуу боюнча нускама (R103, 1957-жылы 26-июнда кабыл алынган); Толук эмес жумуш күнү жөнүндөгү конвенция ((№ 175, 1994-жылы 24-июнда кабыл алынып, 1998-жылы 28-февралда күчүнө кирген); Толук эмес жумуш күнү боюнча нускама (R182, 1994-жылы 24-июнда кабыл алынган); Жумуш күнүн кыскартуу жөнүндө нускама (R116, 1962-жылы 26-июнда кабыл алынган).

324 Эмгек коопсуздугу жана өндүрүш чөйрөсүндөгү гигиена жөнүндө конвенция (№155, 1981-жылы 22-июнда кабыл алынып, 1983-жылы 11-августта күчүнө кирген); Эмгек коопсуздугу жана өндүрүш чөйрөсүндөгү гигиена жөнүндө нускама (R164, 1981-жылы 22-июнда кабыл алынган); Эмгек коопсуздугу жана өндүрүш чөйрөсүндөгү гигиена жөнүндө конвенцияга карата 2002-жылдагы протокол (№ 155, 2002-жылы 22-июнда кабыл алынып, 2005-жылы 9-февралда күчүнө кирген); Өндүрүштө ден соолукту сактоо жөнүндө конвенция (№161, 1985-жылы кабыл алынып, 1988-жылы 17-февралда күчүнө кирген); Өндүрүштө ден соолукту сактоо жөнүндө нускама (R171, 1985-жылы 26-июнда кабыл алынган); Эмгекчилердин санитардык-тиричилик жайлары жөнүндө нускама (R102, 1953-жылы 25-июнда кабыл алынган); Кесиптик оорулар тизмеги, кесиптик ооруларды жана өндүрүштөгү кырсыктарды каттоо, алар тууралуу кабарлоо жөнүндө нускама (R194, 2002-жылы 20-июнда кабыл алынган).

325 Европа Кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Министрлер комитетинин аскер кызматындагылардын адам укуктары боюнча CM/Rec(2010)4-нускамасы жана чечмелөөчү меморандум, 59-бет.

326 Ошол эле жерде.

327 Адам укуктары боюнча Европа соту. “Лялякин (Lyalyakin) Россияга каршы” (31305/09) иши, 14.09.2015. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152726>.

Мындан тышкары, аскерге чакырылган адамдар эс алуу укугуна да укуктуу болушу керек. Министрлер комитетинин нускамасында аскер кызматындагылардын ишинин өзгөчөлүгү, ден соолук менен коопсуздукка коркунуч туулган учурлар жарандык турмушта колдонулбай турган белгилүү чектөөлөргө шылтоо болушу ыктымал болсо да, мындай чектөөлөр көпкө созулбашы, укуктарды такыр жоюп салбашы керек.³²⁸ Мындан тышкары, майданда машыгуу жана операцияларды жүргүзүү сыяктуу бөтөнчө кырдаалдарда аскер кызматындагыларга дайым эле эс алууга жетиштүү убакыт берилбеші мүмкүн болсо да, эс алуусуз узак убакыт бою жүргөн учурлар өтө аз болушу керек.³²⁹

Ден соолукту сактоо жана эмгек коопсуздугу боюнча нускамаларда: “аскер кызматындагылар жөнү жок эле зыяндуу экологиялык таасирге кабылбашы керек. Майдандагы операциялар жана машыгуулар убагында ооруп калуу коркунучун толук жоюу дайым эле мүмкүн боло бербейт”, - деп белгиленген. Бирок “мамлекеттер аларды коргоо үчүн акылга сыярлык чараларды көрүшү керек”.³³⁰ “Мындан тышкары, мамлекеттер кырсыктарды, белгилүү жана конкреттүү коркунучтарды, мунун ичинен абанын булгануусун, өзөктүк (ядролук) коркунучту, асбестке, ошондой эле тамакаш азыктарына тиешелүү кооптуу жагдайларды алдын алуу жана алардан сактануу боюнча талаптагыдай жоболорду иштеп чыгып, бекитиши керек”.³³¹ Кырсыктарды мүмкүн болушунча алдын алуу үчүн аскер техникасын даярдоого жана колдонууга талаптагыдай көзөмөлдү да камсыздоо керек. Бул нускоолор Конвенциянын жогоруда сөз болгон 2, 3 жана 8-беренелери боюнча мамлекеттер алган оң милдеттер менен дал келерин да айта кетели.

Мындан тышкары Министрлер комитетинин CM/REC(2010)4 Нускамасынын 3(1)-беренесине ылайык мамлекеттик органдар бирдейлештирүү үчүн гигиена жана эмгекти коргоо жаатындагы принциптер менен эрежелерди маал-маалы менен кайра карап туруусу керек.³³² Аскер кызматындагылар оорулардын алдын алууга жана дарылоого, б.а. медициналык тейлөө кызматына, ошондой эле бул аркылуу психикалык жана дене бой саламаттыгын сактоого укуктуу.³³³ Бул кайра эле Конвенциянын 8-беренеси боюнча мамлекеттер алган оң милдеттер менен жарым-жартылай дал келет. Мисалы, *“Плачи (Placi) Италияга каршы”* ишинде сот мындай токтом чыгарды: “Адатта, ар кайсы өлкөлөрдө куралдуу күчтөрдүн ролу ар башка экенин эске алганда, куду мамлекеттер аскер кызматына чакырылуучу адамдардын ден соолугуна жана тулку боюна тиешелүү стандарттарды аныкташат. Ошол эле учурда аскер кызматына чакырылган адамдар бул кызматтын конкреттүү өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле өзүнө жүктөлүүчү өзгөчө иш-милдеттерди аткарууга

328 Европа Кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Катышуучу мамлекеттердин Министрлер комитетинин аскер кызматындагылардын адам укуктары боюнча CM/Rec(2010)4 нускамасы, 6-бет.

329 Ошол эле жерде.

330 Ошол эле жерде.

331 Ошол эле жерде.

332 Ошол эле жерде.

333 Ошол эле жерде, 61-бет.

ден соолугу жана моралдык жактан даяр болууга тийиш. Чындыгында аскер кызматын өтөө дени сак жигит үчүн өтө оор болбойт, талаптагыдай чыдамкай жана күч-кубаттуу эмес, оорукчан адам гана муну көтөрө албайт.

Демек, аскер кызматынын практикалык талаптарын эске алып, мамлекеттер кызмат өтөө мезгилинде аскерге чакырылуучулардын ден соолугуна жана бакубаттыгына коркунуч келбеши, адамдык кадыр-баркы тебеленбеши үчүн медициналык эффективдүү көзөмөл тутумун киргизиши кажет. Мамлекеттик органдар, атам айтканда, аскер комиссариаттары жана аскердик-медициналык комиссиялар ден соолугуна байланыштуу аскер кызматын өтөөгө жарамсыз адамдар катталбай, армияга чакырылбай калышы үчүн өз милдеттерин так аткарууга тийиш.³³⁴

2. Кадыр-баркты коргоо, ден соолукту сактоо жана коопсуз шартта болуу укугунун чектелиши

Көп учурларда социалдык-экономикалык укуктар боюнча мамлекеттердин милдеттенмелери бара-бара жүзөгө ашырууга эсептелет. Алсак, Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакттын 2(1)-беренесинде айтылган укуктар ушундай. Анда катышуучу мамлекеттерден “ушул Пактта таанылган укуктарды улам барга сайын толук жүзөгө ашырууга жетишүү үчүн колдо бар мүмкүнчүлүктөрдү толугу менен колдонуп, ... чара көрүү” талап кылынат. Бул учурларда укукту, мисалы, коопсуздук жана гигиена талаптарына шайкеш келгидей эмгек шарттарына болгон укукту (7(б)-берене) эффективдүү жүзөгө ашыруунун же пайдалануунун негизги чектелүүлөрү көбүнчө мамлекеттин ресурстарынын жана мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелгендиги менен түшүндүрүлөт. Бирок бул социалдык-экономикалык укуктарды жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүгү бар мамлекеттер деле аларды чектей берсе болот дегенди билдирбейт. Мисалы, Пакттын 4-беренесинде катышуучу мамлекеттердин буларды таанышы керектиги айтылган: “ушул Пакт ыйгарган укуктарды жүзөгө ашырууда мамлекет бул укуктарды мыйзамда аныкталган гана, ушул укуктар менен сыйышкыдай, демократиялуу коомдогу жалпы байгерликке көмөктөшүү максатында гана чектесе болот”. Дал ушундай эле “[Европанын (кайра каралган) социалдык хартиясынын] I бөлүгүндө айтылган укуктар менен принциптер II бөлүгүндө эффективдүү жүзөгө ашырылган шартта, мыйзамда каралган, демократиялуу коомдо улуттук коопсуздукту, ден соолукту же адеп-ахлакты сактоо үчүн зарыл болгондон башка учурларда эч кандай чектелбеши керек”.³³⁵

334 Адам укуктары боюнча Европа соту. «Плачи (Placi) Италияга каршы» (48754/11) иши, 21.04.2014. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140028>, 50-п.

335 Европанын социалдык хартиясы (кайра каралган) (ETS No. 163) (кол коюуга 1996-жылы 3-майд ачылган, 1999-жылы күчүнө кирген, G-беренеси).

Мамлекет белгилүү натыйжага жетишүүнү көздөгөндө бул чектөөлөр укуктарга таасир этери анык. Буга мисал катары Европанын кайра каралган социалдык хартиясынын мамлекеттен “күнүмдүк жумуш убактысынын акылга сыярлык узактыгын камсыздоону” талап кылган 2-беренесин (эмгектин адилеттүү шарттарына болгон укук) жана үчүн көзөмөл чаралары аркылуу коопсуздук менен гигиена талаптарынын сакталышын камсыздоону талап кылган 3-беренесин (коопсуздук жана гигиена талаптарына туура келгидей эмгек шарттарына болгон укук) келтирсек болот. Буга байланыштуу келип чыгуучу укуктарды талаптагыдай жүзөгө ашырууга демократиялуу коомдогу зарыл мыйзам үстөмдүгү болгон шартта гана тоскоолдук кылынышы мүмкүн.

Ошол эле принциптер колдонулат, бирок мамлекет тийиштүү чараларды эле көрүп, натыйжасын эске албаганда алардын колдонулуп жатканы анча байкалбашы мүмкүн. Мисалга Европанын кайра каралган социалдык хартиясынын мамлекеттен ден соолуктун начарлоо себептерин жоюуга ж.б. “багытталган тийиштүү чараларды” талап кылган 11-беренесин (ден соолукту сактоо укугу) жана мамлекеттен жумуш ордунда кадыр-баркты сактоо укугун жүзөгө ашыруу үчүн сексуалдык асылуулар жана бир нече ирет кайталанган жектөөсү жана акарат кылуучу иш-аракеттер, аларды болтурбоо боюнча түшүндүрүү иштерин жүргүзүүнү талап кылган 26-беренесин келтирсек болот. Дагы эле баса белгилейли – бул укуктардын талаптагыдай жүзөгө ашырылышына каалагандай тоскоолдук (мисалы, ден соолуктун начарлашын алдын алуу боюнча көрүлүп келген чараларды токтотуп коюу аркылуу) мыйзам чегинде, зарыл жана чени менен болууга тийиш.

Татыктуу жана жетиштүү тамактануу укугу

1. Укуктун сыпаттамасы жана укуктук документтер

Татыктуу жана жетиштүү тамактануу укугу Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 11-беренесинде бекемделген. Анда катышуучу мамлекеттердин баары ар бир адамдын жетиштүү жашоо деңгээлине болгон, мунун ичинен жетиштүү тамактануу укугун тааныйт, бул укуктун жүзөгө ашырылышы үчүн талаптагыдай чараларды көрүүгө милдеттүү деп айтылган. Жетиштүү тамактануу укугу ар бир адамдын дене-бой жана психикалык саламаттыгын эң толук камсыздоо укугун караган 12-берененин жоболорунун жүзөгө ашырылышына тиешелүү. Бул укук Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 25(1)-беренесинде да бекемделген. Министрлер комитети бул укук боюнча аскердик башкаруу органдарына аскер кызматындагыларды тамак-аш менен камсыз кылууда жекече керектөөлөрүн, айрыкча ден соолугуна, кош бойлуулугун, диний ишенимин, ошондой эле жеке мамилесин (мисалы, вегетариан экенин) эске алууну талап кылат.³³⁶ Талаадагы машыгуулар жана операциялар учурунда тамактанууга болгон өзгөчө керектөөлөрдү эске алуу кыйын болсо да, аларды мүмкүн болушунча эске алуу зарыл.³³⁷ Мындан тышкары, бул укуктарды коргоо үчүн ичкенге таза суу дайым жеткиликтүү болушу керек.³³⁸

2. Татыктуу жана жетиштүү тамак-ашка болгон укуктун чектелиши

Обул укукту бара-бара жүзөгө ашыруу үчүн мамлекеттер тийиштүү чараларды көрүүгө милдеттүү. Мамлекеттин бул жагынан ресурстары жетишсиз болсо, бул анын өзүнүн эл аралык милдеттенмелерин бузуп жатканын сөзсүз эле билдирбейт.

336 Европа Кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Министрлер комитетинин аскер кызматындагылар үчүн адам укуктары боюнча CM/Rec(2010)4 нускамасы жана түшүндүрмө меморандум, 62-бет.

337 Ошол эле жерде.

338 Ошол эле жерде.

Нускамалар

Бул изилдөөдө аскер кызматына чакырылган адамдардын укуктарына тиешелүү эл аралык укуктук документтер каралып чыкты. анализ негизинде түйүндү эки тыянак чыгарууга болот:

Биринчиден, аскер кызматына чакырылгандардын адам укуктары боюнча кандайдыр бир декларативдик документ жок болгон шартта мамлекеттер алардын укуктарын кантип аныктап, коргоо жагынан өздөрү билгендей аракеттенүү боюнча олуттуу укукка ээ; кыйла кеңири мааниде алганда, адам укуктары менен талаптагыдай башкаруу принциптеринин улуттук практикада жана юриспруденцияда колдонулушу чектелет.

Экинчиден, аскер кызматына чакырылгандардын адам укуктары боюнча кандайдыр бир улуттук жана эл аралык алдыңкы тажрыйбаны камтыган документ жок болгон шартта аларды коргоо боюнча жалпы стандарттар же ыктар да болбойт. Мунун айынан мамлекет ичинде да, мамлекеттер арасында да аскер кызматына чакырылгандардын адам укуктары боюнча эң алгылыктуу ыкмаларды тандоо жагынан чаржайыттык келип чыгат.

Жогоруда айтылгандардын негизинде DCAF төмөнкү маселелерди иликтеп чыгууну сунуштайт:

- ❖ *“Өзү билүү эркиндигин” жакшыраак түшүнүү:* мамлекеттик органдар жана соттор “өздөрү билип чечет”, б.а. укуктук ченемдерди чечмелеп, колдонуу жагынан бир кыйла укуктарга ээ. Адам укуктары боюнча Европа соту “өзү билүү эркиндигин” аныктоо критерийлерин аныктаган болсо да, аскер кызматына чакырылгандардын укуктарына карата соттук практика так аныкталбагандыктан, мындай “эркиндиктин” бул жердеги чеги бүдөмүк бойдон калууда.
- ❖ *“Мыйзамдуу максаттардын” чектелүүсүн аныктоо:* эл аралык сот практикасы мамлекеттик органдарга улуттук коопсуздук концепциясын чечмелөө жана колдонуу жагынан дээрлик толук эркиндик берет. Бул концепцияга карата бирдиктүү жана стандарттуу мамиленин жоктугу улуттук деңгээлде карама-

каршылыктуу жана чаржайыт чечимдердин кабыл алынуусуна себеп болушу ыктымал. Буга байланыштуу аскер кызматына чакырылган адамдардын укуктарынын көлөмү, аларды коргоо механизмдери ар кайсы өлкөлөрдө кыйла айырмаланат. Мамлекеттер улуттук мыйзамдарга же методологиялык принциптерге аскер кызматына чакырылгандар боюнча “мыйзамдуу максаттардын”, мунун ичинен улуттук коопсуздук концепциясын даана такталган аныктамасын киргизүү мүмкүнчүлүгүн караштырышы керек.

- ❖ Аскер кызматына байланыштуу “мажбур эмгектин” аныктамасы: Европанын адам укуктары боюнча конвенциясынын 4-беренесинде аскер кызматына чакырылган адамдар (жалпысынан) мажбурлоочу жана милдеттүү эмгекти тыюу салуу тизмесинен чыгарылган: “милдеттүү аскер кызматы жөнүндөгү мыйзамдарга ылайык талап кылынуучу каалагандай жумуш же милдеттүү эмгек – бул накта аскердик мүнөздөгү иштер”. Бирок бул аныктамага таянып, аскер кызматынын мөөнөтүнүн макулдуксуз узартылышын же аскер кызматына тикелей байланышпаган милдеттерди юридикалык жактан актаган ого же аткарууга (эгер улуттук мыйзамдарда аскердик эмес иштер каралбаган учурлар 4-беренени бузгандык деп эсептелиши ыктымал. Демек, аскер кызматына чакырылгандар аткарууга тийиш болгон милдеттерди, ошондой эле алар мажбур эмгекке тартылышы мүмкүн болгон бөтөнчө жагдайларды тактап алуу үчүн “милдеттүү аскер кызматынын” көлөмү менен мазмунун аныктоо зарылдыгы бар.
- ❖ “Жеке жарандар катары” аскер кызматына чакырылгандар үчүн критерийлердин калыптануусу: Европанын адам укуктары боюнча конвенциясынын 10-беренесинде пикир айтуу эркиндигине мыйзамдуу негизде тоскоолдук кылуу жана аны чектөө боюнча мамлекеттерге укук берген жүйөлөрдүн толук тизмеги камтылган. Бул жүйөлөр аскер кызматына чакырылгандарга тиешелүү. Аскерге чакырылып, кызмат өтөп жүргөндөрдүн укуктары корголууга тийиш болсо да, алардын пикир айтуу эркиндигине болгон укуктан пайдалануусун камсыздоо кыйын бойдон калууда. Ошондуктан аскер кызматына чакырылган адамдар кайсы учурда жеке адам, кайсы учурда нөөмөттө турган же “формачан” деп эсептелерин, б.а. пикир айтуу эркиндигин канчалык чектөөгө болорун аныктоо критерийлерин тактап алуу зарыл.
- ❖ Аскер кызматына чакырылгандардын чогулуш жана биригүү укугун коргоо: аскер кызматынын өзгөчөлүгүнө жараша мамлекеттер мыйзамдуу негизде бул укуктарга чектөө киргизиши мүмкүн. Бирок айрым учурларда мамлекет бул укуктарды канчалык чектей алаары бүдөмүк болот. Ошондуктан мамлекеттер мындай чектөөлөр мыйзамдарда так аныкталышы үчүн аскер кызматына чакырылган адамдардын укуктарын коргой турган уюмдарын түзү боюнча даана көрсөтмөлөрдү иштеп чыгышы керек.

- ❖ Аскер кызматына чакырылгандарды кыйнаган жана аларга ташбоор мамиле жасагандар жөнүндөгү арыздарды териштирүү: бул изилдөө көрсөткөндөй, аскер кызматына чакырылган адамдарга карата жасалган кыйноолорду, ташбоор, мазактоочу, кемсинтүүчү мамилени же жазаны катуу тыюу үчүн мындан ары да күч-аракет жумшоо керек экен. Буга байланыштуу аскер кызматына чакырылган адамдарды кыйнаган учурларды тергөө жол-жоболорун стандарттуу нукка салуу (мисалы, ыкчам, кылдат, калыс, көз карандысыз, кедргисиз, чала калтырбай, ачакей тыянак чыгарбай текшерүү) зарылдыгы бар.
- ❖ Ынанымдарга байланыштуу дин эркиндигине болгон укукту аныктоо: аскер кызматына чакырылган адам кызмат өтөө мезгилинде ынанымын өзгөртсө, диний жөрөлгөлөрдү аткаруу жагынан өз укуктарын сактай алабы, кантип сактайт деген суроону мындан ары да талкуулаш керек. Мындай өзгөрүүнүн бар экенин жана аныктагын тактоо шарттарын же тартибин кошума иликтеп, ошондой эле аскер кызматын альтернативдүү формага которуу мүмкүнчүлүгүн да караштыруу керек.
- ❖ Аскер кызматы эркиндиктен ажыратып коюу ыктымал болгон жагдайларды аныктоо: мамлекеттер аскердик тартипке салууда аскер кызматына чакырылгандардын эркиндигин ар кандайча жокко чыгарышы мүмкүн болгон жагдайларды аныктап, мыйзамдарда эске алуу мүмкүнчүлүгүн караштырышы керек.
- ❖ Аскер кызматына чакырылган адамдардын жеке менчикке болгон укугун колдонуунун жол берилгидей чегин тактоо: аскер кызматына чакырылган адамдардын жеке менчикке болгон укугу абсолюттуу эмес. Ошондуктан бул укукту колдонууда өзү билгендей иш-аракет кылууга кеңири укуктуу. Бул теманы толуктап иликтөө үчүн аскер кызматына чакырылгандардын бул укугун ар тараптан талкуулап, “коомдун кызыкчылыктарын” эске алуу менен кандай чектөөлөр киргизилиши мүмкүн экенин такташ керек.
- ❖ Аскер кызматына чакырылган адамдардын экономикалык жана социалдык укуктары жөнүндө маселени кылдат иликтөө: бул укуктарды иликтеп, алдыңкы практика эске алуу, өзгөчө маани бериш керек.
- ❖ Аскер кызматына чакырылган адамдардын өзгөчө кырдаалдар шартындагы укуктарын конкреттештирүү: аскер кызматына чакырылгандардын өзгөчө кырдаалдагы укуктары так негизделиши, мыйзамда белгилениши жана бул максатта талап кылынуучу кошумча каалагандай милдеттердин аткарылышы укуктук даана негизге ээ болушу үчүн бул укукту кыйла кеңири талкуулап, баалоо керек.

Пайдаланылган адабияттар тизмеси

Укуктук документтер

Африкадагы адамдын жана элдердин укуктары боюнча хартия (1981-жылы 27-июнда кабыл алынып, 1986-жылы 21-октябрда күчүнө кирген). Бул жакта: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201520/volume-1520-I-26363-English.pdf>.

Америкадагы адам укуктары жөнүндө конвенция (1969-жылы 22-ноябрда кабыл алынып, 1978-жылы 18-июлда күчүнө кирген). Бул жакта: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf>.

Америкадагы адам укуктары жана милдеттери жөнүндө декларация (1948-жылы 2-майда кабыл алынган). Бул жакта: https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man.pdf.

Кыйноолорго жана адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү мамилеге, жазага каршы конвенция (1984-жылы 10-декабрда кабыл алынып, 1987-жылы 26-июнда күчүнө кирген). Бул жакта: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201465/volume-1465-I-24841-English.pdf>.

Өндүрүштө ден солукту сактоо жөнүндөгү конвенция (№ 161) (1985-жылы 25-июнда кабыл алынып, 1988-жылы 17-февралда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N O::P12100_ILO_CODE:C161.

Эмгек коопсуздугу, гигиенасы жана өндүрүш чөйрөсү жөнүндө конвенция (№ 155) (1981-жылы 22-июнда кабыл алынып, 1983-жылы 11-августта күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C155.

Толук эмес жумуш күнү жөнүндөгү конвенция (№ 175) (1984-жылы 24-июнда кабыл алынып, 1998-жылы 28-февралда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C175.

Өнөр жай мекемелеринде ар апталык дем алышты киргизүү жөнүндө конвенция (№ 14) (1921-жылы 17-ноябрда кабыл алынып, 1923-жылы 19-июнда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C014.

Соода жана мекемелердеги ар апталык дем алыш жөнүндөгү конвенция (№ 106) (1957-жылы 26-июнда кабыл алынып, 1959-жылы 4-мартта күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C106.

Аялдарга карата басмырлоонун баардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция (1979-жылы 18-декабрда кабыл алынып, 1981-жылы 3-сентябрда күчүнө кирген): <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>.

Европанын социалдык хартиясы (кайра каралган) (ETS No. 163) (кол коюу үчүн 1996-жылы 3-майда ачылган, 1999-жылы 1-июлда күчүнө кирген). Бул жакта: <https://rm.coe.int/168007cf93>.

Мажбурлоочу эмгек жөнүндө конвенция (1930-жылы 28-июнда кабыл алынып, 1932-жылы 1-майда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029.

Расалык басмырлоонун баардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенция (1965-жылы 21-декабрда кабыл алынып, 1969-жылы 4-январда күчүнө кирген). Бул жакта: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт (1966-жылы 16-декабрда кабыл алынып, 1976-жылы 23-мартта күчүнө кирген). Бул жакта: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf.

Эмгек коопсуздугу жана гигиенасы жөнүндөгү конвенцияга карата 2002-жылдагы Протокол (№ 155) (2002-жылы 20-июнда кабыл алынып, 2005-жылы 9-февралда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P155.

Мажбурлоочу эмгек жөнүндөгү конвенцияга карата 2014-жылдагы Протокол (2014-жылы 11-июнда кабыл алынып, 2016-жылы 9-ноябрда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P029.

Конвенцияга жана ага карата биринчи Протоколго киргенден башка адамдын айрым укуктары менен эркиндиктерин камсыздоо жөнүндө конвенцияга карата №4 Протокол (кол коюуга 1963-жылы 16-сентябрда ачылып, 1968-жылы 2-майда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P4postP11_ETS046E_ENG.pdf.

Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин сактоо жөнүндөгү конвенцияга карата Протокол (кол коюу үчүн 1952-жылы 20-мартта ачылып, 1954-жылы 18-майда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

Европа Шериктештигинин негизги укуктур жөнүндө хартиясы (2000-жылы 7-декабрда жар салынып, 2009-жылы 1-декабрда күчүнө кирген). Бул жакта: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex:12012P/TXT>.

Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин сактоо жөнүндө конвенция (1950-жылы 4-ноябрда кол коюлуп, 1953-жылы 3-сентябрда күчүнө кирген). Бул жакта: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (БУУ Башкы ассамблеясы тарабынан 1948-жылы 10-декабрды кабыл алынган). Бул жакта: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf.

Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы, 3452 (XXX)-резолюция, анда Баардык адамдарды кыйноолордон, башка ташбоор, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү мамилелерден же жазалардан коргоо жөнүндө декларация, 1975/09/12. Бул жакта: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/declarationtorture.aspx>.

Сот практикасы

Геноцид кылмышынын алдын алуу жана ал үчүн жаза жөнүндөгү конвенция («Хорватия Сербияга ааршы»), Эл аралык соттун чечими (Укуктук баа, 2015-жыл, 3-февраль). Бул жакта: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/118/118-20150203-JUD-01-00-EN.pdf>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Абдулла Илмаз (Abdullah Yilmaz) Түркияга каршы» (21899/02) иши, 2008.17.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87046>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. Дело «Энвер Айдемир (Enver Aydemir) Түркияга каршы» (26012/11), 2016.07.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Фети Демирташ (Feti Demirtaş) Түркияга каршы» (5260/07) иши, 2012.17.04. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Килинч (Kilingç) жана башкалар Түркияга каршы» (40145/98) иши, 2005.07.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69269>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мушфиг Маммадов (Mushfig Mammadov) жана башкалар Азербайжанга каршы» (14604/08) иши, 2020.17.01. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Пулатли (Pulatlı) Түркияга каршы» (38665/07) иши, 2011.26.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104638>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Савда (Savda) Түркияга каршы» (42730/05) иши, 2012.12.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ябансу (Yabansu) жана башкалар Түркияга каршы» (43903/09) иши, 2014.12.02. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128041>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Адян (Adyan) жана башкалар Арменияга каршы» (75604/11) иши, 2018.12.01. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Бартик (Bartik) Россияга каршы» (55565/00) иши, 2007.21.03. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Баятыан (Bayatyan) Арменияга каршы» (23459/03) иши, 2011.07.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Буамар (Bouamar) Бельгияга каршы» (9106/80) иши, 1988.29.02. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57445>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ченгиз (Cengiz) жана башкалар Түркияга каршы» (48226/10 и 14027/11) иши, 2016.01.03. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Чембер (Chember) Россияга каршы» (7188/03) иши, 2008.01.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Китос (Chitos) Грекияга каршы» (51637/12) иши, 2015.19.10. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155209>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Купер (Cooper) Бириккен Падышалыкка каршы» (48843/99) иши, 2003.16.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61549>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Энгель (Engel) жана башкалар Нидерландияга каршы» (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72) иши, 1976.08.06. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Эрдель (Erdel) Германияга каршы» (30067/04) иши, 2007.13.02. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79618>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Георгиадис (Georgiadis) Грекияга каршы» (21522/93) иши, 1997.29.05. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58037>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Григориадес (Grigoriades) Грекияга каршы» (121/1996/740/939) иши, 1997.25.11. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&filename=001-58116.pdf>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Хаджианастассиу (Hadjianastassiou) Грекияга каршы» (12945/87) иши, 1992.16.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Хаттон (Hatton) жана башкалар Бириккен Падышалыкка каршы» (36022/97) иши, 2003.08.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ирландия Бириккен Падышалыкка каршы» (5310/71) иши, 1978.18.01. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Йаллох (Jalloh) Германияга каршы» (54810/00) иши, 2006.11.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Джеймс (James) жана башкалар Бириккен Падышалыкка каршы» (8793/79) иши, 1986.21.02. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57507>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Йокшас (Jokšas) Литвага каршы» (25330/07) иши, 2013.12.11. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-128039>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Калаш (Kalaç) Түркияга каршы» (20704/92) иши, 1997.01.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58042>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Константин Маркин Россияга каршы» (30078/06) иши, 2012.22.03. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Крузлен (Kruslin) Францияга каршы» (11801/85) иши, 1990.24.04. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57626>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Лустиг-Прин (Lustig-Prean) жана Беккет (Beckett) Бириккен Падышалыкка каршы» (31417/96 жана 32377/96) иши, 1999.27.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58407>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Лялякин (Lyalyakin) Россияга каршы» (31305/09) иши, 2015.14.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152726>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «М. А. К. (М. А. К.) жана Р. К. (Р. К.) Бириккен Падышалыкка каршы» (45901/05 жана 40146/06) иши, 2010.23.06. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97880>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Малик Бабаев (Malik Babayev) Азербайжанга каршы» (30500/11) иши, 2017.01.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173776>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Макканн (McCann) жана башкалар Бириккен Падышалыкка каршы» (18984/91) иши, 1995.27.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мосендз (Mosendz) Украинага каршы» (52013/08) иши, 2013.17.04. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115887>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Мурадян (Muradyan) Арменияга каршы» (11275/07) иши, 2017.24.02. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168852>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ньюс Верлагс ГмбХ энд Ко. КГ (News Verlags GmbH & Co.KG) Австрияга каршы» (31457/96) иши, 2000.11.04. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58587>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Обзервер» (Observer) жана «Гардиан» (Guardian) Бириккен Падышалыкка каршы» (13585/88) иши, 1991.26.11. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57705>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Осман (Osman) Бириккен Падышалыкка каршы» (87/1997/871/1083) иши, 1998.28.10. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Папавасилакис (Papavasilakis) Грекияга каршы» (66899/14) иши, 2016.15.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166850>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2016. Укуктук резюме – «Папавасилакис (Papavasilakis) Грекияга каршы» (66899/14). Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-11317>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Переведенцевдер (Perevedentsevy) Россияга каршы» (39583/05) иши, 2014.13.10. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142516>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Плачи (Placi) Италияга каршы» (48754/11) иши, 2014.21.04. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140028>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «П. Т. (P. T.) Молдова Республикасына каршы» (1122/12) иши, 2020.26.08. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202520>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ранинен (Raninen) против Финляндии» (152/1996/771/972 - прошение № 20972/92) иши, 1997.16.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ранцев (Rantsev) Кипр жана Россияга каршы» (25965/04) иши, 2010.07.01. Бул жакта: https://www.unodc.org/res/cld/case-law/2010/case_of_rantsev_v_cyprus_and_russia_application_no.2596504.html/Rantsev_vs._Cyprus_and_Russia.pdf

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Реквенъи Венгрияга каргы», 1999.20.05. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58262>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Сейдич (Sejdić) менен Финчи (Finčič) Босния жана Герцеговинага каршы» (27996/06 жана 34836/06) иши, 2009.22.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Сергей Шевченко Украинага каршы» (32478/02) иши, 2006.04.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73040>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Смит (Smith) жана Грейди (Grady) против Соединенного Королевства» (33985/96 жана 33986/96) иши, 1999.27.12. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58408>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Солтысяк (Soltysyak) Россияга каршы» (4663/05) иши, 2011.20.06. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Стяжкова (Styazhkova) Россияга каршы» (14791/04) иши, 2020.14.01. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200311>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Тарсасаг а Жабасгайгокеерт (Társaság a Szabadságjogokért) Венгрияга каршы» (37374/05) иши, 2009.14.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92171>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Таймс Ньюспейпа Лтд (Times Newspapers Ltd)» (№№ 1 жана 2) Бириккен Падышалыкка каршы» (3002/03 жана 23676/03) иши, 2009.10.06. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91706>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Тюм Хабер Сен (Tüm Haber Sen) жана Цинар (Çinar) Түркияга каршы» (28602/95) иши, 2006.21.05. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72521>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ван дер Мусселе (Van der Musselle) Бельгияга каршы» (8919/80) иши, 1983.23.11. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Австриянын демократиячыл солдаттар ассоциациясы (Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs) жана Губи (Gubi) Австрияга каршы» (15153/89) иши, 1994.19.12., Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57908>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Уингроув (Wingrove) Бириккен Падышалыкка каршы» (17419/90) иши, 1996.25.11. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-58080>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Янков (Yankov) Болгарияга каршы» (39084/97) иши, 2004.11.03. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61539>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Адам укуктарын коргоо боюнча жаштар демилгеси Сербияга каршы» (48135/06) иши, 2013.25.09. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120955>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Залян (Zalyan) жана башкалар Арменияга каршы» (36894/04 и 3521/07) иши, 2016.17.06. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Владимир Ружак (Vladimir Rujak) Хорватияга каршы» (57942/10) ишиндеги биринчи чечим, 2012.02.10. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114145>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Ренате Сашманн (Renate Saszmann) Австрияга каршы» (23697/94) иши, 1997.27.02. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3488>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. «Седат ЗЕН (Sedat ŞEN) жана башкалар Түркияга каршы» (45824/99) иши, 2003.08.07. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23320>.

Мурдагы Югославия боюнча эл аралык жазык трибуналы. «Прокурор Анто Фурунд'иджага (Anto Furund`ija) каршы», 1998.10.12. Бул жакта: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>.

Сот куугунтугун жүзөгө ашыруу же кармап берүү милдеттенмесине тиешелүү маселелер («Бельгия Сенегалга каршы») иши, Эл аралык соттун чечими (Укуктук баа, 2012-жыл, 20-июль). Бул жакта: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/144/144-20120720-JUD-01-00-EN.pdf>

Башка булактар

Aaron A. Ostrovsky. 2005. What's so Funny about Peace, Love, and Understanding? How the Margin of Appreciation Doctrine Preserves Core Human Rights within Cultural Diversity and Legitimises International Human Rights Tribunals, *Hanse Law Review*, Vol. 1.

Aisling Reidy. 2002. The prohibition of torture: A guide to the implementation of Article 3 of the European Convention on Human Rights. Бул жакта: <https://rm.coe.int/168007ff4c>.

Anna-Lena Svensson-McCarthy. 1998. The International Law of Human Rights and States of Exception with special reference to the travaux préparatoires and case-law of the international monitoring organs. Brill.

Charlie Savage. U.S. Seems Unlikely to Accept that Rights Treaty Applies to Its Actions Abroad, *The New York Times*, 6 March 2014. Бул жакта: <https://www.nytimes.com/2014/03/07/world/us-seems-unlikely-to-accept-that-rights-treaty-applies-to-its-actions-abroad.html>.

Европадагы коопсуздук жана кызматташуу боюнча комиссия. Биригүү жана чогулуш эркиндиги Бул жакта: <https://www.csce.gov/issue/freedom-association-and-assembly>.

Consultant.ru. 2020. 37-берене. Аскер кызматындагы милдеттерди аткаруу. [онлайн] Бул жакта: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260/c133ea4f8b0bae92750182a8748f87e45c560878/ [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

Европа Кеңеши – Адам укуктары боюнча Европа соту. Адам укуктары боюнча Европа сотунун практикасына сереп – 2015 (Wolf Legal Publishers, 2016). Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2015_ENG.pdf.

Европа Кеңеши: ЖМК жана маалымат коому боюнча жетектөө комитети. 2014. 1197. «Министрлер комитетинин Катышуучу мамлекеттерге Интернет колдонуучулар үчүн адам укуктары боюнча колдонмо жөнүндө CM/Rec(2014)6-нускамасы – Түшүндүрмө меморандум» ЖМК 5-кеңешмеси. Бул жакта: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c6f85#P118_25200.

Европа Кеңеши. 1742 (2006)-нускамасы, Аскер кызматындагылар үчүн адам укуктары. Парламенттик ассамблея, 10.1.8-п. Бул жакта: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17424&lang=en>.

Европа Кеңеши. Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жакта: <https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/la-liberte-de-reunion-et-dassociation>.

Европа Кеңеши: Министрлер комитети. 2010. Министрлер комитетинин Катышуучу мамлекеттерге аскер кызматындагылар үчүн адам укуктары боюнча CM/Rec(2010)4-нускамасы жана түшүндүрмө меморандум. Бул жакта: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/CoE-Guidelines-on-Human-Rights-of-members-of-the-armed-forces.pdf?x96812>.

Европа Кеңеши. 2013. Улуттук коопсуздук жана Европадагы сот практикасы. Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf.

Падышалык жазык куугунтугу боюнча кызматы. 2019. Адам укуктары жана жазык куугунтугу: Жалпы принциптер (Укуктук колдонмо). Бул жакта: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>.

ЕККУнун Копенгаген кеңешмесинин 1990-жылдагы документи. Бул жакта: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 20-апрель].

ДСАҒ, ЕККУ/ДИАУБ. 2008. Аскер кызматындагылардын адам укуктары жана негизги эркиндиктери боюнча маалымдама. ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу тарабынан жарыяланган. Бул жакта: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/HandbookHumanRightsArmedForces-080409.pdf>.

№213 келишим жөнүндө толук маалымат. Адам укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө конвенцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу №15 протокол. Бул жакта: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/213>.

ЕККУнун Адам ченеми боюнча Копенгаген кеңешмесинин документи. 29.06.1990. Бул жакта: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>, п. 9.6.

Доминика Бычавска-Синиарска (Dominika Buczawska-Siniarska). 2017. «Адам укуктары боюнча Европа конвенциясына ылайык пикир айтуу эркиндигине болгон укукту коргоо»: Практикадагы юристтер үчүн маалымдама. Европа Кеңеши. Бул жакта: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>.

Теңдик жана адам укуктары боюнча комиссия. Сиздин жеке жана үй-бүлөлүк турмушуңузду урматтоо. Бул жакта: <https://www.equalityhumanrights.com/en/human-rights-act/article-8-respect-your-private-and-family-life>.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Маалымат бюллетени – Диний же башка ынанымдарга байланыштуу аскер кызматынан баш тартуу. Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Conscientious_objection_ENG.pdf.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Маалымат бюллетени – Жаңы технологиялар. Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_New_technologies_ENG.pdf.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 11-беренесин колдонуу тууралуу нускама: Чогулуш жана биригүү эркиндиги. Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 14-беренесин жана Конвенцияга карата №12 протоколдун 1-беренесин колдонуу тууралуу нускама. Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2018. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 18-беренесин колдонуу тууралуу нускама. Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_18_ENG.pdf.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2020. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын 5-беренесин колдонуу тууралуу нускама – Эркиндикке жана жеке кол тийгистикке болгон укук. Бул жакта: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf.

Адам укуктары боюнча Европа соту. 2016. «Энвер Айдемир (Enver Aydemir) Түркияга каршы» (26012/11) иши боюнча укуктук тыянак. Бул жакта: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-11230>.

Фридом Хаус (Freedom House). Пикир айтуу эркиндиги. Бул жакта: <https://freedomhouse.org/issues/freedom-expression> [кайрылуу датасы: 20 апреля 2020 года].

Gudmundur Alfredsson and Asbjørn Eide. (1999). The Universal Declaration of Human Rights: A common Standard of Achievement. Martinus Nijhoff Publishers.

Guillaume Le Blond. 2008. Military Discipline. Бул жакта: <http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.967>.

Адам укуктары боюнча комитеттин 102-сессиясы, 2011-жыл, 11-29-июль. №34 жалпы сын-пикир. Бул жакта: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf> [кайрылуу датасы: 20 апреля 2020 года].

КМП, Мамлекеттердин эл аралык укукка каршы жосундар үчүн жоопкерчилиги жөнүндө беренелердин долбоорлору, түшүндүрмөлөрү менен, 2001-жыл. Бул жакта: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

Атайын Кыйноолор жана ташбоор, адамгерчиликсиз, кадыр-баркты кемсинтүүчү мамиленин башка түрлөрү же жазалар жөнүндө аралык баяндамасы (A/70/303), 2015-жыл.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт боюнча Эл аралык комитет. Он алтынчы сессия (1982): № 6 жалпы сын-пикир: 6-берене (Жашоо укугу).

Эл аралык элдешүү боордоштугу. Датасы жок. Адам укуктары боюнча 35/14-резолюцияда каралгандай, БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссар башкармалыгы таанышып көрүшү үчүн берилген Жаштарга карата колдонулуучу адам укуктары жөнүндө материалдар. Бул жакта: https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Issues/Youth/IFOR.doc&action=default&DefaultItemOpen=1 [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

Эл аралык сот адилеттиги боюнча ресурстук борбор. Жашоо укугу: Сереп. Бул жакта: <https://ijrcenter.org/thematic-research-guides/right-to-life/> [кайрылуу датасы: 19 мая 2020 года].

Jean-François Akandji-Kombe. 2007. Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. Бул жакта: <https://rm.coe.int/168007ff4d>.

Jean-François Renucci. 2005. Introduction to the European Convention on Human Rights – The rights guaranteed and the protection mechanism (Council of Europe Publishing). Бул жакта: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01\(2005\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01(2005).pdf).

Jennifer Mittelstadt. 2011. “The Army is a Service, Not a Job”: Unionization, Employment, and the Meaning of Military Service in the Late-Twentieth Century United States. In International Labor and Working-Class History. Cambridge University Press.

John Stuart Mill. 1863. On Liberty. Boston: Ticknor and Fields.

Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell).

УВКПЧ, ПГПП, № 20 жалпы сын-пикир: 7-берене (Кыйноолорго, ташбоор, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү башка мамиленин түрлөрү же жазаларго тыюу салуу), Адам укуктары боюнча комитеттин 44-сессиясында 1992-жылы 10-мартта кабыл алынган.

ЕККУ. 1994. Коопсуздуктун аскердик-саясий өңүттөрүнө тиешелүү жүрүм-турум кодекси. 1994-жыл, 3-декабрь. <https://www.osce.org/fsc/41355?download=true>.

ЕККУ. Куралдуу күчтөрдөгү сөз эркиндиги жана пикир айтуу эркиндиги ДИАУБ жана АУКЕА (Аскердик уюмдардын жана кесиптик кошуундардын европалык ассоциациясы) Варшавада 2018-жылы 17-сентябрда уюштурган талкууда. Бул жакта: <https://www.osce.org/odihr/395732> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 20-апрель].

Phillip Leach. 2017. Taking a Case to the European Court of Human Rights” (4th edition, Oxford).

Rod Nordland, 5 November 2011. General Fired Over Karzai Remarks. New York Times. Бул жакта: <https://www.nytimes.com/2011/11/06/world/asia/us-general-fired-over-remarks-about-karzai.html> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 22- апрель].

Sarah Cleveland. 2014. The United States and the Torture Convention, Part I: Extraterritoriality, Just Security. Бул жакта: <https://www.justsecurity.org/17435/united-states-torture-convention-part-i-extraterritoriality/>.

Stefan Kirchner & Vanessa Maria Frese. 2014. The Freedom of Expression of Members of the Armed Forces Under the European Convention on Human Rights in Jokšas v. Lithuania. Baltic Journal of Law & Politics 7:1.

Steven Greer. 1997. The exceptions to Articles 8 to 11 of the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жакта: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf).

Steven Greer. 2000. The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing). Бул жакта: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf).

БУУнун Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитети, «№ 9 жалпы сын-пикир: Пакыттын ички колдонулушу», E/C.12/1998/24, 1998-жыл, 3-декабрь. Бул жакта: <https://www.refworld.org/docid/47a7079d6.html>.

William A. Schabas. 2015. The European Convention on Human Rights: A Commentary. Oxford University Press.

Хроленко А., 2020. Буйрукка чейин X күн: эмне үчүн Өзбекстандын армиясына коронавирус коркунучтуу эмес. Бул жакта: <https://uz.sputniknews.ru/columnists/20200406/13865628/lks-dney-do-prikaza-pochemu-armii-Uzbekistana-ne-strashen-koronavirus.html> [кайрылуу датасы: 2020-жыл, 19-май].

DCAF Коопсуздук секторун
башкаруу боюнча
Женева борборунун

20 ЖЫЛДЫГЫ

DCAF Geneva Headquarters

P.O.Box 1360
CH-1211 Geneva 1
Switzerland

✉ info@dcaf.ch

☎ +41 (0) 22 730 9400

www.dcaf.ch

@DCAF_Geneva

